

Kontrasztív nyelvészet, kontrasztív stilisztika

Monographiae Comaromienses
XX.

Szerkesztőbizottság
Horváth Kinga
H. Nagy Péter
Keserű József
Liszka József
Szarka Katalin
Tóth Sándor János
Vajda Barnabás

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

Lőrincz Julianna

Kontrasztív nyelvészet, kontrasztív stilisztika

Komárom, 2018

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Pro Selye Univerzitas n.o. támogatásával készült.

© Dr. habil. Lőrincz Julianna, PhD.
Selye János Egyetem

Szakmai lektorok / Recenzenti:
Misad Katalin, egyetemi docens
Simigné Fenyő Sarolta, egyetemi docens

A borítón:
Vincent Van Gogh: Olive Trees With Yellow Sky And Sun
Forrás: <https://www.vincent-van-gogh-gallery.org>

ISBN 978-80-8122-249-8

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	7
I. KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI ALAPISMERETEK	9
1. A nyelvtipológia	9
2. A nyelvek eredet szerinti osztályozása	12
3. A magyar nyelv eredete	14
4. Az areális nyelvészet	16
5. A nyelvi kontaktushatás	23
5.1.Nyelvi kontaktus	23
5.2.Nyelvi interferencia	25
5.3.A kétnyelvűség	26
5.4.A kódváltás	27
6. A kontrasztív nyelvészet rövid története	28
7. A kontrasztív nyelvészeti vizsgálati módszer lényege és alkalmazási területei	33
8. A magyar nyelv jellemzői a nyelvhasználat szempontjából	38
9. Magyar–szlovák kontrasztivitás	44
10.A fordítás	50
10.1. A fordítás típusai	50
10.2. A fordítási folyamat alaptényezői	51
11.Az ekvivalencia	53
12.Átváltási műveletek a fordításban	61
12.1.Kötelező átváltási művelet	61
12.2.Fakultatív átváltási művelet	62
12.3.Automatikus átváltási műveletek	62
12.4.Nem automatikus átváltási műveletek	62
13.A fordításelmélet rövid tudománytörténeti áttekintése	64
13.1. Transzlatorika	67
13.2. Traduktológia	68
II. MŰFORDÍTÁS-ELMÉLET	70
1. Műfordítás – irodalmi fordítás	70
2. A kommunikatív ekvivalencia	72

3. Pragmatikai adaptáció, újraírás	75
4. A költői szövegek fordíthatósága	78
5. A műfordítás-értelmezés funkcionális stilisztikai keretben	80
5.1. Az akusztikai szint	81
5.2. A szó- és kifejezőkészlet szintje	81
5.3. Az alak- és mondattani jelenségek szintje	81
5.4. A képi szint	83
5.5. Az extralingvisztikus elemek szintje	84
5.6. A stilisztikai alakzatok szintje	84
6. Petőfi-versek és műfordításaik kontrasztív stilisztikai elemzése	85
6.1. Petőfi Sándor: Föltámadott a tenger	85
6.2. Petőfi Sándor: Az apostol	93
7. Arany János-szövegek angol és orosz fordításai	100
7.1. Az archaizmusok és népies kifejezések a Toldi I. énekében és orosz fordításában	100
7.2. Arany János V. László című történelmi balladája orosz fordításban	111
7.3. Arany János Szondi két apródja című balladája angol és orosz fordításban	117
8. József Attila-versek és műfordításaik kontrasztív stilisztikai elemzése	
8.1. József Attila: Bánat	121
8.2. József Attila: Óda	141
8.3. József Attila: Reménytelenül	154
9. Kosztolányi Dezső Hajnali részegség című versének angol és orosz fordításai	167
10. A prózafordítás néhány kérdése	174
10.1. A groteszk és abszurd fordítása. Örkény István: Egyperces novellák	174
10.2. A nonverbális elemek kifejezése és fordítása. Szabó Magda: Az ajtó	183
 FELHASZNÁLT IRODALOM	 198
TÁRGYMUTATÓ	220
NÉVMUTATÓ	234
SUMMARY	239
ZHRNUTIE	240

Előszó

A *Kontrasztív nyelvészet, kontrasztív stilsztika* című könyv a nyelvi kontrasztivitás különböző elméleti kérdéseit tárgyalja, valamint a fordítás mint kontrasztív nyelvészeti és stilsztikai terület legfontosabb elméleti kérdéseivel foglalkozik.

A könyv első része a nyelvek eredetéről, a nyelvtipológiáról, az areális nyelvészetről, a nyelvi kontaktushatásról, a kétnyelvűségről, a kontrasztivitás fő kérdéseiről, alapfogalmairól, a kontrasztív vizsgálati módszerről szól. A kontrasztivitás mint módszer ismerete a nyelvtanításban és a fordításban is nélkülözhetetlen, ezért a fordítás néhány olyan alapfogalmának ismertetése is helyet kapott a monográfiában, mint például a fordítás fogalma, típusai, az ekvivalencia, a transzfer- és interferenciajelenségek, a fordítási átváltási műveletek. Az első részt egy rövid fordításelméleti tudománytörténeti áttekintés zárja.

A könyv második része a műfordítás, más néven irodalmi fordítás kérdéseivel foglalkozik, részletesebben kifejtve olyan kérdéseket is, amelyeket a fordítás általános jellemzőinek ismertetésekor csak érintettünk, párhuzamba, illetve szembeállítva a nyelvészeti fordításelméletet az irodalmi fordítás elméleteivel. Különösen a posztmodern kor irodalomtörténet-írása által felvetett kérdésekhez szeretnénk fogódzót adni az olvasónak. A műfordítás mint pragmatikai adaptáció, újraírás régi új kérdése a műfordításelméletnek.

A könyvnek ebben a részében magyar versek és prózai szövegek angol és orosz nyelvű szövegváltozatainak kontrasztív vizsgálatát mutatjuk be a szövegek grammatikai, szemantikai, valamint pragmatikai szintjén. Módszerül a funkcionális stilsztikai módszert alkalmazzuk, amely lehetővé teszi a tipológiailag különböző nyelvű szövegek egybevetését is. A könyv végén szakirodalom-jegyzék, névmutató és tárgymutató segíti a különböző témakörökben való eligazodást, valamint az egyes témakörök továbbolvasásában a téma iránt érdeklődő olvasókat. Az idegen anyanyelvűeknek a monográfia egyes témaköreiben való eligazodást az angol és szlovák nyelvű összefoglaló segíti.

Eger, 2018. június

a szerző

I. Kontrasztív nyelvészeti alapismeretek

1. A nyelvtipológia

A világ nyelveiben szerkezeti hasonlóságok és különbözőségek sokaságát írták le a tudósok. A nyelvek számát azonban nem tudjuk pontosan meghatározni. Ennek egyik oka az, hogy még mindig felfedezhetnek a világban élő nyelveket, továbbá kihalt vagy annak vélt nyelveket beszélő emberi közösségeket. Különösen Dél-Amerika középső részén vannak ismeretlen törzsek, amelyeknek a nyelvről semmit vagy alig valamit tudunk. Az is gondot jelent, hogy sok kis nyelvnek nincs speciális neve, hanem a saját nyelvük megnevezésére a *beszélni* szót használják, sőt az is előfordul, hogy egy nyelvnek több neve is van. Így nem könnyű pontos adatokat mondani a nyelvek számáról. A Föld népességének 90 százaléka a száz leggyakoribb nyelvet beszéli. Ez azt jelenti, hogy a népesség 10 százaléka közel 6000 kis nyelvet beszél. A több mint százezer ember beszélte nyelvek száma kb. 600-ra tehető (vö. Christal 1998). A globalizálódó világban azonban az írásbeliség nélküli nyelvek kihalásra vannak ítélve, szinte naponta eltűnik egy nyelv, mert meghalt az utolsó, a nyelvet anyanyelvként használó képviselője. Nem biztos tehát, hogy azt a nyelvet, amelyet ma még a szakkönyvek számon tartanak, holnap is beszéli még valaki a világon. Számos kis nyelvet pedig már csak kisebb közösségekben vagy a családban beszélnek. Ilyen helyzet azonban mindig volt a történelemben. Például a Római Birodalomban a latin vagy a görög volt a mindennapi érintkezés nyelve, de szűkebb környezetükben az emberek a helyi nyelveket használták, a többnyelvű államokban a kisebbségi nyelvhasználók helyzete is hasonló. Ma pedig a globalizáció felerősítette ezt a helyzetet.

A tipológiai egybevetés

A különböző nyelvek szerkezet szerinti egybevetése a 18. század vége óta foglalkoztatja a tudósokat. A nyelveket szerkezetük szerinti, azaz a tipológiai szempontból egybevető módszer egyidős a történeti összehasonlító

vizsgálattal. A nyelvtipológiai módszer egyik jeles képviselője Wilhelm von Humboldt, aki kitűnő komparativista, a rokon nyelvek összehasonlításával foglalkozó nyelvész volt. A rokon és nem rokon nyelvek összehasonlítása egy idő után azonban különvált, ami nem járt egyértelműen pozitív következményekkel egyik tudományág fejlődésében sem. Ennek eredménye az lett, hogy a tipológia vizsgálati területe leszűkült, és nem konkretizálódott eléggé, a komparatiztika pedig az egyes nyelvcsaládok sajátosságaira korlátozódott, és nem kereste az általánosabb törvényszerűségeket.

Miben áll a tipológiai hasonlítás lényege? A nyelvtipológia különböző nyelvek szerkezeti eltéréseit vizsgálja. Minden nyelvnek megvan a saját grammatikai rendszere, ugyanakkor egy-egy nyelv struktúrája hasonlíthat egy másik nyelvéhez függetlenül attól, hogy rokon nyelvek-e vagy sem. A nyelvek típus szerinti rendszerezése a 19. század első felében alakult ki. E vizsgálati módszer szerint a következő alaptípusokat különböztetjük meg: izoláló, agglutináló, flektáló és polyszintetikus (inkorporáló) nyelveket.

1. Az **izoláló** (elszigetelő, elkülönítő) nyelvek a toldalékokat (rag, jel, képző) nem ismerik, a közlésben egyszótagú szavakat állítanak egymás mellé. A jelentések kifejezésében a szigorúan kötött szórendnek, valamint a zenei hangsúllynak van nagy szerepe. Például: a dél-kínai nyelvben a *fan* szó hatféle zenei hangsúllyal ejthető, és mindig mást jelent. Izoláló nyelvek: a délkelet-ázsiai (maláj, indonéz, kínai stb.) nyelvek, valamint számos északnyugat-afrikai nyelv.

2. Az **agglutináló** (ragasztó, toldalékoló) nyelvek a szótőhöz kapcsolt képzőkkel, jelekkel, ragokkal fejeznek ki lexikai és grammatikai jelentéseket. Ilyen nyelvek a finnugor – köztük a magyar, a finn –, az altaji nyelvek (pl. a török és a mongol), a japán, a koreai, a dravida, az afrikai bantu nyelvek stb. Az ismert nyelvek kétharmada agglutináló típusú.

3. A **flektáló** (hajlító) nyelvek a jelentés módosulásait és a grammatikai (morfológiai) viszonyokat a toldalékokon kívül a tő magánhangzójának változásaival fejezik ki. Például a *take – took* 'fog, vesz, rak' (jelen és múlt idő). Flektáló nyelvek az indoeurópai, a sémi-hámi nyelvek, az afrikai csádi és a nílusi nyelvek.

4. A **polyszintetikus** (inkorporáló 'bekebelező') nyelvek a szótő „testébe” építik be a különböző viszonyjelentéssel rendelkező elemeket (toldalé-

kokat, jelentésmódosító és szintaktikai viszonyító elemeket), ilyen módon fejezik ki a különböző jelentéseket. Poliszintetikus nyelvek például az amerikai indián nyelvek.

Meg kell jegyeznünk, hogy e típusok mellett másféléket is ismer a szakirodalom, továbbá, hogy az egyes nyelvek nem mindig tiszta típusúak, más típus elemei is megtalálhatók bennük.

Szerkezetük szerint is megkülönböztetjük az egyes nyelveket. E szerint vannak analitikus és szintetikus szerkezetű nyelvek. A szintetikus nyelvekben egyetlen morfémasorral fejezik ki a különböző jelentésvizonyokat. Pl. latin *dicar* 'rólam el fogják mondani, hogy...'; magyar: *megnézegethették*.

Az **analitikus** szerkezetű nyelvek a jelentéseket különírt önálló szavakkal fejezik ki. Pl. ang. *I have been told* 'megmondták nekem'.

A **szintetikus** szerkezetű nyelvek a jelentésvizonyokat a szótőhöz kapcsolt toldalékokkal fejezik ki. A magyar nyelv alapján véve szintetikus szerkezetű (*megnézegethénétek*), de vannak benne analitikus alakok is. A magyar nyelvben analitikus szerkesztésűek a következő típusú szóalakok: az elváló igekötős alakok (*ne menj el*), a jövő idő prototipikus formái (*el fog menni*), valamint az ige feltételes mód múlt idejű alakjai (*elment volna*). Meg kell jegyeznünk, hogy a mai nyelvekben megfigyelhető az analitikus szerkezetűvé válási tendencia, ami nem kis részben a világháló által közvetített angol nyelvi globalizáció eredménye.

2. A nyelvek eredet szerinti osztályozása

A nyelvek eredet szerinti, azaz genealógiai osztályozása a nyelvek rokonságán alapul. Az egymással rokonságban lévő nyelvek feltehetően egy közös ősnyelvből származnak, amelyet alapnyelvnek nevezünk. A rokon nyelvek nyelvcsaládot alkotnak. Az egy nyelvet beszélő nép valamikor egy meghatározott területen élt, ezt a területet őshazának nevezzük. Az alapnyelvből kiinduló nyelveket leánynyelveknek nevezik, a leánynyelvek pedig nyelvcsaládot alkotnak.

A nyelvrokonság és az antropológiai (embertani) rokonság azonban két különböző dolog. Ha két nép nyelve rokon, ez még nem jelenti azt, hogy antropológiai rokonságban is állnak egymással. Az azonos alfajhoz tartozó népek különböző nyelveket beszélhetnek, és ugyanaz a nyelv különböző embertípusok nyelve lehet. A rokon népek egyes csoportjai – így a magyarok is – elvándoroltak az őshazából, korábbi kapcsolataik pedig meglazultak vagy meg is szűntek. A külön élő népnek a nyelve is elkülönült a vele korábban azonos területen élőkétől, jelentősen megváltozott. A népek történelmük során többször keverednek, beolvadhatnak, nyelvet is cserélhetnek. Például a magyarságba is több különféle népcsoport olvadt be.

A nyelvek eredetével kapcsolatos számos rendszerezést megoldottak a tudósok a 20. században, de néhány esetben a nyelvcsaládba való besorolás így is feltételes, mert még nincsenek megnyugtatóan tisztázva az egyes nyelvek közötti viszonyok.

A nyelvek **genealógiai** (eredet szerinti) tipológiája szerint a következő nyelvcsaládokat különítjük el (vö. Crystal 1998, A. Jászó 2004).

I. Undoeurópai nyelvek

- indo-iráni ág (szanszkrit, hindi, urdu; bengáli, pandzsábi; perzsa, kurd, afgán, avesztai vagy zend, cigány).
- görög ág (rég-i görög, modern görög)
- itáliai ág (umbriai, latin, román vagy neolatin nyelvek, román, olasz, szárd, rétoromán, okszitán, francia, katalán, spanyol, dalmát, portugál)
- kelta ág (gall, skót, ír, breton)
- germán ág (yiddis, holland, angol, német, izlandi, fríz, norvég, dán,

svéd)

- balti-szláv ág (ősi porosz, litván, lett; ósszláv, bolgár, macedón, szlovén, szerb, horvát; cseh, szlovák, lengyel; orosz, ukrán, belorusz)
- albán ág (albán)
- örmény ág (örmény)
- ősi, kihalt nyelvek (tokhár, hettita, líd stb.)

II. Hamita-sémi nyelvek

- sémi (akkád, főníciai, héber, arameus, arab, etióp stb.); egyiptomi; berber; csád stb.

III. Baszk-kaukázusi nyelvek (baszk, grúz, avar, cserkesz)

IV. Ősi mediterrán nyelvek (sumér, etruszk)

V. Dél-szaharai nyelvek.

VI. Észak-eurázsiai nyelvek

- uráli (finn, észt, lapp, votják, magyar, osztják, vogul, cseremisiz, mordvin)
- altáji (török, mongol, tongúz)
- koreai
- japán

VII. Délkelet-ázsiai nyelvek

- shino-tibeti (kínai, tibeti, birman, tai)
- vietnami
- khmer

VIII. Dravida nyelvek (tamil)

IX. Ausztrália és Óceánia nyelvei (jávai, maláj, tagalóg, hawai, maori)

X. Amerikai indián nyelvek (sziú, irokéz, kecsua, tupi).

Vannak azonban elszigetelt, rokontalan nyelvek is, amelyeket nem lehet az előbbi csoportokba besorolni, tehát ez a nyelvtipológiai rendszer sem teljes.

3. A magyar nyelv eredete

A magyar nyelv rokonsági viszonyainak tisztázása hosszú évszázadokig tartott, és ma is fellángolnak időnként viták ezzel kapcsolatban. Régi történetíróink, korai nyelvleíróink, romantikus gondolkodóink és még ma is sok, több tudomány képviselői által végzett, interdiszciplináris kutatásokon alapuló tudományos tényeket elutasító, nyelvünk eredetéről véleményt mondó ember vallotta és vallja például a magyar nyelv török vagy sumér eredetét. Nem újdonság ez a tudománytörténetben, hiszen például már a 19. században is volt ún. ugor-török háború. A Magyar Tudományos Akadémia hivatalos állásfoglalása szerint azonban ma az egyedül elfogadható tudományos nézet a finnugor nyelvrokonság.

Európában már a 9. században megszülettek az első feljegyzések a finnugor nyelvek hasonlóságáról. Magyarországon a 16. századtól említik a magyar nyelv esetleges szibériai gyökereit, először főképpen csak a legközelebbi rokon nyelvekkel, a vogullal és az osztjákkal való rokonságot. De fokozatosan kirajzolódott az egész finnugor család. Nézzük meg röviden a legfontosabb állomásokat ezzel kapcsolatban.

Sajnovics János az 1770-ben Koppenhágában megjelent *Demonstratio* című művében a lapp és a magyar nyelv jellemző vonásait vetette egybe korát meghaladó tudományos módszerekkel, és bizonyította be a két nyelv grammatikai szerkezetének egyezését.

Sajnovics munkáját folytatta Gyarmati Sámuel, aki szintén az összehasonlító nyelvtudomány módszereit felhasználva munkálkodott a finnugor nyelvek rokonságának bizonyításán. Az említett tudósok munkája saját korukban szinte csak ellenzőkre talált, s csupán egy fél évszázad múlva, a 19. század közepén ismerték el és folytatták munkájukat Reguly Antal, Hunfalvy Pál, Budenz József és tanítványaik, akik tudományos érvekkel támasztották alá a magyar nyelv finnugor eredetét. Munkájukat nem csupán az akkor elérhető lejegyzésekre, nyelvi adatokra alapozták, hanem egészségüket kockáztatva expedíciókat is szerveztek a finnugor népekhez, így közvetlen kapcsolatot teremtve velük, és tanulmányozva élő beszélt nyelvüket. A rokon nyelvek egyre alaposabb megismerése, az összehasonlító nyelvtudomány fejlődése pedig lehetővé tette a nyelvcsaládon belüli viszonyok

árnyaltabb megrajzolását.

Hosszasan lehetne sorolni azokat az elméleteket is, amelyek a magyar nyelvet különböző, más típusú nyelvekkel rokonították már. Ezek a nézetek azonban vagy egyoldalú személtűek, vagy szerzőik nem ismerik vagy figyelmen kívül hagyják a történeti-összehasonlító nyelvtudomány módszereit, és megállapításaik nem állják ki a tudományosság próbáját. Sokszor olyan nyelvekkel rokonítják a magyar nyelvet, amelyeknek hovatarozása bizonytalan, vagy amelyek egy adott csoportban társtalanok. Nem veszik tekintetbe a térbeli és időbeli távolságokat sem, és csupán a szavak véletlenszerű összecsengése alapján vonják le következtetéseiket. Így rokonították már a magyart a japánnal, a koreával, a baszkkal, de a sumérral és a törökkel is (vö. Balásné Szalai 2013).

A nyelvek eredetét, rokonsági viszonyait a történeti-összehasonlító nyelvtudomány kutatja, a népek származását pedig az őstörténet. A nyelv-rokonság bizonyítékait az összehasonlító nyelvtudomány a szabályos eltérésekben látja a nyelvek különböző szintjein:

1. A hangalakbeli szabályos eltérések, a hangtörvények. A sokféle nyelv viszonylag kevés számú hangból épül fel. Így véletlen egybeesések is lehetnek, de az ismétlődő szabályos eltérések alapján megbízható következtetéseket vonhatunk le az egyes nyelvek rokonságára vonatkozóan. Például a magyar szókezdő *h* hangnak a finnben a *k* felel meg. Pl. finn *kala*, magyar *hal*.

2. A szavak hangtörvényekkel kimutatott rokonságát jelentésük azonosságával is bizonyítani kell. Ha eltérés érzékelhető, azt az adott nyelvekben időközben végbement nyelvi változásokkal lehet igazolni. Például a magyar *lúd* megfelelője a finn *lintu*, jelentése 'madár'. De tudjuk, hogy régebben a magyar *lúd* szó is általánosabb fogalmat jelölt.

3. A nyelv-rokonságnak fontos bizonyítékai a nyelvszerkezeti egyezések is. Például a magyar és a rokon nyelvek igei személyragjai és névszói személyjelei hangsúlytalanná vált személyes névmásokból lettek ragok, és ezek „ragasztódnak” (agglutinálódnak) az ige-tőhöz. Például *ad* + *én* > *adom*, vagy *anya* + *én* > *anyám*; vö. finn *äidi* + *ni* > *anyám*.

4. A magyar nyelv alapszókészlete egyeztethető rokon nyelvi szavakkal. Azonosak a rokonságnevek, a testrészek nevei, sok állat- és növénynév, az

ősi életmóddal kapcsolatos nevek, a számok nevei stb., például m. *kettő*, finn *kaksi*.

5. A ma élő finnugor nyelvek szupraszegmentális elemei közül a beszéd-dallam a magyar és finn nyelv esetében nagyfokú egyezést mutat.

4. Az areális nyelvészet

Az areális nyelvészet az azonos földrajzi területen egymás szomszédságában élő népek általában nem rokon nyelveinek kölcsönhatását vizsgálja. A kölcsönhatás következtében a különböző nyelvekben hasonló vagy azonos szóalakok, de sokszor nyelvi rendszerbeli hasonlóságok is keletkeznek. Az azonos területeken élő nyelveket egyes kutatók megkísérelték nyelvi szövetségbe (Sprachbund) sorolni, amelyre példa a Duna-vidéki és a balkáni nyelvsvövetség is. Meg kell jegyeznünk, hogy csak Európában kilencféle nyelvsvövetséget állítottak fel kevés tudományos tény alapján, amelyekre itt most nem célunk részletesen kitérni. Fodor István *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai* (2003) című könyvében említést tesz a Duna-vidéki nyelvsvövetségről: „A balkáni nyelveken kívül több kutató egész Európát areális rokonságokra osztja föl, többek közt a Duna-vidék nyelveire, de ezt a szakemberek nem mindegyike fogadja el. Areális rokonságot Európán kívül is megállapítottak. Ezt a fajta kapcsolatot, amelyben csak bizonyos közös hangtani és szerkezeti sajátosságok mutathatók ki, ritkán használt magyar szakkifejezéssel »nyelvi szövetségnek« nevezik, németül *Sprachbund*, franciául *union linguistique* az általánosan használt neve.” (Fodor 2003: 23)

Mi a nyelvsvövetség? Először is fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a fogalmat nagyon sokszor a nyelvrokonsággal szokták összetéveszteni. Nyelvrokonságról azonban csak akkor beszélhetünk, ha két vagy több nyelv egy közös ősnyelvből ered. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a rokon nyelvek teljesen hasonlítanak egymásra, bár a nyelvrokonság kutatói is különböző grammatikai és szemantikai hasonlóságokból szoktak kiindulni. Az is igaz, hogy minél közelebb vannak egymáshoz rokonság tekintetében a nyelvek, annál több lehet köztük a hasonlóság.

A nyelvsvözettség-elméletnek sok vitatott pontja van. Például nem mind-egy, mekkora területen éltek vagy élnek együtt a nyelvek, illetve fontos kritérium még az is, hogy a nyelvet beszélő népcsoportoknak közvetlenül érintkezniük kellett egymással ahhoz, hogy nyelvsvözettségről lehessen beszélni. Az is lényeges kérdés, hogy milyen hatások érik az adott területen élő nyelveket, valamint az is, hogy ezek a hatások mikor és miért jöttek létre. Mivel a nyelvsvözettség-elméletéről egyre több forrásból olvashatunk, ezért szükségesnek látjuk ennek lényegét, valamint az európai régióban különböző megbízható forrásokban leírt és értékelt két nyelvsvözettséget ismertetni.

A nyelvsvözettségben két vagy több területileg szomszédos nép nyelve nem a közös eredetük, hanem együttélésük, kölcsönhatásuk következtében keletkezett hasonlóságokat mutat. Míg a nyelvrokonság bizonyítékainak vizsgálatakor – ahogyan erre korábban már utaltunk – a pontos hangtani megfeleltetések, alaktani, szókészletteni és mondattani kritériumok a legfontosabbak, nem tudjuk pontosan, hogy a nyelvsvözettségbe való tartozást milyen kritériumok alapján állapítják meg a kutatók. Így előfordulhat, hogy bizonyos kritériumok alapján ugyanaz a nyelv az egyik, más kritériumok alapján pedig egy másik nyelvsvözettségbe tartozik. Nézzük meg a két legismertebb, feltételezett nyelvsvözettség jellemzőit. Könyvünk e fejezetének nagy részét Fejes László tanulmánya (2012) alapján állítottuk össze.

A **Duna mentén** a következő nyelveket beszélik: német, szlovák, magyar, horvát, szerb, román, bolgár, ukrán. Bár többen a cseh nyelvet is ide tartozónak vélik, mégsem sorolhatjuk a Duna menti nyelvsvözettségbe, mert a Duna mentén nem beszélik a cseh nyelvet. A Duna alsó folyása mentén viszont már egy másik nyelvsvözettség nyelveit beszélik. Ez a **balkáni nyelvsvözettség**, amelybe a szerbet (korábban szerb-horvátot), a macedónt, a bolgárt, a román, a görögöt és az albánt, illetve a romanit szokták sorolni. Fejes László (2012) utal Gáldi László 1947-ben írt *A Dunatáj nyelvi alkata* című munkájára, amelyben a térség nyelveinek hasonlóságairól ír. Megjegyzi azonban, hogy Gáldi dolgozatában az eltérések legalább annyira jellemzőek, mint a hasonlóságok. Nézzük meg Gáldi idézett munkájának egyes téziseit Fejes László hivatkozásai alapján.

1. A lengyelben és az oroszban (vagy például a keleti szlovákban, a kár-

páti ukránban) a „kemény” mássalhangzók után csak kemény magánhangzók állhatnak, míg a németben egyáltalán nincsenek lágy mássalhangzók. A bolgárban ugyan vannak „lágy” mássalhangzók, de ezek éppen „lágy” magánhangzók (i, e) előtt nem fordulhatnak elő. A térség többi nyelve pedig valamilyen átmenetet képvisel: van bennük néhány lágy mássalhangzó, de lágy magánhangzók is állhatnak a kemény mássalhangzók után. Ez utóbbi szempont szerint viszonylag közel áll egymáshoz a cseh, a szlovák, a magyar nyelv, amelyekben (gy), (ty) és (ny) lágy mássalhangzók vannak bizonyos hangtani helyzetben (illetve a szlovák és a magyar bizonyos változataiban (ly) is).

2. A hangsúly kötött a németben (bár kivételekkel), a lengyelben (az utolsó előtti szótagon), a csehben, a szlovákban és a magyarban (első szótagi nyomaték). Szabad hangsúly van viszont a keleti-szláv és a délszláv nyelvekben, a románban, az albánban vagy a görögben, illetve Nyugat-Európa déli és nyugati peremvidékén.

3. Ahol a hangsúly kötött, ott általában megkülönböztető szerepe van a magánhangzó-hosszúságnak, ahol szabad, ott nincs. Eltérések azonban itt is vannak: a lengyelben nincs rövid-hosszú oppozíció, viszont a szlovénben van.

4. Gáldi László fontos szempontnak tartja az *ü* és az *ö* hangok meglétét az azonos areában lévő nyelvekben: ezek a hangok Európában összefüggő területen jelentkeznek. A némettől északra (skandináv nyelvek, finnugor nyelvek) vannak, de a számi nyelvekben nincsenek *ü* és *ö* hangok. A némettől nyugatra (holland, francia), illetve délre (észak-olasz nyelvjárások, szlovén nyelvjárások) megvan ez a két hang, illetve keletre a magyar nyelvben. A csehben, a szlovákban viszont ismét nincsen *ü* és *ö* hang.

5. Gáldi elvégzett egy számítást is, amely a magánhangzók és a mássalhangzók számarányát mutatja a Duna menti térség nyelveiben, bár a mai kutatások eredményei azt bizonyítják, hogy Gáldi számítási rendszere sok szempontból vitatható. A német, cseh, szlovák, lengyel, orosz, magyar, ukrán, bolgár, szlovén és a szerb-horvát nyelveket veti egybe a kutató a magánhangzók-mássalhangzók számaránya alapján. Az adatokból az olvasható ki, hogy míg nyugaton viszonylag kiegyenlített a magánhangzók és a mássalhangzók aránya, addig a nyelvszövetség keleti részén a mássalhang-

zók túlsúlya a jellemző. Bár a számarányok tekintetében vannak kétségek, de az viszonylag egyértelmű, hogy a cseh, a szlovák és a magyar nyelv Gáldi számítása alapján is, mai kutatások szerint is ebből a szempontból egy csoportba tartozik.

6. Egy másik felfogás szerint Eurázsia északi részén van egy összefüggő nagy terület, ahol agglutináló típusú nyelveket beszélnek. Ez körülbelül az egykori Szovjetunió területe, illetve az ezt körülvevő államoké. Ettől nyugatra (Nyugat-Európában), illetve délre (a perzsa, tibeti, kínai) nem agglutináló vagy bár hiányos rendszerű, de agglutináló nyelveket beszélő népek élnek. Így például a bolgár gyakorlatilag alig mutat agglutináló jegyeket, a románban alig maradtak nyomai a ragozási rendszernek, és a németben meglehetősen kicsi az esetek száma, azokon belül is nagy az esetragos alakok egybeesése. A szlovén, a szerb-horvát, a szlovák, a cseh, a lengyel, az ukrán vagy az orosz viszont még viszonylag gazdag ragozási rendszerrel rendelkezik.

Azt is láthatjuk azonban, hogy a magyar nyelv erősen eltér a felvázolt képtől: igaz, hogy gazdag a ragozási rendszere, de sokkal gazdagabb, mint a környező szláv nyelveké, a németé vagy a románé. Ráadásul a ragozott alakok formailag is jelentősen különböznek, hiszen a magyarban egy esetet egy invariáns végződés jelöl (amelynek többnyire vannak variánsai). Például: *házban, kézben*. A szláv nyelvekben több ragozási típus van, és ezekben eltérőek az esetvégzódések, illetve ugyanaz a végződés más-más esetet is jelölhet a különböző típusú szavak esetében ugyanazon a szófajon belül.

7. A szláv nyelvek többségében fontos az aspektus, a folyamatos és a befejezett eseményt kifejező igék szembenállása. A szláv nyelvek aspektusnyelvek, ami azt jelenti, hogy elsősorban morfológiai eszközökkel vagy ezek funkciós hiányával jelölik az aspektust. A befejezettséget gyakran képző vagy igekötő fejezi ki. Az igekötővel kifejezett befejezett ige szemlélet a magyarban is létezik, bár kifejezetten aspektusjelölő igekötő kevés van a magyar nyelvben: *ír* (folyamatos): *megír* (befejezett). Szerkezetileg azonban a magyar eltér a térség többi nyelvétől, mert a magyarban az igekötő elválhat az igtől, valamint az igekötő sem mindig jelöl befejezettséget. Pl. *ment le a lépcsőn és tüsszentett* (folyamatos), de: *lement a lépcsőn és tüsszentett* (befejezett).

A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez a terület inkább átmeneti zóna, és bár a németet, a csehet, a szlovákot, a magyart, a szerbet és a horvátot sok vonás köti össze (itt most nem említettek is), nem mondhatjuk, hogy vannak olyan egyértelműen tipikus nyelvi jelenségek, melyek ezeket a nyelveket összekötnék, de másoktól elválasztanák. Ebből a csoportból nem szabad kihagyni azonban például a szlovén nyelvet, melyet hol a szerbvel és a horvátal, hol a némettel kapcsol össze ilyen vagy olyan nyelvi jellegzetessége.

A balkáni nyelvszövetség

Az ezt a nyelvszövetséget elfogadók ide tartozónak vélik a román, a macedón, az albán, a görög, a bolgár, a szerb és a horvát nyelvet. Nézzük meg a balkáni nyelvszövetség legfontosabb jellemzőit!

1. A fent felsorolt nyelvekben az igék jövő idejét az 'akar' jelentésű igéből kialakult grammatikai elemek fejezik ki, például a magyar *enni fogok* grammatikai alak az 'enni akarok' jelentésű szerkezettel egyenlő. A szerb- ben, horvátban és a románban a jövő idejű alakokat ma is így képezik, de az albánban, a macedónban, a bolgárban és a görögben ma már ragozhatatlan elemmé, grammatikai viszonszóvá vált az egykori ige (azaz északon és délen két különböző típusú szerkezet használatos). (Egyébként a világ számos nyelvében van erre példa, az angol *will* is ilyen eredetű.)

2. Az igék befejezett múlt idejű alakjai a 'birtokol' jelentésű igéből jöttek létre – ez azonban csak a románra, a macedónra, az albánra és a görögre igaz, a bolgárra és a szerbre, horvátra nem. Ez utóbbiakban a 'van' igének van hasonló funkciója. (Ezt kevésbé lehet balkáni specialitásnak tekinteni, hiszen megfigyelhető az újlatin nyelvekben, valamint a németben, az angolban is. A német és az olasz nyelvterület még szomszédosnak is mondható.)

3. A főnévi igenévi formák teljesen kivesztek az érintett nyelvekben. De például néhány kifejezésben megmaradtak a bolgárban, a macedónban, az albánban. Ugyanakkor azonban megőrződtek a főnévi igenevek a szerb- ben, a horvátban és a románban, de a funkciójuk itt is leszűkül. Ez azt jelenti, hogy ezekben a nyelvekben azt, hogy 'enni akarok', szó szerint az 'akarom,

hogy egyik' felépítésű szerkezettel kell (vagy lehet) kifejezni. A főmondat nélküli alárendelő mondatok használatosak udvarias felszólításra, javaslatra, azaz a 'hogy egyél' jelentésű szerkezet 'egyél csak', 'ened kellene' jelentésben használatos.

4. A névszóragozás leszűkült az érintett nyelvekben: az esetek száma a nyelvekben különböző (2–6), kivéve a szerbben és a horvátban, ahol az irodalmi nyelv hét esetet különböztet meg – de például a délszerb nyelvjáráásokban a megszólító (vocativus) eseten kívül csak egy általános eset van. Mindegyik ide sorolt nyelvben azonos lett a valamikori külön birtokos eset és a részes eset, azaz ugyanazt a formát használják az '(adok) valakinek (valamit)', mint a 'valakinek (a valamije)' jelentésű szerkezetek kifejezésére. Igaz ez utóbbi a magyar nyelvre is, bár a magyarban megvan a 'valaki(-nek) valamije' szerkezet is.

5. Minden balkáni nyelvszövetségbe sorolt nyelvben van hátravetett határozott névelő. A neve ugyan az egyes nyelvekben nem névelő, de a magyar ragokhoz hasonló helyzetű toldalékok funkciója azonos vagy hasonló a magyar, német vagy angol nyelv határozott névelőjéhez.

6. A tíz és húsz közötti számokat az 'egy a tízen', 'kettő a tízen' stb. szerkezetekkel fejezik ki. Megjegyezzük, hogy pl. az oroszban, a szlovákban is ez a kifejezési forma él. Itt is látjuk, hogy ha az elemek sorrendjében nem is, de az összetett számok szerkezetében a magyar nyelv is ilyen: *tizenegy*, *huszonkettő* stb.

7. A melléknevek középfokát egy eléjük tett segédszóval fejezik ki. Ugyanilyen analitikus szerkezet van az oroszban, az angolban is! Pl. a *more intensive* 'intenzívebb', or. *более интересный* 'érdekesebb'

8. A nyelvcsoport tagjainak nyelveiben a mondatban a tárgyat megkettőzik, azaz az elsődleges tárgy mellé egy helyettesítő névmást is kitesznek: a 'Látom Pistát' mondat megfelelője tehát az 'Őt látom Pistát', 'Látom őt Pistát' stb. szerkezet. A románban és a bolgárban használható a névmás nélküli szerkezet is, de a macedónban és az albánban csak a névmással kifejezett a megfelelő forma. A görögben pedig funkciójukban eltérnek a névmással kifejezett és a névmás nélküli szerkezetek.

Bár alig van néhány olyan kritérium, amely a balkáni nyelvszövetség minden nyelvére jellemző, mégis a nyelvszövetségek prototípusai között

szokták emlegetni. A szakirodalomban találkozhatunk olyan véleménnyel is, hogy a nyelvszövetségen belül van egy domináns nyelv, amely hatással van a körülötte lévő többi nyelvre. Ezek a hatások, illetve hatásmechanizmusok olyan tényezők, amelyeket figyelembe kell venni a nyelvek életében történő változásokban, de nem szabad őket egyeduralkodónak tekintenünk. Ha a domináns nyelv bizonyos hatásai változtatnak is egy másik nyelv szerkezetén, az alapvető tipológiai vonásait nem módosítják (vö. Víghné Szabó 2011).

A fent elmondottakat kiegészíthetjük azzal is, hogy e nyelveket sokszor összeköti a szókincs: a kölcsönszók vagy tükörfordítások (pl. német *Bahnhof*, magyar *pályaudvar*, horvát *kolodvor*), a frazeológia (szólások, közmondások), de ezek a szókincsbeli hasonlóságok is hol az egyik csoport nyelvét, hol pedig egy másikat kötik össze. Mindezeket figyelembe véve tudományosan nem megalapozott nyelvszövetségről beszélni.

5. A nyelvi kontaktushatás

A nyelvi érintkezés kérdése sem új keletű. Amióta nyelvek léteznek, minden nyelv érintkezik egy vagy több másik nyelvvel, mivel használók nem elszigetelten élnek, hanem egymás szomszédságában (vö. areális nyelvészet), ezért az egymás szomszédságában működő nyelvek közötti kölcsönhatás a nyelvek különböző szintjein kisebb-nagyobb mértékben végbemegy. A nyelvi kölcsönhatás többnyire kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában jelentkezik. A nyelvek kölcsönhatását vizsgáló tudományágat kontaktológiának nevezzük. Az első magyar nyelvű kontaktológiai szakmunka Benő Attila kolozsvári nyelvésztől származik: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai* (2008). A kontaktológia terminus nem új keletű a nemzetközi szakirodalomban, de magyar nyelven írt könyvben a magyar és a vele egy földrajzi területen, egy országban élő nyelv, a román kölcsönhatását leírva Benő Attila rendszerezte először tudományos alapos-sággal. A továbbiakban Benő Attila egyetemi tankönyve alapján ismertetem a kontaktológia legfontosabb jellemzőit.

5.1. Nyelvi kontaktus

A nyelvi kontaktus (kapcsolat) valamely nyelv hatásának megnyilvánulása egy másik nyelvben a nyelvi érintkezés következtében. Ez a hatás a két nyelvet beszélők nyelvhasználatának különböző szintjein nyilvánulhat meg: lehet fonetikai, morfológiai, lexikai, szintaktikai, szemantikai, de pragmatikai természetű is. Az idegen nyelvi hatás megvalósulhat jelkölcsönzés, azaz szó- vagy szó szerkezet-kölcsönzés formájában vagy valamilyen tulajdonságjegy, jelviszony – idegenszerű hangsúly, beszédtempó, szokatlan szórend – alkalmazásában. A különböző nyelvi jelkölcsönzések alkalmazása az átvevő nyelv használati körülményei között fordul elő. Ahhoz, hogy a kölcsönzött jelek meghonosodjanak, többszöri használatuk szükséges, aminek következtében igazodnak az átvevő nyelv szabályrendszeréhez, és egy idő után természetes módon be is épülhetnek a nyelvbe. A „... kontaktusjelenség lehet egyszeri, alkalmi, egyetlen beszélőhöz kötött

nyelvhasználati sajátosság, vagy pedig többszöri előfordulása, egy nyelvváltozatban általánosan elterjedt, esetleg normaértékű jelhasználati mód. Az előbbi esetben interferenciáról, az utóbbi esetben pedig kölcsönzésről beszélhetünk” (Benő 2008: 13). Benő Attila a kontaktológiában a fogalom szociolingvisztikai alapú megközelítését alkalmazza. Ilyen értelemben az interferenciajelenség és a meghonosodás folyamatához kapcsolódó kölcsönzés együttes neve a kontaktusjelenség.

A nyelvi érintkezés intenzitását különböző társadalmi tényezők határozzák meg. Ilyenek például a kontaktus időtartama, amely azt mutatja, hogy mennyi ideig érintkezik a két nyelv az adott térségben. A rövid ideig (néhány évig vagy évtizedig tartó) kontaktus ideiglenes vagy instabil érintkezésnek tekinthető. A hosszabb ideje (több évszázada tartó) kontaktust permanens vagy stabil érintkezésnek nevezhetjük. Ilyenek például Közép-Európában a szláv-magyar, a német-magyar, a román-magyar kapcsolatok. Az érintkező nyelvek viszonya, az interferencia az érintkező nyelvek genealógiai és tipológiai alkatától is függ. Az azonos nyelvcsaládba vagy nyelvtípusba tartozó nyelvek kapcsolatának kedvez a lexikai és grammatikai rendszer hasonlósága.

Az érintkező nyelvi közösségek számaránya a nyelvi kontaktusban azt jelenti, hogy a nagyobb számarányú nyelvi közösség, amely többnyire társadalmi-gazdasági dominanciával is rendelkezik, kevesebb nyelvi jelenséget kölcsönöz a kisebb közösségtől. Vagy ha kölcsönöz nyelvi jelenségeket, többnyire kimutatható nyelvi-pragmatikai (stílus) értékkel használja azokat. De „a gazdasági fejlettség nem mindig jelent dominanciát, illetve a dominancia mögött nincs mindig ott a nagyobb fejlettség. Ezért az intenzív kulturális hatás nem mindig jár együtt erős nyelvi hatással. Így például Erdélyben hagyományosan a szászok voltak a legfejlettebbek társadalmi-gazdasági értelemben, kulturális hatásuk jelentős volt a környezetükre, de a több évszázados nyelvi hatásuk kismértékűnek tekinthető” (Benő 2008: 14).

A nyelvi közösségek jogi státusa, illetve a kétnyelvűség kiterjedtsége is meghatározó az adott nyelvi közösségek körében. Ez azt jelenti, hogy az érintkező nyelvi közösségek jogai hogyan jelennek meg a törvényekben, az adminisztratív intézkedésekben.

5.2. Nyelvi interferencia

Meg kell jegyeznünk, hogy az interferencia műszó a fordításelméletben, valamint az idegennyelv-oktatási szakirodalomban is használatos fogalom az anyanyelv és az elsajátítandó idegen nyelv szabályrendszerében előforduló eltérések jelölésére. Ha a célnyelvi struktúráknak vagy részstruktúráknak nincsenek megfelelőik a forrásnyelvben (anyanyelvben), vagy a forrásnyelvi (anyanyelvi) struktúráknak a célnyelvben, vagy ha vannak azonos struktúrák vagy részstruktúrák, de nagyfokú eltéréseket mutatnak a forrás- és a célnyelvben, akkor beszélünk negatív transzferről, más néven interferenciáról. Minél intenzívebb a nyelvi érintkezés, a kontaktushatás, annál több interferenciajelenséggel és kölcsönzéssel találkozhatunk az egy területen élő nyelvek esetében. A szlovákiai magyar nyelvben is megfigyelhető a nyelvi kontaktushatás. A hivatalos nyelvváltozatokban kevesebb, a beszélt nyelvekben több a kontaktusváltozó (vö. Lanstyák 2005).

Az egybevetendő nyelveket ismerő szakemberek számára többnyire könnyen megállapítható, hogy a célnyelv mely részrendszerében és milyen mértékben vannak eltérések. A legújabb kutatások szerint az idegen nyelvet tanulók beszédtevékenységében az interferencia nem mindig úgy jelentkezik, mint azt a forrás- és a célnyelv egybevetésekor megállapított törvényszerűségek szerint várnánk. A továbbiakban Misad Katalin (Misad 2005) egyik tanulmánya alapján nézzünk meg néhány gyakori interferenciajelenséget, amelyek a szlovák anyanyelvűek magyarnyelv-oktatásában megfigyelhetők.

1. A forrásnyelvben szokásos kisebb mértékű differenciálás (under-differentiation) átvitele a célnyelvre, pl. az *o-ö* (esetleg *e-ö*), *o-ó* (esetleg *é-ő*), *u-ü*, *ú-ű* korrelációnak a szlovák nyelvben való hiánya a szlovák anyanyelvű hallgatóknak gondot okoz. Például: *kor-kór-kör*, *tor-tör-tőr*, *tér-tőr*, *örült-őrült* stb.

2. Túlzott differenciálás (over-differentiation) történik azokban az esetekben, amikor a beszélők az anyanyelvükben szokásos nagyobb fokú tagoltságot igyekeznek átvinni a célnyelvre is, pl. a magyar *h* végű szavakban nem *h-t*, hanem *ch-t* ejtenek (még a kiejtésben néma *h-t* feltételező alakokban is): *cseh-csech*, *juh-juch*, *méh-méch* stb.

3. A különbségek újszerű értelmezése (reinterpretation of distinctions), mely a célnyelvben meglévő nagyobb fokú szemantikai tagoltság miatt fordul elő. Például: a szlovák *oslobodenie vlasti* szerkezetnek a magyarban kétféle megfelelése van: *a haza felszabadulása – a haza felszabadítása*.

5.3. A kétnyelvűség

A szakirodalomban sokféleképpen értelmezik a kétnyelvűség fogalmát. A fogalom meghatározásakor az alapvető kérdés az, hogy milyen mértékben kell tudnia a beszélőnek két nyelvet ahhoz, hogy kétnyelvű beszélőnek lehessen tekinteni. Egyes kutatók szerint a kétnyelvűség azt a képességet jelenti, hogy valaki két vagy több nyelven beszél. Mások szerint két különböző nyelvet úgy beszél a kétnyelvű egyén, hogy a különböző kommunikációs helyzeteknek megfelelően az anyanyelvével azonos módon használja a másik nyelvet is (vö. Karmacsi 2007).

Különbséget kell tennünk közösségi és egyéni kétnyelvűség között is. Lanstyák István kétnyelvű beszélőközösségnek tekinti az olyan közösséget, amelynek tagjai a mindennapi kommunikációjuk során két nyelvet használnak. Egy közösség akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők többsége a mindennapi nyelvhasználatában két vagy több nyelvet használ, és a nyelvek között gyakori a váltás (kódváltás) a különböző nyelvhasználati szintereken (Karmacsi 2007). Ha a közösség tagjai mind nem is kétnyelvűek, mégis tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek, mivel ismerik a két nyelv használati szabályait, különbséget tudnak tenni a két nyelv használata között a kommunikációs helyzetek szerint, valamint a kétnyelvű anyanyelvváltozatot beszélnek (vö. Lanstyák–Szabómihály 1997, Lanstyák 2005).

A kétnyelvű beszélő egyén azonban a közösségen kívül is kétnyelvű. Így a szakirodalomban megkülönböztetnek egyéni kétnyelvűséget is (vö. Karmacsi 2007). Bartha Csilla szerint kétnyelvű az, aki a mindennapi kommunikációs helyzeteiben két vagy több nyelvet szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ (vö. Bartha 1999). Ma a kutatók többsége kontinuumként

tekint a kétnyelvűség fogalmára. A kontinuum két szélső pólusán az anyanyelv és a másodnyelv van, a középpontjában pedig a kétnyelvűség modellje áll (vö. Karmacsi 2007). A kétnyelvű beszélők e kontinuum különböző pontjain helyezkednek el (vö. Bartha 1999). A kétnyelvűségről részletesen olvashatunk az idézett szerzők munkáiban, valamint más szociolingvisztikai szakirodalomban.

5.4. A kódváltás

A kódváltás jelensége szorosan összefügg a kétnyelvűség kérdésével. Kódváltásnak nevezzük két vagy több nyelv váltakozó használatát ugyanabban a megnyilatkozásban. De tágabb értelemben kódváltásnak tekintjük nemcsak a nyelvek, hanem a nyelvváltozatok közötti váltást is. Így beszélhetünk intralingvális, azaz nyelven belüli kódváltásról, ha a beszélő a sztenderdről nyelvjárási vagy szleng nyelvváltozatra vált át és interlingvális, azaz nyelvek közötti kódváltásról. Az interlingvális kódváltás a kétnyelvű beszélőkre jellemző. Kódváltáskor a kétnyelvű beszélőben mindkét nyelvi rendszer aktívan működik, a beszélő könnyen átvált egyik nyelvről a másikra, mivel a gyakorlatban nehézség nélkül használja mindkét nyelvnek (nyelvváltozatoknak) a kommunikációs helyzetnek megfelelő szókincsét. A kódváltó megnyilatkozás alapnyelve, amelyen a kommunikáció elkezdődik, és amelyen nagyrészt zajlik, a bázisnyelv. A bázisnyelv funkciót jelölő terminus. A kódváltásban érvényesülő két nyelv között bármelyik betöltheti a bázisnyelvi funkciót (Benő 2008: 68). A kódváltásról is, amint a kontaktológia egyéb kérdéseiről is, csak a jelen munka szempontjából leglényesebb ismereteket emeltük ki.

6. A kontrasztív nyelvészet rövid története

A kontrasztív nyelvészet története a régmúltban kezdődik, abban az időben, amikor különböző emberek kapcsolatba kerültek egymással, és felfigyeltek arra, hogy az általuk beszélt nyelv különbözik a másiktól. A nyelvek tudatos egybevetéséig azonban még sok időnek kellett eltelnie. Nézzük meg a tudományág rövid történetét Balázs János egy 1972-es, valamint Budai László 2006-os tanulmánya alapján.

Az ókorban a latin grammatikusok a latin grammatikát a görög mintájára alkották meg, eközben anyanyelvüket célnyelvként a göröggel mint forrásnyelvvvel vetették egybe, az egyes nyelvi részrendszereket, így a hangrendszert, az alaktani, valamint a szintaktikai rendszert is összehasonlítva. Az egybevetéskor azt tapasztalták, hogy a két nyelv rendszerének részrendszerei számos egyezést és ugyanakkor sok eltérést is mutatnak. Észrevették például, hogy a latin esetrendszer jóval tagoltabb, mint a görög, valamint több olyan eset is van a latinban, amely a görögben hiányzik. Összehasonlító módszerük a szinkrón egyezések és különbözőségek elvének alkalmazásán alapult. De ugyanezt az elvet érvényesítették a vulgáris (újlatin) nyelvek szótárírói és nyelvtanírói is.

A középkortól kezdve egyre több magyar–latin kétnyelvű szójegyzék is készült, tehát a magyar és latin nyelv egybevetésében is a kontrasztív módszer alkalmazásának kezdeteit látjuk. Sylvester János (1539) európai mintára készült nyelvtanában több lényeges megállapítást tesz a nyelvi részrendszerekkel kapcsolatban. Például a névelőhasználatról: a magyar nyelvben a göröghöz és némethez hasonlóan névelő is van, ami azonban nincs a latinban. Ez lényeges felismerése annak, hogy a nyelvek egyes részrendszereikben egyidejűleg egyezéseket és eltéréseket is mutatnak, és ezek figyelembe vétele a nyelvtanulásban, nyelvtanításban is fontos.

Szenczi-Molnár Albert (1604) latin–magyar és magyar–latin szótárának megalkotásakor is azt vette figyelembe, hogy a két nyelv szókinccse – lényeges eltéréseik ellenére – összehasonlítható. Kétnyelvű szótárát pedig csak az összehasonlítás módszerével lehet készíteni.

Két, tipológiailag nem rokon nyelv tudományos igényű egybevetése azonban csak a 19. századtól kezdve vált ismertté a szakirodalomban (vö.

Vajda 1972: 102). Az egybevető módszer tudományos megalapozását pedig a modern nyelvészeti irányzatok segítették elő. A nyelvészeti strukturalizmus atyjának, Ferdinand de Saussure-nek a munkássága nagy jelentőségű volt: a rendszer és a struktúra fogalmának előtérbe kerülése nagy lendületet adott több nyelvészeti tudományág fejlődésének. Az egybevető nyelvvizsgálati módszer a gyakorlatban már korán kialakult: a nyelvek közötti átváltásban, a fordításban, a kétnyelvű szótárak készítésében, a nyelvtanításban. Az anyanyelv és az idegen nyelvek grammatikai és szókincsbeli eltéréseinek tudatos megfigyelése, a megfigyelt jelenségek rendszerezése és leírása vezetett el az önálló kontrasztív nyelvészeti tudományág kialakulásához. A tudományos kutatómunka nagymértékű fellendülését azonban csak a 20. század második felétől, a nyelvtanítás, fordításoktatás iránti igény megnövekedésétől számítjuk. A kontrasztív nyelvészeti kutatások modernkori kezdetének Robert Lado *Linguistics Across Cultures* (1957) című művét jelölik meg a szakirodalomban. Lado kutatásainak nagy hatása volt a kontrasztív nyelvészet fejlődésére, de a könyv megszületésében fontos szerepet játszottak Fries (1945), Haugen (1953, 1956) és Weinreich (1953) munkái is (vö. Budai 2006: 5). A strukturális nyelvi elemzésen alapuló új nyelvi szemlélet hozza magával, hogy az idegennyelv-oktatásban a hangsúlyt a nyelvi anyagban alkalmazott nyelvi struktúrákra kell helyezni. „Amikor a gyermek az anyanyelvét tanulja, akkor már elsajátítja azokat a fontos részeket, nyelvi automatizmusokat, amelyek kontrasztot is tartalmaznak. Ezt a tudását is felhasználva megtanulja az anyanyelvétől eltérő szerkezeteket is kiemelni és szembeállítani az anyanyelvi struktúrákkal. Szemantikai térképén kialakulnak azok a fehér foltok (blind spots), amelyek megakadályozzák abban, hogy tudomásul vegye az anyanyelvből hiányzó jeleket” (Budai 2006: 5). Lado elsőként figyelt fel ezekre a tényekre. Új szemléletet hozott a kontrasztív elemzési módszer fejlődésében, hogy Lado a nyelvi jelenségek kontrasztjai mellett elemzi a szociokulturális különbségeket is. Ez a nyelvi rendszerek egybevetését és a különböző kultúrák közötti egybevetéseket is figyelembe vevő könyv nagy segítséget nyújt nemcsak az idegennyelv-oktatásban, a tananyagok készítésében és az oktatási módszerek kiválasztásában a nyelvtanítás különböző szintjein, hanem a kutatók segítségére van a fordításelemzésben is. Lado módszerével bármilyen két nyelv és kultúra

összehasonlítása elvégezhető. A szerző azt feltételezi, hogy a nyelvek és a kultúrák összehasonlításával le tudjuk írni azokat a nyelvi és kulturális jelenségeket, amelyek a más anyanyelvűeknek gondot okozhatnak, illetve megértik azokat, mivel a saját kultúrájukban is vannak hasonló jelenségek. Itt kell felhívni arra az olvasó figyelmét, hogy a modern interkulturális kommunikáció, és az ezzel szoros kapcsolatban lévő irodalmifordítás-elmélet alapjait is lerakja Lado. A szerző a grammatikai struktúrák használatát természetesnek, beidegződött szokásnak tekinti, mivel anyanyelvünk grammatikájának struktúráit a nyelvhasználatban elsajátítjuk, a különböző diskurzusokban pedig automatikusan használjuk őket. Lado azt állítja, hogy az anyanyelvi szokásrendszert próbáljuk érvényesíteni idegen nyelvi szövegalkotásunkban is. Ez a kérdés a pozitív transzfer és negatív transzfer (interferencia) jelenségeivel érintkezik, amelyről könyvünk egy későbbi fejezetében lesz szó. Ez röviden azt jelenti, hogy vannak az anyanyelvünkkel egyező vagy azokhoz nagyon hasonló szerkezetek az idegen nyelvekben (főleg a tipológiai azonosakban) is, és ezeket könnyedén, automatikusan használjuk az idegen nyelvű szövegalkotásunkban. „Különbséget kell azonban tennünk a receptív és a produktív tevékenységek között: Amikor az idegen nyelvi beszédet halljuk, vagy a szöveget olvassuk, nyelvtani formákkal találkozunk, amelyekhez anyanyelvi jelentéseket társítunk; amikor pedig beszélünk vagy írunk, mondanivalónkat olyan nyelvi eszközökkel akarjuk kifejezni, amilyenekkel anyanyelvünkben hasonló jelentések társulnak” (Budai 2006: 5).

Két évvel Lado munkájának megjelenése után, 1959-ben Charles A. Ferguson szerkesztésében megindult a *Contrastive Studies Series* (kontrasztív egybevető tanulmányok) című kiadványsorozat. Ferguson az egyes kötetekhez bevezetőt írt, amelyben megfogalmazta, hogy a sorozat célja, hogy az egyes tanulmányok szerzői egybevevessék az angol és az Amerikai Egyesült Államokban beszélt és tanított legfontosabb nyelvek (francia, német, olasz, orosz, spanyol) hasonlóságait és különbségeit. A Ferguson által megfogalmazott célok egybeestek a Fries és Lado által kitűzött célokkal. A kutatók tanulmányaikban azonban csak nyelvészeti tényekre támaszkodtak, figyelmen kívül hagyva más tudományok, például a pszichológia eszközeit. Viszont a hipotéziseiket óvatosan kezelték, teret engedve más kutatók ered-

ményeinek is. Lado művének megjelenése után Európában, köztük Magyarországon is kezdtek a különböző nyelvoktatást folytató és nyelvészeti kutatásokat végző szakemberek tudományosan foglalkozni a kontrasztív nyelvészettel és az egybevető nyelvészetnek a nyelvoktatással kapcsolatos kérdéseivel is (vö. Temesi–Horváth 1972).

A Szovjetunióban a II. világháború után kezdett nagy ütemben fejlődni a kontrasztív nyelvészet. Az orosz és a nemzetiségi nyelvek egybevetésének kérdéseit vizsgáló konferenciák, szakkönyvek sokasága, valamint számos folyóirat jelent meg a tudományterület kérdéseiről. Ezek közül az 1957-ben induló *Русский язык в национальной школе* (Orosz nyelv a nemzetiségi iskolában) című szakfolyóirat rendszeresen foglalkozott az orosz nyelv oktatását érintő kontrasztív nyelvészeti kérdésekkel.

Az európai kezdeteknél meg kell említenünk azokat a legfontosabb nemzetközi kongresszusokat, amelyeknek előadásait kötetekben is közreadták. Az 1957-es oszlói nyelvészkongresszuson a nyelvoktatás kérdésein kívül a kétnyelvűség, a kétnyelvű iskolai oktatás, a pszicholingvisztikai kérdések kerültek napirendre. Fontos európai kontrasztív nyelvészeti vonatkozású kongresszusok voltak még a következők: az Aberystwythben (Wales) megrendezett UNESCO-szeminárium (1960), a hamburgi nemzetközi UNESCO-tanácskozás (1962). 1964-ben a berlini nemzetközi kongresszus az élő nyelvek tanításának elvi kérdéseivel foglalkozott. A magyar nyelv vonatozásában nagyon fontos volt az 1966-os Debreceni Nemzetközi Nyelvészkongresszus, amelyen a prágai nyelvész körhöz tartozó Skalička professzor *A magyar nyelv tipológiája* című dolgozatában a magyar nyelv agglutináló jellegéről szólt részletesen.

Felsorolni is nehéz lenne – és nem is célunk – az azóta Európában megrendezett különböző kontrasztív nyelvészeti fórumokat és kiadványokat, hiszen ez utóbbiaknak már könyvtárnyi irodalma van. Meg kell azonban említenünk az 1971-ben Pécsen megrendezett, az élő nyelvek összevető nyelvtanainak elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó nemzetközi kontrasztív nyelvészeti konferenciát, amelyen a legfontosabb fogalmi, módszertani kérdések kerültek terítékre, és tudományos viták tárgyát képezték. A konferencia előadásai az *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás* (Temesi – Horváth (szerk. 1972) című tanulmánykötetben jelentek meg.

A kontrasztív nyelvészet a nyelvvoktatásban a nyelvtanulás különböző fázisaiban kerül előtérbe. Az idegen nyelvek tanításával kapcsolatos módszertani kérdésekkel foglalkozik a magyarországi *Modern nyelvvoktatás* című folyóirat. A *Fordítástudomány* című szakfolyóirat a fordításelmélet legfontosabb kérdései mellett kontrasztív nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozik. Az újabb folyóiratok között kell megemlítenünk a 2007-ben indult *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* című, a Miskolci Egyetemen megjelenő szakfolyóiratot, amely a fordítástudomány mint alkalmazott nyelvészeti diszciplína kérdéseit tárgyaló tanulmányokat is rendszeresen közöl.

A kontrasztív nyelvészeti módszert alkalmazzák a magyar mint idegen nyelv oktatásában is. Hegedűs Rita *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések* (2005) című könyve újszerű módon, funkcionális összehasonlító módszer segítségével magyarázza a magyar nyelvi rendszer egyes grammatikai kategóriáit. A szerző megpróbálja ledönteni a falakat a sajátos szerkezetű magyar és az indoeurópai nyelvek között. Merev szabályok helyett a nyelvi szerkezeteknek és lexikai-szemantikai elemeknek a kommunikációban betöltött szerepét vizsgálja. A *Formák* című részben a gazdag toldalékolási rendszer leírása mellett a hagyományos szintaxis is helyet kapott, hiszen nemcsak a szó formáját, hanem a mondatét is meg kell tanítani az idegen anyanyelvűeknek. A *Funkciók* című fejezet egyrészt bemutatja azokat a logikai-nyelvtani kategóriákat, amelyek alapján a szövegprodukciónban a beszélő (író), a szövegprodukción során pedig a hallgató (olvasó) rendezi a mondanivalóját. Ugyanakkor a szerző ismerteti és rendszerezi a fő kommunikációs funkciókat is. Az *Összefüggések* című fejezet azokat az eljárásokat és módszereket ismerteti részletesen, amelyek alapján a magyar nyelvben a szavakat szerkesztjük megnyilatkozásokba. Igen fontos része a fejezetnek a grammatikai jelentéstani funkciók ismertetése, amelyek a szavak mondatrészekké válásában játszanak szerepet. A könyv kiváló segédanyag a kontrasztív nyelvészet oktatásához is.

A Magyarországon és a szomszédos országokban, de Európa és a nagyvilág különböző országaiban, kulturális és felsőoktatási intézményeiben működő hungarológiai műhelyek, valamint az időszakonként megrendezésre kerülő hungarológiai kongresszusok is foglalkoznak a kontrasztív módszer alkalmazásával a nyelvészeti kutatásokban és a nyelvvoktatásban.

Az intézmények közül a teljesség igénye nélkül említjük meg a magyarországi Balassi Bálint Intézetet, a magyarországi egyetemeken működő idegen nyelvi tanszékeket (pl. ELTE, DE, ME, SzTE, PTE stb.), az újvidéki Hungarológiai Intézetet, amely a nemzetközileg is elismert nyelvtipológus, Dezső László munkásságának is otthont adott. A kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem Bölcsészkarának Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékén, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán, a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén és Modern Filológiai Tanszékén is folyik kontrasztív nyelvészeti oktatás és kutatás is. A komáromi Selye János Egyetem magyar szakos képzésében is szerepel a kontrasztív nyelvészeti tárgy oktatása a nappali tagozatos Bc képzésben, oktatás és kutatás a Nem szlovák Nyelv és Irodalom Doktori Iskola Magyar Nyelv és Irodalom PhD-képzési programjában is (vö. Lőrincz 2011, 2014, Lőrincz–Kiss 2014).

7. A kontrasztív nyelvészeti vizsgálati módszer lényege és alkalmazási területei

A különböző nyelvek közötti (interlingvális) viszonyok tanulmányozásában a nyelvtudomány ma a következő módszereket alkalmazza:

1. a történeti összehasonlító (komparatív) módszert,
2. a tipológiai egybevető módszert,
3. az egybevető vagy kontrasztív módszert.

Mindhárom módszer a nyelvi jelenségek összehasonlításával foglalkozik. A kutatónak azonban nemcsak a különbségeket kell vizsgálnia, hanem az összevetendő nyelvek szerkezeti és funkcionális hasonlóságait is.

Az egybevető (kontrasztív) módszer és a tipológiai módszer között a különbség abban van, hogy a tipológia a nyelvek összes létező és lehetséges hasonlóságait és különbségeit vizsgálja. A tipológiai kutatás ún. nyelvi univerzálékat keres, azaz minden természetes nyelvre jellemző olyan nyelvi sajátosságokat, amelyek minden korban és minden nyelvben egyeznek. Az

univerzálékutatás az 1960-as években indult el, és az egyik legfontosabb célja az egyetemes emberi nyelv fogalmának, meghatározásának kialakítása, a nyelvek struktúrabeli egyezéseinek vizsgálata. Nyelvi univerzálé például, hogy a nyelvekben magán- és mássalhangzók vannak, minden nyelv kifejezi valamilyen módon a határozottságot, az aspektust, a főbb szintaktikai viszonyokat stb.

Maga a kontrasztív nyelvészet terminus technicus több problémát vetett fel a tudományág története során. Nevezték párhuzamos, differenciáló nyelvleírásnak, konfrontatív nyelvészetnek is. Az egyes nyelvek terminológiahaszánlatában is megjelennek ezek a különbségek.

A kontrasztív (egybevető) módszerrel rendszerint csak két nyelvet vizsgál a kutató, s azt elemzi, hogy a vizsgált nyelvek szerkezetén belüli rendszerek hogyan felelnek meg egymásnak. Minden esetben két nyelv struktúrájának egybevetéséről beszélhetünk, ahogyan azt az előző fejezetben is leírtuk. A két nyelv struktúrájában egyidejűleg kell vizsgálnunk az azonosságokat és a különbségeket is. Az egybevetés két pólusa:

1. forrásnyelv (alapnyelv, bázisnyelv, kiindulási nyelv, a. source language)
2. célnyelv (target language)

A forrásnyelv és a célnyelv azonosságai és különbségei alkotják az alapot a nyelvi rendszerek és részrendszerek egybevetéséhez. A kontrasztív módszerrel a vizsgált nyelvi rendszereket teljes egészükben és részletességgel tanulmányozzák a kutatók, s azt állapítják meg, hogy a vizsgált nyelvek milyen hasonlóságokat és eltéréseket mutatnak. Minden nyelv ugyanis egy sajátos zárt rendszert képez. Az egybevetés a két vizsgált nyelv rendszerének részleges felbontását is jelenti (analízis), mivelhogy azokat a részeit vetjük egybe, amelyeknek mindkét rendszerben megvan a helyük és a funkciójuk (vö. még Misad 2005).

Az egybevető módszer két nyelv struktúráját veti egybe, s feltételezi a mindkét nyelv struktúrájában fellelhető rendszerek szerkezeteinek szinkrón leírását, a köztük levő különbségeknek és hasonlóságoknak, ill. ekvivalenseknek a bemutatását. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mit értünk egy nyelv struktúráján, a struktúrán belül milyen rendszereket különböztethetünk meg; más szóval a struktúra, rendszer és szerkezet fogalmak

hogyan fügnek össze egymással?

A koppenhágai glosszematikai iskola képviselője, Hjelmslev szerint a nyelvtudomány feladata a nyelv struktúráinak tanulmányozása, kutatása. Hjelmslev szerint a jelet egy két szint közötti jelviszony (vagy jelfunkció) reprezentálja. A két szint: 1. a kifejezés szintje és 2. a tartalmi szint. A nyelvi elemeket mindkét szinten az azokat más elemekhez kötő szintagmatikus és paradigmaticus kapcsolatuk jellemzi. Ezek a kapcsolatok mindkét szinten azonos formát feltételeznek két nyelvi elem között. A szintagmatikus kapcsolatok a nyelvi elemek közötti kapcsolatok, amelyek ugyanazon forma (alak) részei. A paradigmaticus kapcsolatok olyan elemek közötti szemantikai kapcsolatok, amelyek egymást helyettesíthetik, például szinonimák és antonimák.

Lényegében ugyanezt állapítja meg jóval később Gleason, H. A. (1955) is, aki a nyelv struktúráját két egymással szoros kapcsolatban álló részstruktúrára, a kifejezés (forma) és tartalom (jelentés) struktúrájára osztja. A két struktúra egymástól elválaszthatatlan, s a tartalom struktúráját csak a kifejezés struktúráján át közelíthetjük meg. A nyelv struktúráján belül fonológiai, grammatikai és lexikai rendszereket, a rendszereken belül szerkezeteket különböztethetünk meg, amelyek a nyelv struktúráján belüli rendszereknek formából és tartalomból álló egységei. A fonológiai, grammatikai és lexikai rendszereken belül is megkülönböztetünk részrendszereket, pl. a magán- és mássalhangzók rendszerét, az igeragozási rendszereket, a határozók rendszerét stb.

Amikor két nyelvi rendszer struktúráit vetjük egybe, elsősorban szerkezeti egységeket állítunk szembe egymással, és állapítjuk meg a köztük lévő egyezéseket, hasonlóságokat, valamint az eltéréseket. Bármely részrendszert vetünk egybe, mindig felmerül a kérdés, hogy melyik nyelvből induljunk ki. Dezső László szerint az egybevetéskor mindig abból a nyelvből kell kiindulnunk, amelyikben a vizsgálni kívánt jelenség dominánsabb, grammatikailag vagy szemantikailag kifejtettebb (vö. Dezső 1972).

A nyelvek egybevetésében is fontos szerepet játszó nyelvtipológia továbbfejlődésében az ún. komplex típusok leírása hozott újat. Ennek révén a nyelvi szintek összekapcsolásával globálisan áttekinthetővé válik egy-egy egész rendszert átható szervező elv a szerkezetek szintjén (vö. Dezső

1972). Új szemléletet hozott a kontrasztív nyelvészetbe a funkcionális nyelvészet is, amely a Prágai Nyelvész kör fonológiai kutatásaival indult, majd a nyelv minden szintjén működő variánsok leírásához vezetett (vö. Péter 1980, Lőrincz 2001).

A nyelvi rendszerek egybevetését szinkrón leírással célszerű megtenni. A konfrontáció feltételezi a rendszerek előzetes leírását. A tipológiailag eltérő nyelvek egybevetésének lehetőségeit meghatározza a két nyelv rendszere és annak különböző részrendszerei:

1. fonológiai szint
2. morfológiai szint
3. lexémaszint
4. szintagmaszint
5. mondatszint
6. szövegszint

A forrásnyelv és célnyelv egybevetésekor figyelembe kell venni a különböző szinteken működő elemek megfeleltetéseit, azaz az ekvivalenciát, ennek különböző lehetőségeit és típusait, amelyről könyvünk egy másik fejezetében olvashatunk.

A nyelvi rendszerek konfrontációjában a mindkét nyelvre érvényes univerzálék feltárása is nagyon fontos, bár sokan tagadják a minden nyelvre érvényes kategóriákat, univerzálék létét. Ezeknek a kategóriáknak a kifejezőeszközeiben természetesen lehetnek eltérések az egyes nyelvekben.

A funkcionális és strukturális leírás célja a lényeges szerkezeti és működési szabályrendszerek egybevetése. De azt is figyelembe kell vennünk, hogy az összevetendő nyelvekben állandó változás megy végbe: a szemantikai gyorsabb, a grammatikai sokkal lassúbb változási folyamat. Ezért nagyon fontos a szinkrón rendszerek egybevetése. Egybevetni ugyanis csak egynemű tényeket, azonos szintű szabálysorokat, műveleteket lehet. Ha pedig két különböző időben és nyelven keletkezett szöveg (forrás- és célnyelvi szöveg) egybevetésére vállalkozunk, a dinamikus szinkronia módszerével lehet csak kimutatni az időbeli eltérések következtében létrejött eltérések okait.

Két nyelv egybevetésekor azonban nemcsak a nyelvi struktúrákat, hanem a velük szoros kapcsolatban lévő jelentéseket – a konkrét kommu-

nikációs helyzetekben keletkező szövegek szemantikai és pragmatikai jelentéseit – is vizsgálnunk kell. Az egybevető vizsgálatokban a kognitív nyelvészet, valamint a kognitív szemantika nyitott szélesebb távlatokat. „A kognitív modell már magában is arról tanúskodik, hogy az egyes nyelvi szinteken külön-külön elvégzett analízis közös tanulságai a szintézis fokán már azt igénylik, hogy a szintek rendszerét végül egyben lássuk, vagyis a nyelvi szintek kontinuitását, átjárhatóságát kell hangsúlyozni” (Szűcs 2009: 69). Szűcs Tibor a magyar nyelv sajátosságait is vizsgálja kognitív szemantikai keretben, eredményeire a magyar nyelv jellemzőinek leírásakor még hivatkozni fogunk.

Mindig meg kell határoznunk azonban az egybevetés gyakorlati célját is: el kell különítenünk például két nyelv rendszerének tudományos célú egybevető vizsgálatát az iskolai kontrasztív nyelvtanoktól, amelyekben a metodikai szempontok dominálnak, tehát a tanulók korához, képességeihez is igazodni kell (vö. még Vajda 1972: 102–107). Ez a kérdés erőteljesen felvetődik mind a hazai idegennyelv-tanításban, mind pedig a magyar mint idegen nyelv tanításában is.

8. A magyar nyelv jellemzői a nyelvhasználat szempontjából

A nyelvhasználat szempontjaihoz igazodva ebben a fejezetben a magyar nyelvet a kontrasztivitás szempontjából közelítjük meg. Ahhoz, hogy anyanyelvünk rendszerét ilyen szempontból vizsgálhassuk, célszerű az idegen anyanyelvű szeméivel közelíteni hozzá. Ebben a közelítésben Balázs Géza *A magyar nyelv jellege* (2001), valamint Szücs Tibor *A magyar mint idegen nyelv sajátos szemléleti vonásai* (2009) című tanulmányát vesszük alapul. A magyar mint idegen nyelv tanulásakor és tanításakor is rendkívül hasznos anyanyelvünk alább következő leírása.

1. A magyar nyelv fonémaállományában 40 alapfonémából 14 magánhangzó, 26 mássalhangzó.

2. A nyelv beszédhang-állománya rendkívül gazdag. A fonémavariációk, azaz a beszédhangok számaránya sokszorosa a köznyelvi alapvariációknak, ha a tájnyelvek hangváltozatait, és az egyedi beszélők nyelvhasználatát is figyelembe vesszük.

3. A magánhangzók esetében a rövid-hosszú oppozíció releváns tulajdonság, a mássalhangzók esetében a morfémben elfoglalt helyük és a morféma jelentése határozza meg az időtartamot.

4. A magyar szó hangállományára nagyfokú tömörség is jellemző: 3724 olyan szó van a törzsállományban, amely 2 magánhangzóból és egy mássalhangzóból áll. Pl. *aki, apa, anya* stb.

5. Jellemző a hangtani sokszínűség, az egy-egy-hangban különböző szóvariációk megléte, amelyek alaki és jelentésbeli hasonlóságon alapuló szóbokrokat hoznak létre. A jelentésváltozások következtében ezek később szétválhatnak. Pl. *gomb, gömb; ker(t), kör, korong* stb.

6. Ugyancsak jellemző hangtani jelenség a magánhangzó-harmónia (hangrend és illeszkedés), amely a finnugor nyelvek sajátja. A többalakú toldalékok illeszkedése minden esetben végbemegy a szóképzésben, -ragozásban. Pl. *ház-ba, kert-be* stb.

7. Figyelemre méltó a fonémák morfémben történő elhelyezkedésében a hangátvetéses jelleg is, azaz a hangátvetés révén új jelentésű szavak hoz-

hatók létre. Pl. *gát, tág*

8. A magyar hangsúly helyfüggő. A szóhangsúly mindig a hangsúlyos szó első szótagjára esik mind az egyszerű, mind pedig az összetett szavakban. A mondathangsúly pedig a leghangsúlyosabb szó első szótagjára.

9. A mondatdallam általában ereszkedő, valamint emelkedő-eső szerkezetű. Például: *Holnap elmegyek hozzád. Te voltál ott?*

10. Gazdag a nyelv hangutánzószó-állománya: *cincog, kukorékol, csipog* stb.

11. A magyar nyelv morfémaszerkezete agglutináló jellege következtében szoros morfémasorrendet követ. A szótövet követik a toldalékok. Pl. *sérthetetlenekéinek; elnéptelenedhettek* stb. Kivétel a felsőfok *leg-* jele, valamint az elváló igekötők a tagadó és felszólító modalitásban: *nem megy el, menj el*.

12. A szótó után járulhatnak képzők (szófajtól függően több különböző funkciójú is), ezt követik a jelek (ugyancsak szófajtól függő sorrendben), majd a ragok zárják le a szóalakot. E szabály alól vannak kivételek is. Például az *-ít* igeképző előtt megjelenhet középfokjel (nagyobbít), valamint a *-ban* határozórag után az *-i* melléknévképző is: *nagybani*.

13. A képzők gazdag rendszere jellemzi a magyar nyelvet, amelyek segítségével a szókészlet jelentősen megnövelhető. Pl. *motorozik, szörfözik; elnéptelenedik* stb.

14. A többes számot háromféle jellel fejezi ki a nyelv, amelyek között funkcióbeli különbség van: *-k, -i, -ék*. Pl. *könyvek, könyvei, Péterék*

15. Gazdag a magyar nyelvben a szóösszetételi lehetőség, amely a szókinccset jelentős mértékben bővíti. Pl. *kerekasztal-beszélgetés, síró-nevető ember* stb.

16. Jellemző nyelvünkre a rövidítések (abbreviátumok) egyre bővülő rendszere. pl. *MTA, IBM, IMF* stb.

17. A magyar nyelv aktív ige dominanciájú.

18. A passzív szerkezetek használata csak bizonyos nyelvi rétegekben, valamint frazeológiailag kötött szerkezetekben él. Egyrészt például a magyar sztenderd területi változatának számító székely nyelvjárásokban. Másrészt grammatikailag és szemantikailag kötött nyelvi egységekben: Pl. *közhírré tétetik, kidoboltatik*.

19. A magyarban kétféle igragozás van az ige tranzitivitása, azaz az igehez kapcsolható határozott/határozatlan tárgyi, alanyi és határozói bővítmények alapján: alanyi (általános), tárgyas (határozott) ragozás. Pl. *Írom a levelet. Írok egy levelet. Írok a szobában.*

20. Az igeidőrendszer egyszerű: a mai magyar sztenderd nyelvben egyetlen jelen, múlt és jövő idő használatos. A nyelv történetének különböző időszakaiban azonban volt több múlt idő is, pl. az elbeszélő múlt (*menének*), valamint kétféle összetett múlt idő is: *ment vala, mentem volt*. Bár a prototipikus jövő idejű alak a *fog* segédigés analitikus alak, a jövő időt többnyire a jelen idejű igealakokkal fejezzük ki. *Holnap elmegyek/el fogok menni hozzád.*

21. A jelen idő jele a zéró morféma, ami funkciós morfémahiányt jelent. A zéromorfémás alakok oppozícióban állnak a morfológiailag jelölt, testes morfémákkal kifejezett múlt idejű alakokkal.

22. Nincs a nyelvben kizárólagos grammatikai segédige, a *fog* és a *volna* alakok főigék is lehetnek. Pl. *el fog menni – megfogja a kezét; ment volna – ha volna (lenne) időd...*

23. Az ige szótári alakja nem a főnévi igenév (más nyelvektől eltérően), hanem a kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám 3. személyű alanyi (általános) ragozású igealak. Pl. *jön, lát stb.*

24. Gazdag, sajátos jelentésű és mozgékony igeikötőrendszerrel rendelkezik a magyar nyelv. Az igeikötő és az ige szórendje – az indoeurópai nyelvektől eltérően – változó. Az igeikötő állhat az ige előtt, akkor egybeírjuk vele, és a szóalakban toldalékmorfémának számít, valamint elválhat az igétől, akkor különírjuk tőle, és akkor önálló segédszó az igeikötő a mondatban. Pl. *elmegy, ne megy el, menj el*

25. A különböző nyelvekben meglévő aspektus, amely a szláv nyelvekben az igehez köthető (vö. igeeszemlélet, vid), a magyar nyelvben nem morfológiai, hanem mondatszemantikai kategória. Ez azt jelenti, hogy a mondat aspektuális jelentése levezethető a mondat szintaktikai szerkezetének és lexikai elemeinek ismeretében. A magyarban csak a befejezett aspektus jelölt morfológiailag (igeikötővel, képzővel), a folyamatos nem. Ennek következtében a befejezett aspektusú igét tartalmazó magyar mondat nem lehet folyamatos aspektusú, a morfológiailag jelöletlen folyamatos aspektusú ige

viszont befejezett aspektusú mondatot is eredményezhet (vö. Kiefer 1998).
Pl. *Megírta a könyvet – Szép könyvet írt.*

26. A magyar nyelvben nincsenek grammatikai nemek.

27. Jellemző nyelvünkre a határozottság-határozatlanság kifejezése névelőhasználatlaltal: Pl. *a fiú, egy fiú*

28. Kétféle birtokos szerkezet van a nyelvünkben: a *-nak,-nek* raggal, valamint a ragtalan, a jelzett szó előtt álló nem egyeztetett névszóval kifejezett szerkezet. Pl. *Pistának a könyve – Pista könyve*

29. A birtokos szerkezet sorrendje általában a következő: birtokos+birtok. Pl. *a lány apja, Péter könyve/Péternek a könyve*

30. Nincs a nyelvben a 'birtokol' jelentésű igével kifejezett birtokviszonyt kifejező szerkezet (mint a latinban a *habeo*, az angolban a *have*, az oroszban az *imety* segédigékkel és tárgy esetben álló főnévvel kifejezett szerkezet)

31. Egyesszám-kedvelő a magyar nyelv. A páros testrészeket is egyes számban használjuk. Ha egyet kell megneveznünk (különösen a beszélt nyelvben és frazeológiailag kötött szerkezetekben), akkor a *fél* szót tesszük a kiemelt testrész elé. Pl. *fáj a szeme, a fél lábára sánta, fél szemére vak.* Szűcs Tibor utal rá, hogy erre a sajátos vonásra már Lotz János felhívta a figyelmet, amely szerint az egyes szám használata a többes szám redundáns ismétlésének ellenében hat. Hátterében pedig nem az indoeurópai nyelvekből ismert egyes szám–többes szám szembenállása húzódik meg, hanem „az alapvető ellentét egy számbelileg nem jellemzett csoportot állít szembe az általános számmal, amely vonatkozik egy dologra, több dologra. Nyelvi tudatunk magyaros szemléletében tehát az *öt alma* vagy akár a *sok alma* mentális képe egységes halmazként jelenik meg (az ún. aggregátum-elv jegyében), s ekként nem tartjuk indokoltnak a többes számnak a főnéven történő külön megjelölését (a pluralitás más nyelvekben szokásos sokaság-többszörösség elvének értelmében)” (Lotz 1976: 125, idézi Szűcs 2009: 76).

32. A magyar nyelvben nem egyeztetjük a minőség- és a mennyiségjelzőt (csak a hátravetett értelmezőt): *piros alma, két szék*

33. Van a nyelvünkben ige nélküli, azaz névszói állítmányt tartalmazó mondatszerkezet. Egyes grammatikák azonban ezt az állítmányt olyan név-

szói-igei állítmánynak tartják, amelyben az igei részt a zéró formájú létige fejezi ki. Pl. *A fiú katona.*

34. A magyar ige önmagában grammatikailag teljes szerkezetű mondatot alkothat. A mondat alanyára ugyanis egyértelműen utal az igei személyrag. Pl. *Írok.*

35. Gyakran használatos a magyar nyelvben a kettős tagadás. Pl. *Senki sem volt ott. Nem ment el sehová.*

36. Tautologikus-nyomatékosító szerkezetek is jellemzőek a nyelvre, igaz, hogy ezek nem minden nyelvi rétegben használatosak. Például: *Amit megmondtam, az meg van mondva.*

37. Ragozott ragok, illetve névutók is vannak a nyelvben, amelyek a névmások és határozószók paradigmáját egészítik ki. Például: *nálam, tőled, alattam.*

38. A magyar szórend nem kötött, a mondatok szórendi kombinációja gazdag.

39. A logikailag fontos közlést tartalmazó nyelvi elem az ige előtt áll. Például: *Péter ment el moziba. Péter moziban volt, és nem otthon.*

40. A személynevek sorrendje a jelzős szerkezeteket követi: családnév+keresztnev. Például: *Kovács János, Nagyné Szántó Ilona, Sümegei-Fehér Piroska*

41. A dátumban az év, hónap, nap elrendezést követjük. Például: *2014. február 25.*

42. A főmondatok utalószókkal utalhatnak a tartalmukat kifejtő mellékmondatokra. Az utalószó azonban gyakran el is maradhat. Például: *Azt kérte, hogy látogasd meg. / Kérte, hogy látogasd meg.*

43. A szöveg az ismert–ismeretlen irányban halad, tehát többnyire a réma–téma szerkezet a meghatározó az aktuális tagolásban.

44. A nyelv szemléletére a sajátos, rendkívül expresszív képi világ jellemző. Ezt bizonyítja például a metaforikus és metonimikus jelentésváltozások révén létrejött poliszém szavak nagy száma a nyelvben. Például *láb, hát, gerinc*: hegyláb, hegygerinc, hegyhát stb.

45. A magyar nyelv sajátos rétegét alkotják a nyelvre jellemző frazeologizmusok, amelyeket régi kifejezéssel élve nyelvünk virágainak is nevezhetünk. Ilyenek például a szólások, szóláshasonlatok, közmondások.

46. Nyelvünk retorikájában gyakran megjelenik a kollokvialis fogalmazásmód. Például: *a mi népünk, nyelvünk, kultúránk stb.*

47. Kicsi a nyelvjárási tagolódás, a nyelvjárások pedig nem térnek el olyan mértékben a köznyelvtől, hogy akár fonetikai, akár szókincsbeli jellemzőik alapján veszélyeztetnék a megértést.

48. A magyar nyelv zárt nyelv, ami azt jelenti, hogy térben és időben is összetartó (konvergens) fejlődést mutat.

A magyar nyelv fenti jellemzőit elsősorban az indoeurópai nyelvekkel való összehasonlítás céljából emeltük ki, és hangsúlyozzuk, hogy a teljesség igénye nélkül, mert folytatni lehetne a sajátosságok leírását, a kommunikáció különböző színtereit vizsgálva.

9. Magyar–szlovák kontrasztivitás

A kontrasztív elméletek gyakorlati alkalmazhatóságát Alabán Mária (2007) és Misad Katalin (2005, 2010) szlovákiai magyar kutatók tanulmányai alapján mutatjuk be. Azért esett a választásunk e két nyelv jellemzőinek egybevetésére, mivel a szlovákiai egyetemeken magyar oktatási programjában, a Selye János Egyetemen a magyar és idegen nyelv szakos tanárok képzésében, valamint a Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola képzési programjában is fontos szerepe van a kontrasztív nyelvészet oktatásának. Magyar anyanyelvén kívül minden hallgató ismeri, beszél a szlovák nyelvet, és hasznosítani tudja a magyar nyelv (mint anyanyelv) és a szlovák nyelv (mint másodnyelv, ill. idegen nyelv) leírása és egybevetése révén kapott ismereteket. Az egybevetéskor elsősorban a két nyelv közötti eltérésekre fókuszálunk, ugyanis az eltérő nyelvi jelenségek hatással vannak/lehetnek a nyelvet tanulók kommunikatív kompetenciájának megszerzésére és fejlesztésére a szlovák nyelv elsajátítása, illetve a különböző kommunikációs helyzetekben való használata során.

A magyar és a szlovák nyelv genealógiailag és tipológiailag is eltérő nyelvek, mint azt a hallgatók egyetemi tanulmányaik során, illetve könyvünknek a magyar nyelv eredetéről szóló, valamint a nyelvtipológiai fejezetéből megismerhették, illetve szlovák nyelvű kommunikációjukban megtapasztalhatták. A magyar nyelv genealógiailag uráli, finnugor, tipológiailag agglutináló nyelv, a szlovák nyelv genealógiailag indoeurópai, ezen belül a szláv nyelvcsaládba tartozik, tipológiailag pedig flektáló nyelv. A kontrasztív nyelvészet feladata azonban nemcsak a nyelvek egybevetése és a köztük lévő egyezések és különbségek megállapítása, hanem a két vagy több nyelvet használók nyelvi viselkedésének, ill. nyelvi kompetenciájának vizsgálata is. Egybeesik ez a megállapítás a kontaktológiai fejezetben leírt alaptételekkel is.

Ahogy erről már a korábbi fejezetekben is szóltunk, a nyelvek tipológiai vizsgálatának és osztályozásának gyakorlati jelentősége elsősorban abban van, hogy felhívja a figyelmet a két nyelv közötti alapvető eltérésekre, az ebből eredő interferenciajelenségekre. Mind a tudományos célú egybevetés, mind pedig a nyelvtanulás során eredményesen hasznosíthatók

a kontrasztív vizsgálatban kapott eredmények.

A szlovák nyelv mint idegen nyelv tanítása során azt az alapvető tényt konstatálhatjuk, hogy a tanulók magyar anyanyelvi szokásai és normái nem felelnek meg a szlovák nyelv normáinak és nyelvi szokásainak. Az egybevetett nyelvek nyelvi szintjeit figyelembe véve megkülönböztetünk: fonetikai-fonológiai, grammatikai és lexikális kölcsönhatást. Az interferencia megnyilvánulásainak feltárása és vizsgálata a kontrasztív nyelvészetén kívül a pszicholingvisztika hatáskörébe is tartozik.

A magyar és a szlovák nyelv között megnyilvánuló ellentétes nyelvi jelenségeket Alabán Mária a következőképpen csoportosította:

1. A nyelvi jelenség megtalálható a szlovák nyelvben, de hiányzik a magyar nyelvből:

1.1. Hangtani eltérések:

- eltérő hangok. Pl. lány mássalhangzó, a magyar – dentális / palatális változata; *ia, ie, iu, ō* (kettőshangzók)
- Az *r, l, r, l* (mint szótagalkotó mássalhangzók, pl.: *stlp, krk, vlk, mrkva, slnko*)
- a mássalhangzó-torlódások (*stvrtoč, zmrzlina, mestsčy, mastny, prázdny*)
- összeolvadó kiejtés a mondat belsejében, ahol nincs szünet
- eltérő ritmustörvény.

1.2. Az alaktan területén:

- főnevek nyelvtani neme
  - csak többes számban használt főnevek (plurália tantum)
- a melléknév egyeztetése nemben, számban és esetben a főnévvel
- az elöljárósók, elöljárósós főnévi szerkezetek
- az igeszemlélet morfológiai kategória
- egyes visszaható igék, amelyek eltérnek a magyar visszaható igéktől

1.3. A szintaxis szintjén:

- az egyeztetett és nem egyeztetett jelző
- a direkt/indirekt tárgy megkülönböztetése
- az állítmányi névszó/rejtett predikáció

2. A nyelvi jelenség megvan a magyar nyelvben, de hiányzik a szlovák nyelvből:

2.1. Hangtani szinten:

- a magánhangzó-harmónia
- itt említjük meg a mindkét nyelvben azonos grafémákat, melyek eltérően artikulált hangokra utalnak: *a-á, e-é, h-h*
- a mindkét nyelvben azonosan artikulált, de más grafémákkal írt hangok pl.: *d'-gy, t'-ty, s-sz, s-s*.

Alaktani szinten:

- a határozott névelő
- a tárgyas igeragozás
- a névutós szerkezet

A szintaxis szintjén:

- a gazdag határozó rendszer (vö. a szlovákban az indirekt tárgy)
- a határozott, határozatlan tárgy, kettős tárgy

3. Ugyanaz a nyelvi funkció megtalálható mindkét nyelvben, de más nyelvtani eszközökkel, szerkezetekkel kifejezve

A szlovák nyelvben az előjárószerű szerkezettel kifejezett helyhatározó magyar megfelelője névutós szerkezet vagy ragos szerkezet: *pod domom* 'a ház alatt', *na dome* 'a házon'

4. Ugyanaz a jelentés megvan mindkét nyelvben, de más nyelvi eszközökkel kifejezve:

Például: a szlovák mondatban az *unaveny* állítmányi névszó rejtett/másodlagos predikáció, míg a magyar megfelelője a *fáradtan* állapothatározó. Például: *Vrátíl sa unaveny. Fáradtan tért vissza.*

A következő részben a szlovák anyanyelvűek magyartanításában jelentkező fontos nyelvi eltéréseket a magyar nyelv szemszögéből mutatjuk be Misad Katalin tanulmányai alapján.

1. Az igeragozás. A tárgyhatározottság nyelvtani fogalma a magyar nyelvben meglehetősen bonyolult, ráadásul az indoeurópai nyelvekben ugyan van hasonló nyelvi jelenség, de nincs grammatikai forma a kifejezésére. Így a nem magyar anyanyelvű hallgatónak meg kell értenie, hogy az általános igeragozás nem jelenti azt, hogy nem lehet tárgy a mondatban. Nem az ige tranzitív volta engedi vagy tiltja a tárgy jelenlétét, hanem

fordítva: a tárgy minősége (határozott vagy határozatlan volta) befolyásolja az igeragozást. A szlovák anyanyelvűeknek – amikor a magyart idegen nyelvként forrásnyelvi környezetben tanulják – Misad Katalin tapasztalatai alapján – eredményesebbnek bizonyult a határozott ragozást csak azután tanítani, miután a hallgatók elsajátították és begyakorolták az igék általános (alanyi) ragozása, jelen idejű ragozását.

2. Az igenevek

A melléknévi igenév tanítása során bevált módszer, hogy az igenevekkel alkotott jelzős szerkezeteket az igenevek elé tett bővítményükkel gyakorolják be a hallgatók (pl.: *régen kiszáradt folyómeder*), majd ezeket a szerkezeteket mint kész elemeket építik be a mondatokba (pl.: *A turisták a régen kiszáradt folyómeder útját követték.*). Részletesen kell foglalkozni a *levő* és a *való* igenevek szemantikailag tartalmas, illetve csupán grammatikai jellegű szerepével.

A határozói igenév alkalmazásának elsajátítása különösen fontos a szlovák anyanyelvűek számára, mivel ennek az átmeneti szófajú szónak a képzésében és használatában jelentős különbség van a magyar és az indoeurópai nyelvek között. Az utóbbiakban sokkal szélesebb körű a határozói igenévi alakok használata. Különösen az írott szövegek szerkesztésében, a mondatösszerakásban van nagy szerepe a határozói igenévnek.

3. Az igekötők

A magyar igekötők tanítása – a magyar és a szlovák nyelv azonos, hasonló vagy eltérő funkciójú elemeivel való összevetése – két területen okoz nehézséget: a jelentésben és a mondat szórendjének alakulásában. Az igekötőknek a szláv nyelvekben, így a szlovák nyelvben is van aspektusképző szerepük, valamint az ige szemantikai jelentését megváltoztató funkciójuk is. A magyarban például több olyan igekötő is van, amelyik az alapige jelentését módosítja, többféle jelentésárnyalatot kölcsönöz neki, vagy teljesen megváltoztatja az alapjelentését. Ilyenkor képzőszerű funkciója van. Pl.: az *el-* igekötő befejezettséget jelöl: *elolvas*; a cselekvés tartósságát, folyamatosságát jelöli: *elbeszélget*; hibás cselekvést jelöl: *elnéz* valamit stb.

4. Az irányhármasság

A magyar határozórendszer tanításakor a fokozatosság elvét alkalmaz-

zuk: az egyszerűtől az összetett felé, a konkrétól az elvont felé haladunk. A konkrétból való kiindulás alapján a **helyhatározó** kívánczik az első helyre. A magyar nyelv térszemléletének legfontosabb sajátossága, hogy a mozgás iránya szerint differenciálja és szervezi a helyhatározó kifejezésére szolgáló nyelvi eszközöket: *honnan?, hol?, hová?*

A térbeli viszonyokban megkülönböztetünk belső, felületi és külső viszonyokat attól függően, hogy a mozgó tárgy vagy cselekvő személy milyen dimenziójú térben van. A tér- és időbeli dimenziók meghatározásakor fontos megkülönböztetni a közelség és a távolság kifejezésének sajátos formáját.

5. A vonzatstruktúrák

A magyar nyelvészetben a vonzat fogalma nem teljes mértékben tisztázott. Vannak azonban olyan szófajaink (ige, melléknév), amelyek kötelezően kiegészülnek valamilyen ragos névszói alakkal, többnyire határozóval (vö. állandó határozó vagy vonzat) a mondat szerkezetében. A vonzatot a morfológia és a szintaktika egységének tekintjük. Például: *kap valakitől valamit, beszél valamiről valakinek, gyönyörködik valamiben*

6. A birtokviszony kifejezése

A magyar nyelv gazdag variációs lehetőségekkel rendelkezik a birtok és a birtokos közötti kapcsolat kifejezésére, ahogyan arra *A magyar nyelv jellemzői a nyelvhasonlítás szempontjából* fejezetben is utaltunk. A szlovák nyelv a birtokviszonyt leggyakrabban birtokos névmási (pl. *moja kniha*), illetve birtokos melléknévi szerkezettel (pl. *chlapcova kniha*) vagy a *mať* birtoklásigével fejezi ki. A birtokviszony tanításakor a szlovák anyanyelvűeknek a legtöbb gondot a birtok és a birtokos számbeli formációinak a fölcserélése okozza: ha a birtokos többes számú főnév, akkor a birtok egyes szám 3. személyű személyjelet kap (pl. *a lányok ruhája*); ha azonban személyes névmás látja el a birtokos funkcióját, akkor a birtok kerül többes szám 3. személybe (pl. *az ő ruhájuk*), ha pedig mind a birtokos, mind a birtok többes számú, akkor az *-i* birtoktöbbesítő jelet használjuk (pl. *a mi ruháink*).

7. A szórend

A magyar szórend eltér az indoeurópai nyelvekétől. Nincsenek azonban pontosan megadható szabályok a szórend tanítására vonatkozóan, ami alap-

ján az idegen anyanyelvűek könnyen eligazodnának a kérdésben. Egyes nyelvtanok szórendi szabályai csak egyes viszonzások szórendjére adnak eligazítást: a névelő, a névutó vagy az igekötő szórendjére. Klaudy Kinga az aktuális mondattagolásra hívja fel a figyelmet. Szerinte a magyar mondat szerkesztésben a módosító-módosított sorrend dominál. Pl. *A szobába megy.* A szlovákban, de a többi szláv nyelvben, sőt a germán nyelvekben is módosított-módosító a sorrend. Pl. *Ide do izby.* A fenti két elv alkalmazása segítséget nyújt a mondat- és szövegalkotási törvényszerűségek megértésében.

A magyar-szlovák kontrasztív nyelvi jelenségeket nem a teljesség igényével állítottuk össze, elsősorban azokat vettük figyelembe, amelyek a tanulmányok szerzői szerint a szlovák, valamint a magyar mint idegen nyelv tanítási, ill. tanulási folyamatában a leggyakrabban okoznak problémákat a magyar, illetve a szlovák anyanyelvűeknek. A téma iránt érdeklődők bővebben a szerzők ilyen témájú munkáiból tájékozódhatnak.

10. A fordítás

Bár sokan és sokféleképpen fogalmazták meg a fordítás lényegét, nehéz olyan definíciót adni rá, amely a néha egymástól nagyon különböző szempontoknak egyaránt megfelel.

A különböző nyelveken újraalkotott szövegek – különösen igaz ez a művészi szövegek fordítására – fordítása interkulturális kommunikáció is, hiszen a fordító a forrásnyelvi szövegek tartalmi és formai összetevőin kívül az adott nyelvet használó, azon kommunikáló nép kultúráját is átkódolja a célnyelvre oly módon, hogy a célnyelvi befogadóban ugyanazt a hatást keltse, mint amit a forrásnyelvi üzenet kiváltott a forrásnyelvi befogadóban. Egybeesik ez a megfogalmazás a ma egyre népszerűbb ún. domesztikáló irodalmi fordítási elv lényegével, mely szerint a fordítónak a célnyelvi befogadó kultúráját kell szem előtt tartania, amikor irodalmi szövegeket fordít.

10.1. A fordítás típusai

Peter Torop, a tartui egyetem kutatója (1995) az érintkező kultúráktól, a nyelvektől, a fordítandó szövegektől függően a következő fordítástípusokat különíti el:

Textuális fordítás – egy adott szöveg másik szöveggé alakítása, amely egy nyelven belül is megvalósulhat. A magyar irodalomban jó példák erre Karinthy stílusparódiái, vagy egy szerző azonos témára írt különböző műfajú művei, ill. azonos műfajban írt különböző szövegvariánsai, így pl. Szabó Magda *Régimódi történet* című regényének színpadi változata.

Metatextuális fordítás – egy szövegnek más nyelvi kultúrára való fordítása. Ilyen a műfordítás is (vö. Popovič 1980).

Intertextuális fordítás – a kulturális univerzum elemeinek egymásra hatása térben és időben. A különböző nyelvű szövegek a világirodalom ún. közös helyeit, toposzait használják fel egy-egy azonos témájú műben.

Intratextuális fordítás – ez a típus az előzőhöz hasonló, csak egy konkrét szerző egy művén belül megvalósuló fordítás. Tulajdonképpen ilyenek az azonos motívumok különböző variánsokban létrejövő megvalósulásai is egy adott művön belül. Például Petőfi tájleíró verseiben és az *Úti levelekben*

szereplő azonos motívumok más kontextusban, más képszerkezetben való megvalósulásai.

Extratextuális fordítás – verbális szöveg nem verbális üzenetté alakítása, vagy nem verbálisé verbálissá, például regény filmre adaptálása. Például Borisz Paszternak *Doktor Zsivágó*, Mihail Bulgakov *A Mester és Margarita*, valamint Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című művének irodalmi és filmváltozata.

Albert Sándor „*A fővényre épített ház*” című akadémiai doktori értekezésében részletesen foglalkozik a kérdés szakirodalmával. A következők állapítja meg a fordításdefiniáció többértelműségéről:

„A fordításdefiniciókat a szerint is csoportosíthatjuk, hogy a fordítás melyik aspektusára helyezik inkább a hangsúlyt. A különböző szerzők a fordítást *másodlagos kommunikációként, interkulturális közvetítésként, valamiféle átvitelként, önmagára való reflexióként, nyelvi tevékenységként, a meggyőzés és manipulálás lehetséges eszközeként, energiaként*, sőt újabban a pszichoanalízis terminusaival is definiálják (Albert 2011: 17). A szerző megállapítja, hogy ha sok definíció van ugyanazon tárgyra, az az elmélet hiányosságait jelzi. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a fordítás fogalmának különböző definícióiban, bármennyire is másként fogalmazzanak, ugyanazt mondják másként. A közös bennük többek között az, hogy „Mindegyiküket a *kiindulás tárgya + folyamat + cél-tárgy hármassága* jellemzi, „ezen belül az egyes szerzők a folyamatot a kiindulás tárgyának és a céltárgynak egymáshoz való viszonyával próbálják meg definiálni” (Albert 2011: 18).

10.2. A fordítási folyamat alaptényezői

A fordítás nem egyszerűen szakma, hanem alkotó tevékenység is. Alkotó tevékenysége során a fordítót a forrásnyelvi szöveg célnyelven történő újraalkotásakor saját szubjektív döntései és számos objektív tényező is befolyásolja. Mind az objektív törvényszerűségek, mind pedig a szubjektív döntések a forrásnyelv és a célnyelv egészét érintik. Fordítás közben a fordítónak figyelembe kell vennie mind a forrásnyelv, mind pedig a célnyelv

rendszerét, működési szabályait. Köztudott, hogy két vagy több nyelvet azonos szinten nagyon nehéz birtokolni és fordítás közben működtetni. A legjobban az anyanyelvét ismeri az átlagos nyelvhasználó is, a fordító is. Ezért „sikerültebbek” általában az idegen nyelvről a fordító anyanyelvére fordított szövegek. De ha feltételezzük is, hogy közel azonos szinten ismeri és használja a fordító a fordítási folyamatban alkalmazott mindkét nyelvet – kétnyelvű fordító esetén –, akkor is lesznek eltérések a két nyelvi produktum, azaz a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szövegvariáns között, hiszen nemcsak tipológiaiailag, hanem szókincsükben is nagy eltérések lehetnek a forrásnyelv és a célnyelv között (vö. Klaudy 1997). A fordítási folyamatot a fentebb leírtak alapján olyan mentális tevékenységként értelmezhetjük, amelyet a következő alaptényezők határozzák meg:

- az eredeti szöveg mint invariáns,
- az eredeti szöveg szerzője a saját szociokulturális kontextusában (képzettsége, műveltsége, érdeklődési köre, lelki alkata, munkabírása, kora, a társadalom, amelyben él stb.),
- a fordító-befogadó a saját szociokulturális kontextusában,
- a fordító által olvasott, értelmezett első szövegvariáns,
- a fordítás eredményeképpen létrejövő célnyelvi szövegvariáns(ok),
- a feltételezett befogadók által értelmezett szövegvariánsok

A fenti jellemzők a fordítási folyamatra általában érvényesek. A műfordítás vagy irodalmi fordítás azonban nem egyszerűen egy forrásnyelvi szöveg áttétele egyik nyelvből másik nyelvbe különböző fordítói stratégiák és átváltási műveletek útján, hanem „teremtő” folyamat is, amelyet az irodalmi fordítások elemzésével foglalkozó szakmunkák pragmatikai adaptációnak neveznek, a posztmodern irodalom- és irodalmifordítás-elmélet pedig újraírásnak (vö. Lefevere 1992, Benő 2011, Toldi 2016). Ennek megfelelően még további tényezők is hozzájárulhatnak a forrásnyelvi szöveggel egyenértékűnek tekinthető célnyelvi szövegvariánsok létrehozásához, amelyekről a monográfia műfordításról szóló részében lesz szó.

11. Az ekvivalencia

A fordíthatóság, illetve fordíthatatlanság kérdése régóta foglalkoztatja a fordítókat és a fordításkutatókat egyaránt. Az egybevetendő formák és tartalmak vizsgálatakor a megfeleltetés, az ekvivalencia kérdése előtérbe kerül. Az ekvivalenciáról könyvtárnyi irodalom keletkezett, ezek közül csak néhányat figyelembe véve adunk átfogó képet a kérdéstről.

Albert Sándor *Fordítás és filozófia* (2003) című munkájában az ekvivalenciáról a következőket állapítja meg: „E megfeleltetések nem mindegyike tekinthető ekvivalenciának. A megfeleltetés tágabb kategória, mint az ekvivalencia: az ekvivalencia mindig (valamilyen szempontból) megfeleltetés, de nem minden megfeleltetés vezet ekvivalenciához” (Albert 2003: 34). Albert Sándor a szövegeket a fordíthatóság szempontjából könnyen fordítható, nehezen fordítható, részben fordítható, hatalmas veszteségek árán fordítható, illetve egyáltalán nem fordítható típusokba sorolja. Albert azt is megállapítja, hogy a konkrét szövegek – a parole-szinthez tartozóként – mindig többé-kevésbé fordíthatók. A forrásnyelv egyes szavai az eltérő szemantikai terjedelem, a kulturális, konnotációs, pragmatikai és egyéb különbségek miatt ugyan nem kódolhatók át teljesen a célnyelvre, de a konkrét szövegek – mint parole-produktumok – mindig fordíthatók, ha nem is teljesen azonos mértékben. A szövegnek minden eleme fordítható, de nem mint önálló elem, hanem mint a szövegegész egy vele szervesen összefüggő egysége.

„Abszolút” fordítások azonban nem hozhatók létre, a fordított szöveg soha nem lesz teljesen azonos (ekvivalens) az eredetivel, ezért a fordítás útjait mindig a konkrét nyelv keretei és határai szabják meg, e keretek közül a fordító sem tud kilépni. Diskurzusszinten azonban létrehozhatók a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű célnyelvi szövegvariánsok (vö. Albert 2003: 93, de Man 2007). Ezeket a diskurzusszintű célnyelvi szövegvariánsokat nevezi Popovič a forrásnyelvi szövegek kommunikatív célnyelvi ekvivalenseinek (vö. Popovič 1980).

Az ekvivalencia kérdése különböző nehézségeket vet fel. Az ekvivalenciafogalom értelmezésében és kutatásában a legnagyobb nehézséget a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek megfeleltetéséről alkotott különböző

nézetek, valamint magának a fordításelméletnek a terminológiai többértelmősége okozza. Egyet kell értenünk Catforddal (1965), aki szerint az ekvivalencia a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg feltételezett egyenértékűségi viszonya.

Az egységesnek tekintett fordítási folyamatban minden tényezőt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy a feltételezett egyenértékűségi viszonyt vizsgálni tudjunk. A fordításelmélet kérdéseiben járatlan laikus az olvasott fordításokat eleve egyenértékűeknek tartja az eredeti szövegekkel, mert nincsenek ismeretei és így elvárásai sem az ekvivalenciával kapcsolatban. Ha esetleg olvasás közben érzékeli is, hogy nem világos a szöveg tartalma, a szövegben a saját háttérismereteinek és a szövegalkotással kapcsolatos elvárásainak nem megfelelő jelenségeket, a szöveg szemantikai, grammatikai, pragmatikai síkját érintő hibákat észlel, akkor a szerzőt – vagy ha tudja, hogy fordított szöveget olvas –, a fordítót hibáztatja (vö. Klaudy 1997). Meg kell jegyeznünk, hogy nem minden fordítástudományi kutató fogadja el az ekvivalencia létét, az irodalmi fordítással foglalkozó szakemberek nagy része pedig egyenesen tagadja a forrásnyelvi irodalmi szöveg és célnyelvi megfelelőjének ekvivalenciáját.

Klaudy Kinga több munkájában (vö. Klaudy 1997, 2003, 2015) részletesen elemzi a különböző fordítástudományi ekvivalenciaelveket is. A továbbiakban elsősorban az ő művei alapján tekintjük át a főbb megfeleltetési viszonyokat.

1. A fordításelméleti kutatók egy csoportja az ekvivalenciát a fordítás feltételének tartja. Az ő fordításdefiníciójuk alapján az ekvivalencia azt jelenti, hogy a forrásnyelvi szöveg egyértelműen helyettesíthető a vele nyelvi és nem nyelvi szempontból egyaránt azonos célnyelvi szöveggel. Ez azonban egyúttal feltételezi az abszolút vagy totális fordítások létét is (vö. Torop 1995).

2. A másik megközelítés szerint az ekvivalencia sohasem lehet teljes, így abszolút fordítások sincsenek. Ezen az irányzaton belül is két altípust különböztethetünk meg:

2.1. A **normatív** irányzat előírja, hogy a fordítónak mit kell tennie ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveggel ekvivalens fordítást hozzon létre. Az irányzat onnan kapta a nevét, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveget tartja

követendő normának. Ennek az irányzatnak a legfontosabb képviselői Fjodorov és Barhudarov. A normatív ekvivalenciafelfogások, bár több ponton eltérnek egymástól, annyiban azonban hasonlítanak egymáshoz, hogy valamiféle norma felállítására törekednek.

2.2. A másik ismert irányzat a **deskriptív** (leíró), amely nagyszámú fordítás elemzéséből levont következtetések alapján írja le az ekvivalencia feltételeit. Ennek az irányzatnak a legismertebb képviselői Revzin, Rozencvejg, Catford, Komisszarov.

Nida (1964) kétféle ekvivalenciaviszonyt különböztet meg:

1. formális ekvivalenciát és 2. dinamikus ekvivalenciát.

1. **Formális ekvivalencián** a szerző a célnyelvi szöveg formahűségét érti a forrásnyelvi szöveghez viszonyítva. A formális megfeleltetések a következő alapvető egységeket érintik:

- a szöveg grammatikai szintje,
- a szókincs elemei, ezen belül például a szakkifejezések és az ún. lexikailag kötött szerkezetek (idiómák, frazémák stb.).

Nida szerint például a szólások fordításakor arra is ügyelni kell, hogy azonos szófajú célnyelvi szavakkal adja vissza a fordító a forrásnyelvi szöveg szavait. Nem változtathat a mondathatárokon, a bekezdéseken, sőt a központoszást is azonos módon kell visszaadnia.

2. **A dinamikus ekvivalencia** megteremtése érdekében a fordító a célnyelvi befogadót tartja szem előtt. A dinamikus ekvivalens fordítás a „legközelebbi természetes ekvivalense” (the closest natural equivalent) a forrásnyelvi szövegnek. A „természetes” fordítás létrehozása érdekében a fordítónak szem előtt kell tartania: 1. a befogadó nyelvet és kultúrát a maga egészében, 2. az adott szöveg kontextusát, 3. a célnyelvi befogadót (Nida 1964: 167, idézi Klaudy 1997: 76). Nida mint lefordítandó többletinformációt az eredeti szöveg stílusát is figyelembe veszi. Az ő nyomán a dinamikus ekvivalens fordításokat az azonos hatást keltő, azonos befogadói reakciót kiváltó fordításokkal szokták azonosítani. Itt utalunk arra, hogy ez az ekvivalenciatípus felel meg leginkább az irodalmifordítás-elméleti terminológiában az ún. domesztikáló (Venuti 1995) vagy naturalizáló (Zsilka 2002) fordításoknak. Az azonos befogadói reakció azonban nehezen programozható, kiváltképp olyan szövegek esetében, amelyeknek a keletkezése

és a fordításaik megszületése között nagy időbeli eltérések vannak. Ezért is van szükség például a szépirodalmi szövegek időnkénti újrafordítására – mint például napjainkban a Shakespeare-szövegekére (vö. Szele 2006). Nida dinamikus ekvivalencia-felfogásában is felfedezhetjük már a kommunikatív ekvivalencia (vö. Popovič 1980) lényeges elemeit. Newmark (1988) azonban Nida hibájául rója fel, hogy a dinamikus ekvivalenciát csak a formális ekvivalenciával állítja szembe, és nem beszél más ekvivalenciátípusokról.

A különböző ekvivalenciafelfogások közül az ekvivalenciát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti feltételezett viszonyként értelmező felfogás visz a legközelebb a különböző szövegtípusokhoz tartozó szövegek egyenértékűségi viszonyának meghatározásához (vö. Albert 2003: 77).

Catford (1965) formális és a szövegek ekvivalenciát különböztetett meg.

1. A **formális ekvivalencia** alapja bármely célnyelvi kategória lehet, amely ugyanazt a funkciót tölti be a célnyelv rendszerében, mint a neki megfelelő forrásnyelvi kategória a forrásnyelvében. Ismert tény, hogy ugyanazt a grammatikai kategóriát többnyire más típusú morféumokkal fejezik ki az eltérő típusú nyelvek. Például az angol, francia, orosz prepozícióknak a magyar nyelvben a viszonyragok felelnek meg.

2. A **szövegek ekvivalencia** Catfordnál a két szövegegész megfeleltetését jelenti, ez tulajdonképpen a később keletkezett popoviči kommunikatív ekvivalenciával rokon fogalom, amely a szöveg egyes részeinek módosulásait is megengedi annak érdekében, hogy az egész szöveg kommunikatív üzenete átkerüljön a célnyelvi szövegbe.

A későbbi kutatók közül sokan a **szövegtípusok** szerinti megfeleltetési viszonyt tartják fontosnak. Az irányzat képviselői abból indulnak ki, hogy nem lehet minden szövegtípus számára azonos kritériumokat előírni, ugyanis ahány szövegtípus létezik, annyiféle ekvivalenciát kell megvalósítani a fordítónak a forrásnyelvi szövegek célnyelvre történő átkódolása során. Az ekvivalenciát a szövegtípusok szerint megkülönböztető irányzatnak az egyik legismertebb képviselője Katharina Reiss (1983, 2000).

Barhudarov *Язык и перевод* (Nyelv és fordítás, 1975) című könyvében a szemiotika hármas jelentésfogalmából kiindulva a referenciális jelentés (jel és jeltárgy viszonya), a nyelven belüli jelentés (a jelek egymáshoz való

viszonya, amit a hagyományos szemantikákban leginkább szintaktikai jelentésként ismernek) és a pragmatikai jelentés (jelek és jelhasználók viszonya) terminusokat alkalmazza, és ezek között állít fel fontossági sorrendet. Barhudarov abból indul ki, hogy a fordítás során elkerülhetetlenül lesznek veszteségek a forrásnyelvi szöveg üzenetében. A fordító úgy tudja a veszteségeket a minimálisra csökkenteni, ha fordítási szempontból fontossági sorrendet állít fel a szövegben. Meg kell állapítania a fordítónak, hogy a forrásnyelvi szövegben mely jelentéseket kell feltétlenül átkódolnia a célnyelvre, és melyek azok, amelyek a szöveg fő üzenete szempontjából kevésbé fontosak, tehát ezeket tekintve érheti bizonyos veszteség a forrásnyelvi szöveget a fordítási folyamatban. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy minden szövegtípus sajátos elbírálást kíván, tehát a konkrét forrásnyelvi szöveg szemantikai, grammatikai és pragmatikai jelentéseit együttesen kell figyelembe venni, amint arra egyébként Barhudarov is utal. Művészi szövegek esetében a pragmatikai jelentés ugyanolyan fontos a szövegben, mint a szemantikai jelentés. Ha a szövegegész ekvivalenciáját vizsgáljuk, akkor a konkrét szövegtípus sajátosságai is meghatározóak lesznek a forrásnyelvi invariáns szöveg és célnyelvi szövegvariánsa(i) megfeleltetési viszonyrendszerében.

Komisszarov *Лингвистика перевода* (A fordítás nyelvészete, 1980) című művében szembeszáll a normatív szemlélettel. A szerző azt feltételezi, hogy minden fordítás eleve ekvivalens. Természetesen a rossz fordításokról az ekvivalencia meghatározásakor szó sem eshet. Komisszarov szerint a kutatónak azt kell vizsgálnia, hogy az elemzett konkrét fordítások mennyire felelnek meg a forrásnyelvi szövegnek. Vizsgálat közben azonban félre kell tennie a fordításkritikai szempontokat, azaz nem azt kell vizsgálnia, hogyan lehetett volna még jobbá tenni a fordítást, hanem azt, hogy milyen a konkrét fordítás, mennyire ekvivalens az eredeti szöveggel.

Az 1980-as évek elejétől megjelennek más fogalmak is az ekvivalencia (kvázi)szinonimájaként, például az adekvátság (adeqacy), a célnyelv követelményeinek való megfelelés (appropriacy) és az elfogadhatóság (acceptability) is (vö. G. Toury 1980). Meg kell jegyeznünk, hogy ezek nem teljesen szinonimái egymásnak, mivel a megfeleltetéseket különböző szempontokból vizsgálják.

Klaudy Kinga – Popovičhoz hasonlóan – a kommunikatív ekvivalenciát tartja minden szövegtípusra érvényesnek. Klaudy azt a célnyelvi szöveget tekinti valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely „a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel” (Klaudy 1997: 81). Vizsgáljuk meg a kommunikatív ekvivalencia egyenértékűségi viszonyait Klaudy Kinga munkája alapján.

1. A **referenciális** egyenértékűségi viszony megvalósulása esetén mind a célnyelvi, mind a forrásnyelvi szövegnek a valóságnak ugyanarra a részére, ugyanazokra a jelenségeire kell vonatkoznia.

2. A **kontextuális** egyenértékűségi viszony egyrészt a szöveg egésze, másrészt pedig annak elemi egysége, a mondat felől közelíthető meg. Ha a szöveg egésze felől közelítjük meg a kontextuális ekvivalenciát, akkor a szöveg elemeinek kapcsolódását vizsgáljuk mind a célnyelvi, mind pedig a forrásnyelvi szövegekben, és ezen elv alapján kutatjuk a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egyenértékűségi viszonyát. A szöveg elemi egységei, a mondatok felől megközelítve az ekvivalenciát, a szövegmondatok egymáshoz való kapcsolódását vizsgáljuk, így az egyes nyelvekben a más-más grammatikai eszközökkel való kapcsolódás különböző eseteit is vizsgálnunk kell.

3. A **funkcionális** ekvivalencia. Klaudy Kinga felfogása szerint lényeges szempont, hogy „a célnyelvi szöveg ugyanolyan szerepet töltsön be a célnyelvi olvasók körében, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében” (Klaudy 1997: 82). Ez tulajdonképpen azonos Catford ekvivalenciafelfogásával. Itt is utalnunk kell arra, hogy az irodalmifordítás-elméletekben napjainkban ez a felfogás nyer egyre inkább teret, amikor a domesztikáló, ill. naturalizáló fordításokról esik szó (Zsilka 2002).

Az eddig ismertetett ekvivalenciaelvek megfogalmazásakor a szerzők a forrásnyelvi szövegből indulnak ki. Az 1980-as évektől kezdve azonban a fordításkutatók egyre több figyelmet szentelnek a célnyelvi szövegnek is. Gideon Toury (1980) például hármass megfeleltetésről szól:

1. a forrásnyelvi megfeleltetés (adequacy),
2. a célnyelvi megfeleltetés (appropriacy),

3. a célnyelvi befogadónak való megfeleltetés (acceptability)

A különböző ekvivalenciaelvek ismertetése után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek megfelelési viszonyát elsősorban a funkció felől kell vizsgálnunk és nem a nyelv, a leírás felől. Azt azonban már most le kell szögeznünk, hogy az azonosságok mellett a különbségek is nagy szerepet játszanak a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egyenértékűségi viszonyának vizsgálatában. Éppen a különbségek, a forrásnyelvi szöveg idegensége érzékeltetésének fontossága vezetett el sok kutatót a fordítási ekvivalenciával kapcsolatos szkepticizmusig.

Andrew Chesterman (2005) megállapítja, hogy az ekvivalenciaelvet sokan úgy értelmezik, hogy a fordítás az eredeti másolata, pedig nyilvánvalóan különbözik attól. Chesterman a következőképpen foglalja össze az ekvivalencia melletti és elleni leggyakoribb érveket:

1. A korai Biblia-fordítók szerint az ekvivalenciát úgy értelmezhetjük, mint azonosságot. Eszerint lehetséges abszolút fordítás. Chesterman megjegyzi, hogy a modern szemiotika szerint a fordítás mindig lehetséges. Ez azonban attól függ, hogyan definiáljuk a fordítást.

2. A fordíthatatlanság alapvető problémája: elkülöníthető-e a jelentés a formától? Abszolút „azonos” jelentések elérése azonban lehetetlen éppen a nyelvek grammatikai rendszerének (tipológiai eltérések), valamint a szavak jelentéstartományainak eltérései miatt.

3. Az ekvivalenciát inkább hasonlóságként kell értelmezni, mégpedig a forrásnyelvi szöveghez tartozó aktuális hasonlóságként, nem pedig teljes azonosságként.

4. Különböző típusú ekvivalenciák léteznek: a formát, a jelentést, a stílust, az elérni kívánt hatást stb. érintő egyenértékűségi vagy hasonlósági viszonyok.

5. Minden fordítási feladatnak megvannak a maga ekvivalencia-hierarchiái attól függően, hogy milyen prioritások vannak a konkrét lefordítandó szövegekben, ami elsősorban az elérendő céltól (vö. skoposelmélet) és a kontextustól függ.

Chesterman végkövetkeztetése: az ekvivalenciát a fordító hozza létre, követeli meg. Ezt a követelményt a megrendelő, az olvasó stb. vagy elfogadja, vagy nem. A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egyenértékűségi, ill.

hasonlósági viszonyának megteremtésében a hasonlóságoknak és különbségeknek egyaránt nagy szerepük van. Az azonosságok és a különbségek figyelembe vétele a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegek közti kapcsolatokra egyaránt vonatkozik. Az irodalmi szövegekre jellemző kommunikatív ekvivalenciáról a könyv második részében szólunk részletesen.

12. Átváltási műveletek a fordításban

A forrásnyelvi szöveg célnyelvi szövegvariánsának létrehozásakor a fordító különböző műveleteket hajt végre. A fordítási művelet azonban nem azt jelenti, hogy a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi elemeket közvetlenül egymásra vonatkoztatja. A forrásnyelvi szövegek célnyelvi szövegvariánsának megalkotásakor ennél jóval bonyolultabb folyamat zajlik. A fordító bizonyos elemeket kihagy, másokat betold, megint másokat átrendez a szövegben annak érdekében, hogy a forrásnyelvi szöveg és célnyelvi variánsainak ekvivalenciáját megvalósíthassa. Az ekvivalencia központi fogalma a fordítási műveletekkel operáló nyelvészeti fordításelméletnek. Az ekvivalencia fogalmáról, ill. ennek tagadásáról külön fejezetben szólnunk. Az átváltási műveleteket különböző szempontok alapján közelíthetjük meg. A legfontosabb átváltási műveleteket a következőkben Klaudy Kinga *A fordítás elmélete és gyakorlata* című könyve (1997) alapján tekintjük át. Két alapvető átváltási műveletről beszélhetünk: 1. kötelező átváltási műveletről, 2. fakultatív, azaz nem kötelező átváltási műveletről.

1. Kötelező átváltási művelet

A két nyelv grammatikai és lexikai eltéréseiből adódó átváltási műveleteket minden esetben kötelező a fordítónak elvégeznie. Véleményünk szerint a kötelező átváltási műveletek közé tartozik minden olyan átváltási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg grammatikai, szemantikai és pragmatikai jelentésének adekvát célnyelvi megformálásához szükséges, így a szépirodalmi szövegek minden, csak az adott konkrét műre jellemző olyan konnotációja, amely azokat más típusú szövegektől megkülönbözteti. A szépirodalmi szöveg különböző szintjein, elsősorban a szöveg szemantikai és képi szintjéhez tartozó szöveginvariancia (vö. Popovič 1980) átkodolása is kötelező átváltási művelet eredményeképpen valósítható meg.

2. Fakultatív átváltási műveletek

A fakultatív átváltási műveletek a kötelezőn túli átváltásokat jelentik, amelyek azonban nehezen határozhatók meg. Ez utóbbiakat sok tényező befolyásolja, többek között a forrásnyelv és a célnyelv közötti tipológiai eltérések, a fordító személye, a forrásnyelvi szöveg típusa stb. Szépirodalmi szövegek esetében a műfordító (irodalmi fordító) esetenként jóval több fakultatív átváltási műveletet hajthat végre, mint a más szövegtípusokhoz tartozó forrásnyelvi szövegek fordítója.

A fordításelméleti szakirodalom megkülönböztet még 3. automatikus és 4. nem automatikus átváltási műveleteket is.

3. Automatikus átváltási műveletek

Automatikusaknak nevezzük azokat az átváltási műveleteket, amelyeket a két nyelv tipológiai különbségéből adódóan a fordítónak el kell végeznie ahhoz, hogy a forrásnyelvi szövegnek megfelelő célnyelvi szövegvariánsokat hozzon létre. Ilyen automatikus művelet például az angol és orosz előjáróknak magyar ragokkal való átváltása. Ugyancsak automatikus például az orosz szövegekben hiányzó névelők kitétele a magyar főnevek elé, a mondatszerkezet átalakítása, a szórendi váltások és az aktuális mondattagolás más esetei, stb.

4. Nem automatikus átváltási műveletek

Nem automatikusak azok az átváltási műveletek, amelyeket a fordítók a szövegekvalencia megteremtése érdekében végeznek. A nyelvészeti fordításelméleti szakirodalomban a legtöbb kutató által említett nem automatikus átváltási műveletek a következők: lexikai és grammatikai átváltási műveletek.

A **lexikai** átváltási műveletek legfontosabb altípusai:

1. differenciálás és konkretizálás: a forrásnyelvi szó különböző jelenté-

seinek számbavétele, majd egy adekvát szűkebb jelentés kiválasztása.

2. generalizálás: a forrásnyelvi szó jelentéskörének bővítése,
3. értelmi kiterjesztés: pl. valamely folyamat okát kifejező forrásnyelvi szó felcserélése következményt kifejező célnyelvi szóval,
4. antonim fordítás: negatív jelentésű forrásnyelvi szó felcserélése pozitív jelentésű célnyelvi szóval vagy fordítva,
5. teljes átalakítás: a forrásnyelvi szó felcserélése más jelentésű célnyelvi szóval,
6. kompenzálás: valamely forrásnyelvi szó jelentésének más helyen, más nyelvi elemekkel való visszaadása.

A legalapvetőbb **grammatikai** átváltási műveletek a következők:

- cserék
- áthelyezések,
- betoldások,
- kihagyások.

A fordításban tulajdonképpen a 4 retorikai alpműveletet alkalmazza a fordító: adjekció (elhagyás), detrakció (hozzáadás), transzmutáció (felcserélés), immutáció (kicserélés). Mivel jelen munkánkban nem szándékozunk az átváltási műveletekről részletesebben beszélni, bővebb információkat a kérdésről Klaudy Kinga műveiből szerezhet a téma iránt érdeklődő olvasó.

13. A fordításelmélet rövid tudománytörténeti áttekintése

A fordítások értékelésével már az ókorban is foglalkoztak a kutatók: a hermeneutikai vizsgálatok, a szövegmagyarázatok és -elemzések a különböző szépirodalmi szövegek jelentésének értelmezésével együtt fordítás-szövegeket is vizsgálat alá vettek.

A XX. században a nyelvészeti kutatások fellendülésével, új tudományos nyelvészeti diszciplínák kialakulásával, különböző elméletek megjelenésével együtt a nyelvészek egy részének érdeklődése is a fordítás felé fordult. Míg korábban a fordítással – különösen a műfordítással – való foglalkozás szinte kizárólag az irodalomtudomány hatáskörébe tartozott, illetve egyes írók, költők, kritikusok foglalkoztak vele különböző indíttatásból és céllal, a XX. század 60-as éveitől kezdve előtérbe kerülnek a nyelvészeti kutatásokon alapuló fordításelméleti vizsgálatok. A fordításkutatóknak a fordítások nyelvektől, szövegtől, műfajtól, kulturális háttértől független törvényszerűségeit kellett feltárniuk elsősorban nyelvtudományi módszerekkel, amelyek időnként jelentősen eltérnek az irodalomtudományéitól. A fordításelméleti kutatók azoknak az alapvető tényezőknek, műveleteknek és működési mechanizmusoknak a feltárását és leírását jelölték meg célként, amelyek minden fordítási folyamatban egyaránt végbemennek (vö. Klaudy 1997, 2004).

A nyelvészeti indíttatású fordítástudománynak elsősorban a kontrasztív nyelvészeti kutatások adtak nagy lendületet és részben alapvető vizsgálati módszereket is. Egymás után születtek a tipológiailag hasonló és különböző nyelveket morfológiai, lexikai, szintaktikai és szövegtani szempontból egybevető kontrasztív nyelvészeti munkák, amelyek termékenyítően hatottak a fordításelméletre is. A nyelvészeti indíttatású fordítástudomány kezdeteit az egyes szakirodalmi források más-más időpontokra teszik. Mivel az 1989-es évek végéig a „nyugati és keleti világ” kutatói még többnyire egymástól elszigetelten, jószerével egymás eredményeit nem ismerve, illetve figyelmen kívül hagyva dolgoztak, nehéz időrendi pontossággal megállapítani a kezdetet. Eugene Nida az 1964-ben megjelent *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved*

in Bible translating (Bevezetés a fordítás tudományába: különös tekintettel a Biblia-fordítás elveire és műveleteire) című műve jelentheti a kezdetet.

Andrej Fjodorov *Введение в теорию перевода* (Bevezetés a fordításelméletbe) című könyve 1953-ban jelenik meg Moszkvában. Nyugaton azonban ezt a munkát sokáig csak recenziók alapján ismerték, mert nem fordították le angolra. Az 1950-es évek végén még több olyan mű is megjelenik, amelyek tágabban értelmezik a fordításelméletet, szélesebb perspektívában vizsgálják a fordításokat. Ezek között feltétlenül meg kell említenünk az A. H. Smith szerkesztette *Aspects of Translation* (A fordítás aspektusai, 1958), a Reuben A. Brower szerkesztette *On Translation* (A fordításról, 1959) című tanulmánygyűjteményt.

Az 1960-as években a következő jelentős elméleti munkák láttak napvilágot: Georges Mounin *Les problèmes théoriques de la traduction* (A fordítás elméleti problémái, 1963), Revzin és Rozencvejg *Основы общего и машинного перевода* (Az általános és a gépi fordítás alapjai, 1964), majd ezt követően E. Nida korábban már említett könyve, a *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating* (1964), amely mindmáig fordításelméleti alapmunkának számít. John Catford 1965-ben adja közre a szintén fordításelméleti alapműnek számító *Linguistic Theory of Translation* (A fordítás nyelvészeti elmélete) című munkáját.

James Holmes 1972-ben tartott kongresszusi előadásában (III. AILA) pedig bevezette a *Translation Studies* (fordítástudomány) fogalmat, amely később Bassnett-McGuire azonos című műve alapján terjedt el széles körben (1980). J. Holmes két alapvető részre osztja a fordítástudományt:

- elméleti fordítástudományra (Theoretical Translation Studies) és
- leíró fordítástudományra (Descriptive Translation Studies).

George Steiner *After Babel. Aspects of Language and Translation* (Bábel után: A nyelv és fordítás aspektusai) című munkája 1975-ben jelent meg, magyarul az 1. kötete *Bábel után – Nyelv és fordítás 1.* 2005-ben, a 2. kötete *Bábel után – Nyelv és fordítás 2.* címmel 2009-ben látott napvilágot a Bart István fordításában a Corvina Kiadónál.

A továbbiakban a teljesség igénye nélkül említünk meg néhány alapvető fordításelméleti munkát: Gideon Toury *In Search of a Theory of Translation*

(A fordításelmélet kutatása 1980), Roger T. Bell: *Translation and Translating. Theory and Practice* (A fordítás. Elmélet és gyakorlat 1991), Ch. Nord: *Einführung in das funktionale Übersetzen* (Bevezetés a funkcionális fordításba, 1993); Vermeer, H. J.: *Übersetzen als kultureller Transfer* (A fordítás mint kulturális transzfer, 1994); Peeter Torop: *Тотальный перевод* (A totális fordítás, 1995), Katharina Reiss: *Translation criticism—The Potentials and Limitation Categories and Criterie for translation Quality Assesment* (Fordításkritika – A minőségi értékelés lehetőségei és korlátai, 2000), Kabdebó Lóránt et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai* (1998), Klaudy Kinga: *A fordítás elmélete és gyakorlata* (1997), *Bevezetés a fordítás elméletébe* (2004), *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* (2007), *Nyelv és fordítás* (2007); Albert Sándor: *Fordítás és filozófia* (2003), „*A fővényre épített ház*” (2011), Polgár Anikó: *Catullus noster* (2003); Józán Ildikó et. al.: *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. sz. végéig* (2007); Károly Krisztina: *Szövegtan és fordítás* (2007); Jenei Éva, Józán Ildikó (szerk.): *Nyelvi álarcok. Tizenhárman a fordításról* (2008); Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon* (2008); Kappanyos András: *Bajuszbögre, lefordítatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer* (2015).

A fordítástudomány interdiszciplináris tudomány. Kutatásának tárgya más nyelvészeti diszciplínákhoz hasonlóan a szöveg. Az ókortól napjainkig mindig a szöveg állt a fordítási folyamat középpontjában. A szövegnyelvészet fejlődése és önálló nyelvészeti tudománygá válása nagy ösztönzést adott a fordítástudomány fejlődésének is. Terminológiájának kialakulásában is meghatározó szerepet játszik a szövegnyelvészet terminológiája. Igen nagy hasznára vannak a fordítástudománynak a szociolingvisztikai kutatások is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a forrásnyelvi szöveg sajátos szociolingvisztikai jellemzőinek célnyelvi átkódolásáról is különböző nézetek születtek a szakirodalomban, például az egyes tájnyelvi elemek, a neologizmusok vagy a szlengnyelvi elemek fordítását illetően (vö. Lőrincz 2015, 2017). Egyes nézetek szerint a forrásnyelvi szövegek tájnyelvi elemeit pontosan vissza kell adni a célnyelvben is. Mások – a fordítások időtlenségének, azaz az idiolektustól (az egyéni nyelvhasználatától), a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg korától független – a minden kor számára

azonos mondanivalót közvetítő – célnyelvi szöveg létrehozásának szükségességét vallják.

Ugyanakkor vannak olyan nyelvenként változó, az egyes nyelvek szókincséhez tartozó sajátos kulturális és szociokulturális elemek is a forrásnyelvi szövegekben, az ún. reáliák, amelyek nem fordíthatók le más nyelvre, mert nincsenek adekvát célnyelvi megfelelőik. Ilyen minden idegen nyelvet tanuló számára ismert reáliák például a tulajdonnevek: személynevek, állatnevek, intézménynevek, újság-, folyóirat- és filmcímek stb. (vö. Klaudy 1997, 2004, Simigné Fenyő 2006).

Arról is kell röviden szólnunk, hogy a fordításszövegek sokszor kifejtettebbek, mint az eredetiek. A tartalmi pontosság kedvéért a fordítónak sokszor kell alkalmazniuk az ún. explicitációs (kifejtési) eljárásokat. Az explicitációs hipotézisek és eljárások leírását munkánkban nem tekintjük nem feladatnak, hiszen e témában is bőséges magyar nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre (vö. Klaudy 1999, 2007, Pápay 2004).

13.1. Transzlatorika

A fordításelméleti terminológiai kérdések tisztázatlanságára hívja fel a figyelmet Bańcerowski Janusz egyik fordításelméleti tanulmányában (vö. Bańcerowski 2000). Bańcerowski az amerikai eredetű fordításelmélet elnevezés helyett a transzlatorika terminus technicus alkalmazását javasolja. A szerző az általa transzlatorikus rendszernek nevezett komplex fordítási folyamatot a következőképpen ábrázolja:

Bańcerowski Janusz transzlatorikus modellje (2000: 389)

Ebben a transzlatorikus folyamatban a fordítóé a központi szerep. Bańcerowski fontosnak tartja a fordítói kompetenciák számbavételét is, mivel a fordító a fordítási folyamatban az adó és a vevő szerepét egyaránt betölti. Ez a kettős szerep azt jelenti, hogy a fordító nemcsak képes ide-

gen nyelvű szöveget befogadni és dekódolni, hanem képes az egyik nyelvről (kiindulási nyelv, source language) egy másikra (célnyelv, target language) átkódolni azt, azaz egy másik nyelven újraalkotni. Ez azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele a jó fordítónak (Bańcerowski 2000: 389). Hozzá kell tennünk, hogy ezen kívül nagyon sok fontos tulajdonsággal kell még rendelkeznie a fordítónak ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveg funkcionális célnyelvi ekvivalensét létrehozza (l. még A fordítói kompetencia, Az ekvivalencia kérdése a fordításban című alfejezeteket).

A transzlatorikus folyamatban szereplő szövegeket két alapvető típusba sorolja Bańcerowski:

- A-szöveg (forrásnyelvi, kiindulási, source text)
- B-szöveg (célnyelvi, terminális, target text).

E két alapvető típuson belül természetesen még sokféle altípus létezik. Például az irodalmi fordítások készítésekor több, a művészi szövegtípusra jellemző sajátos kritériumot is figyelembe kell vennie a fordítónak: azt a műnemet és műfajt, amelyhez a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek tartoznak, a korstílust stb. Erről részletesebben a műfordítások kontrasztív elemzéséről írt II. rész elméleti alfejezeteiben lesz szó.

13.2. Traduktológia

Albert Sándor (2003) a fordítással foglalkozó tudományág elnevezésére a fordításelmélet, ill. fordítástudomány műszavak helyett az Umberto Ecótól kölcsönzött *traduktológia* műszó használatát javasolja. A *traduktológia* szó jelentése 'a fordításról való gondolkodás'. A *traduktológia* a fordítási folyamatban a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg, valamint az átváltási műveletek mellett a fordító személyiségének, a fordító kompetenciájának szán központi szerepet. Ez a megfogalmazás közelít Bańcerowski Janusz *transzlatorika* fogalmához, hiszen Bańcerowski is a fordító személyének tulajdonítja a legfontosabb szerepet, mivel az ő szövegértelmezése az első lépés a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szövegvariánsának létrehozása útján.

A *traduktológiában* – más fordításelméleti koncepciókhoz hasonlóan – a fordítási folyamat két fontos szakasza különböztethető meg:

- A fordító megérti és interpretálja a forrásnyelvi szöveget;
- A megértett és interpretált tartalmat a célnyelv eszközeivel újraalkotja.

Ha a fordító rosszul értelmezi a forrásnyelvi szöveg jelentéseit, akkor a végeredmény hibás célnyelvi szöveg lesz.

A fentiekén kívül azonban még nagyon sok tényező befolyásolja a fordítás sikerét. Például a fordító munkabírása, idegállapota a fordítás idején stb. (vö. Albert 2003). Minden szövegalkotás – a forrásnyelvi és a célnyelvi is – válogatás a langue-szint szintagmatikus tengelyén a szinonim és variáns elemekből, és ezek meghatározott szempontok szerinti elrendezése a parole-szinten működő paradigmaticus tengelyen. Ugyanaz a folyamat megy végbe mind a forrásnyelvi, mind pedig a célnyelvi szövegalkotás, a fordítás során. Ez magyarázza, hogy esetenként nagy különbségek vannak a konkrét forrásnyelvi szövegek különböző fordítók által létrehozott célnyelvi szövegvariánsai között.

II. Műfordításelmélet

1. Műfordítás – irodalmi fordítás

A műfordítás műszó szorosabb értelemben véve nem terminus technicus, de mivel széles körben alkalmazzák a szakirodalomban, és az egyes szerzők a vele jelölt fordítási tevékenységet többnyire leszűkítik a szépirodalmi művek fordítási folyamatának és eredményének jelölésére, tudományos műszóvá vált. Régóta különböző interkulturális és interlingvális közvetítői feladatok alkotó megoldásával kapcsolatos tevékenységek jelölésére használatos, és bonyolult, egymással szorosan összefonódó fogalmak összességének jelölésére vált általánossá a szakirodalomban (vö. Kazakova 2006). A műfordítás terminus technicust Kardos László vezette be a magyar irodalmi köztudatba (vö. Kardos 1966, hivatkozik rá Szabolcsi 1998: 11). A műszó a műfordítási folyamatnak és annak eredményeképpen létrejött célnyelvi szövegvariánsának megnevezésére egyaránt használatos a magyar szakirodalomban (vö. Rába 1969, Bart–Rákos 1981).

A 20. század 90-es éveitől kezdve a műfordítás szakszó szinonimájaként egyre gyakrabban alkalmazzák a magyar és a nemzetközi szakirodalomban is az irodalmi fordítás szakkifejezést az irodalmi szövegek fordítási folyamatának és eredményének megnevezésére egyaránt (vö. Józán et al. 2005, Kazakova 2006). Az irodalmi fordítás mint sajátos fordítói tevékenység kettős státuszú. E kettős státusz a kultúraközi kommunikációban betöltött kettős szerepének felel meg:

1. A fordított irodalmi szöveg a célnyelvi olvasó számára egyrészt az eredeti szöveg szerepét tölti be,

2. másrészt a fordítás eredményeképpen létrejött célnyelvi szöveg a célnyelvi kultúra részévé is válik. Ez utóbbi értelmezés az újabb nyelvészeti és irodalomtudományi megközelítésű, a műfordítási folyamatot intertextualitásként, valamint az eredeti és a műfordításszöveget intertextusként értelmező felfogásoknak felel meg (vö. Szegedy-Maszák 1998, Kulcsár Szabó 1998, Kazakova 2006).

Az 1. szerep a fordított szövegtől a forrásnyelv és kultúra iránti „hű-

séget” követeli meg, azaz a forrásnyelvi szöveg normaként, invariánsként való értelmezését. A 2. szerep pedig a célnyelv és kultúra normáinak és hagyományainak megfelelő irodalmi-művészi megfelelést, amely az irodalmi fordításról való gondolkodásban a meghonosító vagy másképpen domesztikáló fordítói elvnek feleltethető meg (vö. Szegedy-Maszák 1998, Kulcsár Szabó 1998, Zsilka 2002, Kazakova 2006).

Az irodalmi fordítás terminus technicus a műfordítás-fogalom szinonimájaként használatos a szakirodalomban. A különböző típusú szövegek fordításainak megkülönböztetésére Szegedy-Maszák Mihály az irodalmi fordítások esetében a fordítást tágabban értelmezhetőnek tartja, mint a nyelvészeti fordításelméleti szakirodalom. Szegedy-Maszák Mihály szerint a szakirodalomban az irodalmi fordítást kétféle előfeltevésből közelítik meg:

1. A kultúrák nagyvonalakban hasonlítanak egymáshoz, így az egyetemesség, a hasonlóság vizsgálata lehet az elsődleges szempont.

2. A kultúrák különbözősége, sajátosága a vizsgálat tárgya, így nem az azonosság, hanem a különbözőség kimutatása a fő szempont.

Babits Mihály még az első szempontot gondolta fontosnak, amikor Dante-fordítása közben készített műhelytanulmányában a kultúra egyetemességét tartotta szem előtt. A költészetfordítás legfontosabb szempontjait figyelembe véve a formát helyezte az első helyre, mivel szerinte, ha formailag hű a műfordító a szöveghez, nagyobb a valószínűsége, hogy a tartalom lényeges elemeit is híven adja vissza. Itt azonban nem a műfordítás-elméleti ekvivalenciáról, hanem inkább a hűség és hűtlenség kettős oppozíciójáról van szó, ugyanis a forma és a tartalom ilyen szembeállítása ellentmond minden ekvivalencia elvnek. De Babits nem is törekedett az ekvivalencia megvalósítására, sokkal inkább mintának tekintette az eredeti szöveget saját magyar nyelvű szövegek létrehozásához. Itt kell megjegyeznünk, hogy ezzel a műfordítói felfogással szembeállítható az ekvivalenciának az megközelítése, amit a nyelvészeti megközelítésű fordításelmélet követendőnek tart, hogy ti. a fordító a forrásnyelvi szöveg minden szintjét (grammatikai, szemantikai és pragmatikai) megpróbálja a forrásnyelvi szöveget a célnyelven újraalkotni. Ez nem az eredeti szöveg kánoni rangjának megfelelő eljárás, bár új kánont létrehozhat. Olyan új irodalmi szövegeket kell a műfordítónak létrehoznia a célnyelven, amelyek a célnyelvi kánonba

illeszkednek be, függetlenül attól, hogy a forrásnyelvi szövegtől sok szempontból eltérnek. Ez tulajdonképpen az ún. domesztikáló 'meghonosító' fordítói eljárás, amelynek napjaink fordítói gyakorlatában is tanúi lehetünk.

Fontos tehát az irodalmifordítás-szövegek esetében annak vizsgálata, hogy azok mennyire illeszkednek be a célnyelvi szövegalkotás hagyományaiba. Ha a befogadók elfogadják őket kanonikus szövegnek, akkor nem avulnak el olyan könnyen, mint azok a fordítások, amelyek ugyan mind tartalmi, mind pedig formai szempontból követik a forrásnyelvi szöveget, de idegennek hatnak a célnyelvi kultúrában.

2. A kommunikatív ekvivalencia

A forrásnyelvi és célnyelvi szépirodalmi szövegek teljes megfeleltetése lehetetlen, ugyanakkor azonban mégis létrejöttek és létrejönnek olyan célnyelvi szövegek, amelyek a forrásnyelvvel azonos kommunikatív értékűek. A szépirodalmi szövegek egyenértékűségi viszonyát Anton Popovič kommunikatív ekvivalenciának nevezi. Anton Popovič *A műfordítás elmélete* (1980) című könyvében (magyarra a stíluskutatóként is jól ismert Zsilka Tibor fordította, és fordításelméleti fogalomtárral egészítette ki az eredeti munka műszóhasználatának megértése céljából) részletesen foglalkozott az irodalmi fordítások során alkalmazott eljárásokkal, valamint fordítói elvekkel. Popovič az irodalmi szövegek célnyelvi variánsának létrehozásakor az egyik legfontosabb szempontnak a forrásnyelvi szövegek stílusának átvitelét tartja a célnyelvi szövegvariánsba. „A szépirodalmi szöveg stílusában az ekvivalencia kétféleképpen érvényesül: egyrészt a paradigmátikus tengelyen, azaz a kifejezőeszközök konkrét kiválasztását megelőző helyzetben; valamint a szintagmatikus tengelyen, amely már meghatározott, a szövegben adott kommunikációs helyzetnek megfelelő kifejezőeszközök megválasztását jelenti. [...] Ennek alapján a műfordítási ekvivalenciát úgy értelmezzük, mint az eredeti mű és a fordítás kifejezőeszközeinek egyezését, s nem lényeges, hogy ezt az egyezést milyen tényezőkkel valósítja meg a műfordító (Popovič 1980: 139, ford. Zsilka). Ez a megfogalmazás megengedi a szövegrészek módosításait is annak érdekében, hogy a forrásnyel-

vi szöveg egészének üzenete átkerüljön a célnyelvi szövegbe. A különböző szinteken megvalósuló módosulások paradox módon nemcsak a teljes tartalmi és formahűség lehetetlenségének a jelei, hanem annak is, hogy bizonyos változtatások árán el lehet kerülni a „hűtlenséget”, azaz az eredetivel kommunikatív egyenértékű szövegvariánsokat lehet létrehozni a műfordítási folyamat eredményeképpen. Minden szöveg stílusában van egy vagy több olyan rész, amely dominál a többihez viszonyítva (invariáns), ezt meg kell őrizni a fordításban is. Ami ezen kívül esik, kisebb-nagyobb mértékben módosulhat. A műfordítónak azonban arra kell törekednie, hogy azokat a részeket, amelyeket az eredeti szöveghez képest módosított a célnyelvi szövegben, a szöveg más részeiben kompenzálja. A fordító akkor „hű” az eredeti műhöz, ha mint szövegegészhez hú hozzá. „Nincs eszményi és tökéletes szöveghűség, illetve fordítói szabadság. Ebben is, abban is van valami a másiktól. Azok a funkcionális módosulások, amelyek két nyelvi rendszer eltéréseinek feltételei mellett is ekvivalens kifejezési formáit adják vissza az eredeti szövegnek, az eredeti szövegegész kommunikatív ekvivalensét hozzák létre” (Popovič 1980: 148).

Popovič munkája előtt is, utána is születtek olyan művek, amelyek érintik a kommunikatív ekvivalencia kérdését is, megkísérelve leírni mindazokat a kritériumokat, amelyek az ekvivalens műfordítások létrehozásához elengedhetetlenek. Ezek azonban többnyire konkrét szépirodalmi szövegek – elsősorban prózai és lírai műfajúak – fordítási kérdéseivel foglalkoznak. Fontos közülük megemlítenünk Kardos Lászlónak *A műfordítás kérdései* (1966) című tanulmányát, Rába György *A szép hűtlenek* (1969) című könyvét, amely a nyugatosok fordításairól ad értékelő elemzéseket, Szabó Ede *A műfordítás* (1968), Bart István (főszerk.) *A műfordítás ma* (1981) című tanulmánykötetét, amelyben különböző műfajú, elsősorban lírai szövegek fordításairól vallanak a fordítók. Közülük ki kell emelhetnünk Ruzsiczky Éva *A Biblia újra fordítása*, Tellér Gyula *Versstruktúra és versfordítás*, Vajda Miklós *A fordítás ára* című tanulmányait. A kommunikatív ekvivalenciát is tárgyaló művek sorába sorolhatjuk Zeman László *Stílus és fordítás* (1993) című tanulmánykötetét.

Az irodalmi fordításokkal foglalkozó legújabb szakirodalom a poszt-modernség irodalomelméleti paradigmájában értelmezi az egyenértékűségi

viszony, valamint a fordíthatóság-fordíthatatlanság kérdését. A fordításokat érintő legfontosabb kérdésekben hasonló szemléletű kutatók sorakoztatják fel véleményüket a fentebb tárgyalt kérdések megválaszolására. Közülük a legfontosabbnak véljük Kulcsár Szabó Ernő *Irodalmi kánonok* (1998), Kabdebó Lóránt (et al.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai* című tanulmánykötetét (1998), Polgár Anikó *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben* (2003) című monográfiáját, a Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette *A „boldog” Bábel* (2005) című tanulmánykötetet, a *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig* című tanulmánykötet (2007) tanulmányait. Közülük könyvünk tematikája szempontjából külön szeretnénk kiemelni Gideon Toury *Fordítás–célkultúra*, Itamar Even-Zohar *A fordítás helye az irodalmi(több)rendszer elméletében*, valamint Günter Figal *Fordításviszonyok Az idegennel való helyes bánásmód a sajátunkban* című tanulmányokat. E könyv szerzője is több könyvben és tanulmányban foglalkozott a kommunikatív ekvivalencia kérdéseivel.

3. Pragmatikai adaptáció, újraírás

„Az eredeti és a fordítás közötti kapcsolatot akkor tartjuk egyértelműnek, ha a két szöveg nyelvi makrostrukturái jelentős részben egybevágnak, fedésbe hozhatók. Ha a két szöveg ugyanazt a történetet meséli el, vagy ugyanazt a gondolatmenetet és érvrendszert követi, az nem feltétlenül fordítás, hanem lehet adaptáció, feldolgozás, vagy – a szöveg önmeghatározásától függően – akár rosszhiszemű plágium is (bár természetesen az ön magát eredetinek állító fordítás is plágium) (Kappanyos 2014: 130).

A fordítást nevezik **pragmatikai adaptációnak** is, attól függően, milyen változások következtek be a forrásnyelvi szövegben a fordítási folyamat során. Az irodalmi fordításokat, mivel a célnyelvi kultúra szövegalkotási kánonjába kell beilleszkedniük, Gideon Toury véleménye alapján a célnyelvi kultúra részeinek tekinthetjük, ha a célnyelvi befogadó elfogadja őket célnyelvi szöveggént. Toury azonban különbséget tesz a forrásnyelvi kultúrában irodalmi szövegnek elfogadott szövegek és a célnyelvi kultúra által irodalminak elfogadott szövegek fordításai között (vö. Toury 1995).

„Utóbbi esetben természetesen a forrásszöveg kifejezőképességének radikális újraalkotása sem kizárható, mivel a célkultúra irodalmának hagyományai és nyelvi lehetőségei felülírhatják az „eredeti” megnyilatkozás-formákat. Amennyiben az utóbbi csoportba sorolható fordításokat nem a forrásszöveggel, hanem a célnyelvi irodalom kifejezésrepertoárjával vetjük össze, a célnyelvi referenciákat játékba hozó, tehát szükségképpen az eredetitől elszakadó fordítói megoldások tűnhetnek jelentősnek, az eredeti kifejezést megőrző, ám célnyelvi referenciával nem bíró elemek pedig idegenség-érzetet eredményezhetnek, ami vélhetőleg a fordítás fogadtatásától sem független” (Végh 2009: 80). A műfordítások megítélésében, csakúgy, mint a forrásnyelvi irodalmi szövegekében, a recepciónak is fontos szerepe van (vö. még Toldi 2016, Vándor 2010).

A pragmatikai adaptáció szövegprodukciónak, másodlagos szövegalkotásnak tekinthető. Fordításelméleti megközelítésben a forrásnyelvi szövegnek a célnyelvi befogadó számára érthető, befogadható szöveg létrehozása, illetve az adaptív folyamat eredményeképpen létrejött fordításszöveg. A pragmatikai adaptáció során a fordító olyan átváltási műveleteket hajt végre, amelyek

lehetővé teszik a forrásnyelvi szöveg megértését a célnyelvi befogadó számára. Különböző időszakokban különbözőképpen határozzák meg a fogalmat, de „... általában a más kulturális környezetben élő célnyelvi befogadó igényeinek figyelembe vételét értik rajta” (Klaudy 2017: 5). A pragmatikai adaptáció a lefordíthatatlannak ítélt kultúrspecifikus fogalmak átültetésére is gyakran használt módszer. Nevezik **kulturális áthelyezésnek** is, szépirodalmi művek esetében pedig **kulturális átültetésnek** (Benő 2011: 138). A pragmatikai adaptáció kifejezés azonban szélesebb körben elterjedt a irodalmi fordításról szóló szakirodalomban. Az irodalmifordítás-elméletben különböző értelmezéseket találhatunk a fogalomra, például a fordíthatatlanság kváziszinonimájaként is értelmezhetjük (vö. Kappanyos 2014). A pragmatikai adaptáció fogalomra az irodalomtudományi szakirodalomban használják a **magyarítás** műszót is. Különösen a 20. század előtt keletkezett fordításokban gyakran az idegen nyelvű irodalmi művek helyszínét, szereplőit áthelyezték más környezetbe, így tették befogadhatóvá a célnyelvi kultúra olvasói számára. Ismeretes, hogy az idegen szerzők neveit (reáliák) lefordították magyarra, vagy a magyar nevek sorrendjének megfelelően írták le. Például: Verne Gyula (Jules Verne), May Károly (Karl May) stb.

A pragmatikai adaptáció segíti „az idegen kultúra hozzáférhetőségét” (Szegedy-Maszák 2008: 242). De az irodalmi szövegek befogadása, különösen a költői szövegeké, koronként és befogadónként is változik. A műfordításról való gondolkodás szakirodalmában számtalan példát találunk arra, hogyan működik a régebbi korok világirodalmi műveinek befogadása, újraértelmezése, és ehhez a költő műfordítók, például a nyugatosok közül Kosztolányi, Szabó Lőrinc fordításaiban, de az ókori irodalmak különböző fordításait olvasva is sokszor találkozunk a pragmatikai adaptációval, a posztmodern kor drámafordításainak egy része, például a posztmodern kor Shakespeare-fordításai szintén erről tanúskodnak (vö. Rába 1968, Polgár 2003, 2011, Szele 2006, Toldi 2016).

Az **újraírás** a posztmodern irodalomelmélet fogalma, amelyet az irodalmi-fordításról szóló munkák is átvettek (vö. Toldi 2016). Az irodalmi fordítások esetében a forrás- és célnyelvi szövegek megfeleltetési viszonyát vizsgálva a posztmodern elméletek elvetik az ekvivalencia fogalmát, a műfordítást a forrásnyelvi szöveg újraírásaként értelmezik, mivel a domesz-

tikáló fordítói elvet követve a műfordító a célnyelvi szöveget a célkultúra irodalmi kánonjába illeszti be, a célnyelvi befogadókban kiváltott hatást szeretne elérni. Az ilyen fordítások hatással vannak a forrásnyelvi kultúrára is.

A műfordítások minden korszakban fontos szerepet tölthettek be, hatottak az irodalmi műfajok kialakulására, mintaként szolgáltak a nemzeti irodalomnak is. Lefevere a manipuláció egyik formájának tartja (vö. Lefevere 1992). A műfordítások mindig valamilyen célnyelvi szociokulturális közegben jönnek létre. „A fordítás mindig felöleli azt a kort, azt a szociális-társadalmi környezetet, melyben a fordító dolgozott; a fordításnak gyakran ideológiai vonzatai is vannak. A fordítás nem pusztán cél, nem csupán egy lingvisztikai teljesítmény, hanem számos ideológiai, poétikai, sőt kanonizáló faktor hordozója is, amely hozzájárul a mű ismertté válásához, irodalmi hírnevéhez. Ugyanakkor nagy szerepet tulajdonít a „pártfogás” (patronage) fogalmának, amely intézményesített formában vagy egyénekhez köthetően fordulhat elő, s az ideológia mellett az újraíróra ható gazdasági és társadalmi komponenseket is magába foglalja” (vö. Toldi 2016: 467–468).

Az újraírás során „... a fordító megteremti egy író stílusát, identitását, kulturális utalás- és hivatkozásrendszerét, és hozzárendeli azokat a nyelvi eszközöket, melyekkel egy új kulturális közegben új műként megmutatható. Az átírás mindig választások elé állítja a fordítót, elhelyezi térben és időben is az új szöveget, egy új nyelvi környezet írói között. Az újraírás műveletei eközben nem mellékesek, hiszen egy irodalmi művet csak akkor fogad be a célkultúra, ha annak értékrendje megegyezik a befogadó kultúra alapvető értékrendjével” (Toldi 2016: 468).

4. A költői szövegek fordíthatósága

A műfordításon belül el kell különítenünk egymástól a különböző szövegtípusokhoz tartozó szövegek fordítását. A költészet fordítása sajátos helyet foglal el az irodalmi szövegek fordításán belül. Az egyes nyelvek prozódiai hagyományai – rím, ritmus, verssorok hosszúsága stb. –, képalakító kánonja és más poétikai szövegalkotó hagyományai ugyanis sokszor megnehezítik vagy lehetetlenné is teszik a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű célnyelvi szöveg létrehozását. A költői szövegalkotást nagyban befolyásolja az egyes nyelvek eltérő költőibeszéd-hagyománya is. Példaként a magyar versek angol fordítási hagyományait emelhetjük ki: a magyar versszövegekben a szóösszetétel, szóképzés során rendkívül tömör asszociációs tartalmú metaforákat és alakzatokat lehet létrehozni, míg ezek angolra fordításakor a rövid, egy-két szótagos szavakkal alkotott szerkezetek nem ugyanazt az asszociációt adják vissza, mint az eredetiek. Edwin Morgan kiváló József Attila-fordító szerint is idegen az angol költészet prozódiai hagyományaitól a magyar költészetben megszokott rímelés. De ő, Jakobsonnal és másokkal ellentétben, nem tartja lefordíthatatlannak a költészetet. Egy vele készült magyarországi interjúban mondta a következőket: „A fordítás során úgy próbálok meg visszaadni..., hogy angolul is elfogadhatóan működjön... az a meggyőződésem, hogy bizonyos értelemben a legtöbb költészet lefordítható” (vö. Dósa 2001, internetes forrás).

A modern és posztmodern költői szövegek fordítása a szokatlan, merész asszociációk miatt nehezebben fordítható idegen nyelvre. A költői diskurzusok lefordíthatók, ahogyan számtalan kiváló fordítás is bizonyítja ezt. Az is igaz, hogy sokszor kell engedményeket tenniük a fordítóknak a forrásnyelvi szöveg formája vagy poétikai üzenetének célnyelvi újraalkotása érdekében. József Attila angol fordításai sokszor inkább szabadversek és nem hagyományos versszövegek. Gömöri György (2003) a magyar költészet angolra fordításának lehetőségeivel kapcsolatban írja, hogy szinte reménytelen vállalkozás az eredeti magyar versekkel adekvát angol szövegvariánsok létrehozása.

Amint erre már utaltunk, a posztmodern irodalom képviselői a fordítást intertextualitásként értelmezik (vö. Kabdebó et al. 1998, Szegedy-Maszák

1998). Az említett szerzők szerint minden szövegben vannak olyan szövegrészek, amelyek már eleve más kultúrából származó fordított elemek, ezért a fordítás és eredeti szöveg határait nehéz kijelölni. Az eredeti szövegnek elvileg számtalan lehetséges adekvát célnyelvi variánsa lehetséges. A forrásnyelvi szöveg minden korrekt (nyelvi szempontból megfelelő) fordítása egy-egy célnyelvi variánsa az eredetinek (vö. Popovič 1980, Péter 2005).

5. A műfordítás-értelmezés funkcionális stilisztikai keretben

A műfordítás és a stilisztika kapcsolata több szempontból is szoros összefüggést mutat. Az egyes szövegváltozatok egybevetésekor, a forrásnyelvi szövegekkel egyenértékű célnyelvi szöveg stílusának létrehozásakor a műfordítónak, valamint a fordításkutatónak és -kritikusnak is a nyelvi elemeknek a szövegben betöltött funkcióját kell vizsgálnia (vö. Popovič 1980, Zeman 1993, Szabó 2003, Lőrincz 2007).

A szépirodalmi szövegek fordításainak vizsgálatakor elengedhetetlen mind a forrásnyelvi, mind pedig a célnyelvi szövegvariáns(ok) jellemző stílusjegyeinek számbavétele, és annak vizsgálata, hogyan alkotja újra a műfordító az eredeti szöveg domináns stílusjegyeit az idegen nyelvű szövegvariáns(ok)ban. E vizsgálatok elemzési módszereként a funkcionális stilisztika módszerét alkalmasnak tekintjük. Az analitikus szövegbefogadásban, valamint a célnyelvi szövegvariáns létrehozásában is fontos szerepet játszik a kontrasztív stilisztikai elemzési módszer is, amely a különböző nyelvű szövegek stíluselemeit, stílusjellemzőit vizsgálja, valamint rámutat az egyes szövegekben meglévő azonosságokra és különbségekre.

A kontrasztív stilisztika egyik elemzési módszere a **funkcionális stilisztikai módszer**. A szövegek elemzését ki lehet egészíteni más módszerekkel is. E könyvben is ezt a módszert alkalmazzuk a forrásnyelvi és célnyelvi költői szövegek összehasonlító elemzésekor.

A funkcionális stilisztikai vizsgálat középpontjában tárgyának megfelelően a funkcionális stílusok állnak, amelyek meghatározott kommunikációs céllal létrejött szövegek komplex nyelvi kifejezésrendszerének funkcióját vizsgálják a szövegalkotás más kritériumainak függvényében (pl. a szöveg témája, műfaja, a szöveg alkotójának közlési szándéka stb.). Mindezek a kategóriák a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egybevető stilisztikai vizsgálatakor is fontos szerepet játszanak. A funkcionális stilisztikai szemléletű elemzésekben a szöveg különböző szintjeit vizsgáljuk egymással kölcsönhatásban (vö. Szathmári 2004).

5.1. Az akusztikai szint

A szöveg hangtani jelenségeinek, a hangok esztétikai hatásának (pl. hangszimbolika, jóhangzás, rosszhangzás), a szépirodalmi, különösen a költői szövegek prozódiai sajátosságainak (rím, alliteráció, ritmus), és egyéb, a szöveg poétikai és tartalmi információs funkcióját erősítő vagy gyengítő (adekvát, inadekvát) stilisztikai elemek vizsgálata tartozik ide elsősorban. A felsoroltak között természetesen vannak olyan elemek is, amelyek a szöveg más szintjein is szerepet játszanak. Például az enjambement átmenetet alkot az akusztikai és a szintaktikai szinten elhelyezkedő elemek között, hiszen ez nemcsak sorátlépés, hanem többnyire szintagmákat és/vagy tagmondatokat választ el egymástól.

5.2. A szó- és kifejezőkészlet szintje

A szövegnek azt a szintjét, amelyen a szókinccs különböző elemeit vizsgáljuk, lexémaszintnek is nevezzük. Ezen a szinten a különböző lexikológiai jelentésviszonyok (szinonímia, poliszémia, homonímia, alakvariánsok stb.), a lexéma értékű nyelvi elemek (idiómák, frazémák) a mondatnál kisebb ismétlődő nyelvi egységeknek a szöveg stílusában betöltött funkciójának vizsgálatát végezzük el. A stílus maga is a nyelv szinonimakészletéből történő válogatás a paradigmatisz tengelyen, és a kiválasztott elemeknek a szöveg témájától, műfajától, a szövegalkotó szándékától, a feltételezett befogadókra tett hatásszándékától stb. függő elrendezése a szintagmatikus tengelyen.

5.3. Az alak- és mondattani jelenségek szintje

A szövegnek ez a szintje a grammatikai szint. A grammatikai szinten az egyes morfémák, szófajok, szintagmák stílusértékét vizsgáljuk elsősorban. Meg kell jegyeznünk, hogy minden szinten fontos, hogy a stílust a nyelvi elemek sztenderd használatától való eltérésként, valamint a nyelvi elemek

gyakorisági eloszlásaként is értelmezzük, hiszen így érthetjük meg azokat a konnotációkat, amelyek a művészi szövegegész jelentésének lényeges részét alkotják (vö. Kemény 2004). „Konnotáción a szó szignifikatív jelentésmagva körül kialakult és állandósult különféle (szemantikai, kulturális, történeti stb.) asszociációs jegyek összességét értjük” (Péter 2005: 192). Például az igék gyakori előfordulása egy szövegben dinamikussá teheti a stílust, míg a névszói dominancia statikussá. A todalékmorfémák közül a magyar nyelvben különösen a képzőknek van olyan szerepük, hogy az alapszó elsődleges fogalmi jelentéséhez újabb jelentéselemeket adnak hozzá. De ugyancsak a grammatikai szinten vizsgálhatjuk az aktuális tagolás, a mondatfajták, a sztenderdtől eltérő mondatszerkezetek, a szokásostól eltérő modalitás stilisztikai értékét, a különböző retorikai kérdések funkcióját stb. Például retorikai kérdés: *Ki ne tudná, milyen fontos az ember életében a szeretet?* Kijelentő formájú felszólítás: *Most pedig szépen megírod a régóta esedékes kiengesztelő levelet a barátodnak.*

Az alak- és mondattani jelenségek szintje szoros kapcsolatban van az alakzatok kérdésével is, hiszen a trópusokat és az alakzatokat nemcsak a szemantikaivalencia-szabályok által meghatározott nyelvi kifejezésektől való eltérések, hanem a grammatikai elemek rendszerszerű kapcsolódásától (grammatikai valencia) eltérő szerveződések hozzák létre. Így az alakzatokat ezen a szinten is tárgyalhatjuk (vö. Szikszainé Nagy 2007).

5.4. A képi szint

A szöveg képi szintjén a képszerűség különböző elemeit vizsgáljuk. Szathmári István képtipológiája alapján: 1. a leíró képeket, 2. a szóképeket, 3. a komplex képeket és 4. az irodalmi vagy költői képeket.

Szathmári István azokat a képeket nevezi leíró képeknek, amelyekben nincs „másság”, azaz a képi elemek jelentése nem mutat túl azok denotatív jelentésein, kapcsolatukból nem jön létre a képszerűségben szemantikai jelentésváltozás. A magyar műszóval szóképeknek nevezett képeket a klasszikus retorikában trópusoknak nevezik. Legfontosabb típusai a metafora, a megszemélyesítés, a metonímia és a szinekdoché. Kemény Gábor a szóképeket olyan elemi képeknek tartja, amelyekből a komplex és a továbbcsúszott képek szerveződnek a szöveg képi szintjén (vö. Kemény 2004). Komplex képeknek Hankiss Elemér azokat a képeket nevezi, amelyekben két vagy több szóképek vagy más képi elem úgy kapcsolódik össze a szövegben, hogy a képet alkotó elemek jelentéssíkjaiban váltás következik be (vö. Hankiss 1966). Például: A kirakatban *lila dalra kelt* egy nyakkendő (Tóth Árpád). Kemény Gábor továbbcsúszott képeknek a Szathmári István által irodalmi vagy költői képeknek nevezett összefüggő képrendszereket nevezi, amelyek kisebb vagy nagyobb szövegrészeket, vagy az egész szöveget kohéziós erőként összefogják.

Szikszainé Nagy Irma a szóképek hagyományos típusaira az egyedi képek elnevezést javasolja (Szikszainé Nagy 2007: 417; vö. még Kemény 2004). Zalabai Zsigmond pedig a trópusok nem mindegyikére fogadja el a hagyományos magyar stilisztikák szóképek terminusát, helyettük a kettős kép elnevezést alkalmazza (vö. Zalabai 1986). A kognitív képelméletekben pedig kognitív nyelvészeti megközelítésű terminológiával találkozhatunk. Kövecses Zoltán *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (2005) című könyvében az angolszász szakirodalom alapján összegzi és írja le a metaforikus gondolkodás nyelvi mechanizmusát.

5.5. Az extralingvisztikus elemek szintje

A szövegnek ez a szintje az ún. nyelven kívüli elemeket tartalmazza. Szathmári István a következő extralingvisztikus jelenségeket említi meg: írásformák, nyomdatechnikai eszközök, központosítás, montázs, kollázs stb. Hozzátehetjük, hogy a modern szövegszerkesztési technikák egyes stíluselemei is ide tartoznak, valamint az illusztrációul szolgáló grafikonok, képek, ábrák, amelyek a szöveg egészének stílusára kiható elemek lehetnek.

5.6. A stilisztikai alakzatok szintje

A mondaton túlmutató jelenségek közül Szathmári István elsősorban a különböző stílustípusú szövegekben gyakrabban előforduló alakzatokat vizsgálja ezen a szinten, megjegyezve, hogy „... az itt említendő jelenségeket érdemes külön csoportban tárgyalni, mert egyrészt máshova nem vagy csak nagyon nehezen sorolhatók be, másrészt pedig ez a csoport mintegy átmenet az egész művet alkotó kohéziós és stiláris eszközökhöz” (Szathmári 1983: 349).

Amikor a forrásnyelvi szépirodalmi szövegek kontrasztív stilisztikai elemzését végezzük el, az alakzatokat is vizsgálunk kell mind a forrásnyelvi szövegben, mind pedig annak célnyelvi szövegvariánsában. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az alakzatok a szöveg szintjén alakzattársulásokban vannak jelen, így alkotva a szövegben olyan egységet, amelynek funkciója a szöveg szerzője által kifejezett tartalom nyelvi megvalósulása (vö. R. Molnár 2002: 2).

Ha az alakzatok fogalmát kellene megadnunk, sokféle definíciót kellene leírnunk, ugyanis az ókori retorikai rendszerektől napjainkig a négy alapműveleten kívül (adjekció, detrakció, immutáció, transzmutáció) az alakzatok típusainak leírásában sincs megegyezés a nemzetközi szakirodalomban.

6. Petőfi-versek és műfordításaik kontrasztív stilisztikai elemzése

6.1. Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger*

A műfordítónak költői szövegek fordításakor a forrásnyelvi szöveg egészének stílusát kell szem előtt tartania. A forrásnyelvi szöveg különböző részstruktúráiban azonban szükségképpen lesznek módosulások. Az egyik ilyen alapvető módosulás a műfordítás során érintkező nyelvek tipológiai eltéréseiből adódik. A fordítások során előforduló módosulások (hozzáadások, cserék, kihagyások) paradox módon éppen a szöveg különböző szintjein keletkező veszteségek korrigálására jönnek létre. „A veszteség kiegyenlítése a jelrendszerek átkódolása során a hasznossági többlet (redundancia) elvének alapján történik. A kiegyenlítőds mezejében a legkülönbözőbb transzformációkra kerül sor” (Popovič 1980: 147). A műfordító a különféle grammatikai, szemantikai, versek esetében a szemantikai jelentéssikkal szorosan összefüggő képi szerkezet módosításait hozza létre annak érdekében, hogy a forrásnyelvi szöveg adekvát célnyelvi szövegváltozatát újraalkossa. Ilyen módosulás lehet a költői szövegek fordításaiban a képhiány, a képtöbblet, az eredeti szöveg alakzatainak más típusúakkal való visszaadása a célnyelvi szövegváltozatban stb. (vö. Lőrincz 2007). A műfordítás értelmezés, az eredeti szöveg újratereemtése egy másik nyelven. „A fordítás értelmezésként („olvasatként”) való felfogása pontosabbnak tűnik, mintha csupán az eredeti másolatának tekintjük” (Péter 1999: 17).

A fenti megállapításokat Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger* című versében szereplő alakzatok és ezek Nyikolaj Tyihonov és Emil Delmar műfordításaiban létrejött orosz és angol változatának egybevetésével szeretném illusztrálni.

A verskezdő adjekciós alakzat ismétlés, gemináció:

*Föltámadott a tenger,
A népek tengere*

Az ismétlés alapmotívuma a *tenger*. A tenger motívum köztudottan Petőfi kedvelt alakzatépítő eleme: hol szóalakzatként, szintaktikai alakzatként, csonka vagy teljes metaforaként, hol pedig komplex gondolatalakzat elemeként jelenik meg, mint a most elemzett versben is. Az orosz célnyelvi szövegben a geminációs alakzat szinonimikus ismétléses alakzattá alakul át:

Море поднялось, восстав – 'A tenger felkelt, feltámadván –
народов пучина A népek tengere'

Az orosz szövegben szinonimikus ismétlés jelenik meg, amely pragmatikai jelentésmódosulás eredményeképpen létrejött alakzat. Az orosz *пучина* szó jelentésmezeje a 'tenger' jelentés mellett a 'tenger mélye, örvény' jelentést is tartalmazza. Ugyanakkor szinonimikus ismétlés következtében az orosz szövegben bővül a magyar szó jelentése: 'felkelt, feltámadván'.

A magyar szövegben a következő sorok enumerációt alkotnak, amely fokozással társul. Ennek az alakzatnak a funkciója a feszültségkeltés, amely az orosz szövegben is érzékelhető.

Ijesztve eget-földet,
Szilaj hullámokat vet
Rémítő ereje.

A gradatio megmarad a fordításban is, és teljes metaforával egészül ki:

Землю и небо страшя, 'A földet és az eget ijesztve,
Берег валами круша, – A partot magas hullámokkal pusztítva, –
Рукой исполина. Óriási kezével.'

A következő versszak jellegzetes retorikai alakzattal, subjectióval indul.

Látjátok ezt a táncot?
Halljátok e zenét?
Akik még nem tudtátok,

Most megtanulhatjátok,
Hogyan mulat a nép.

Знаете такой танец?

Музыки трели?

Так изучай, кто не знал,

Можешь узнать этот шквал, –

Народа веселье.

’Ismeritek ezt a táncot?

A zene trilláit (kattogását)?

Hát ismerje meg, aki nem ismerte,

– Megismerheted ezt a rohamot, –

A nép mulatozását.’

Az orosz fordításban a subjectio alakzata módosul, a forrásnyelvi *látjátok* igealak helyett a célnyelvi szövegben a *знаете* ’ismeritek’ jelentésű szó szerepel, a második sor fokozásos ismétlése pedig elmarad. A műfordító elhagyta az igei állítmányt is, valószínűleg redundánsnak ítélte, holott ennek az alakzatnak a funkciója a forrásnyelvi szövegben a feszültség fokozása mellett a nyomatékosítás is. A fordításszöveg más helyén viszont új alakzatként szerepel az *ismer* ige háromszoros variációs ismétlése. Ugyanakkor Tyihonov még újabb adjekciós alakzatot, interpozíciót is alkot: az orosz *трель* ’trilla; berregés, kattogás’ jelentésű szót toldja be a célnyelvi szövegbe. Ezáltal felerősödik a forradalmi gondolat, ez viszont gyengíti az egész szövegen végigvonuló komplex alakzat, az allegória hatását.

A versszak többi sorában is erősebb a „forradalmi attitűd”. Az orosz *шквал* ’roham’ jelentésű szó betoldása a fordításszövegbe erősen csökkenti, sőt szinte kioltja az eredeti szöveg allegorikus tartalmát, mert túlságosan konkretizálja. Vulgárisan fogalmazva olyan ez, mint amikor egy vicc poénját előre elmondják. Ennek a versszaknak a fordításában különösen jól érződik az adott korszak hangulata, a műfordító kora és minden bizonnyal egyéni alkotói stílusjegyei is, ugyanis az antológia, amelyben a versfordítás található, 1952-ben jelent meg Moszkvában. Feltételezhetjük, hogy Nyikolaj Tyihonov az ezt megelőző években fordította a verset. A forrásnyelvi szöveg grammatikai módosulása is érzékelhető: a detrakciós és adjekciós művelet következtében az eredeti tárgyias szintagma helyett birtokos jelzős szintagmát alkot a fordító.

A célnyelvi szövegvariáns harmadik versszaka egyenértékű a forrásnyelvi szövegrésszel, a szükséges grammatikai módosítások mellett csupán

alig érzékelhető, minimális szemantikai és pragmatikai jelentésmódosulás jött létre, amely azonban nem sérti a kommunikatív ekvivalenciát.

A Petőfi-szakirodalomban sok utalást találhatunk bizonyos szövegelemeknek – szó, szintagma, mondat, nagyobb szövegrészletek – prózai és verses szövegekben egyaránt előforduló változatlan, ill. variációs ismétlésére, valamint ezeknek az alakzatoknak más alakzatokkal együtt komplex alakzatokként való megjelenésére. Petőfi szövegeinek jelentős része erősen retorizált: a konatív funkció, a szándékos hatáskeltés tudatosan vállalt illokúciós aktusként van jelen költészetében. Petőfi különösen kedveli az ismétlés és az ellentét különböző típusait mint szövegkohezív alakzatokat. A konatív funkció nyilvánvaló jelenléte mellett ez annak a stílusújító szándéknak a megnyilvánulásával is összefügg, amely a beszélt nyelvi fordulatokat a költészet természetes kifejező eszközévé teszi Petőfi költészetében. Ennek egyenes következménye az ismétlésekben megnyilvánuló redundancia is, amely nem funkciótlan pleonazmus, hanem funkciós alakzat, mint az elemzett Petőfi-szövegben is.

A vers negyedik versszakában szintén elmarad az ismétléses alakzat, amelynek pedig nagy szerepe van az eredeti versszövegben. Ennek a szövegrésznek domináns szövegkohéziós alakzata a megszemélyesítés mint immutációs gondolatalakzat. Petőfi tájázolásának újszerűsége mind a prózai, mind pedig a versszövegeiben az antropomorfizmus. „[...] a költészet (és a nyelv) ősi antropomorfizmusa és a természeti világgal való rendkívül erős kapcsolata. Ez utóbbi azt jelenti, hogy Petőfi metaforikus-képi alapjai mindenki által egyetemesen értelmezett – tehát érthető, közös, kollektív – természeti jelenségek” (Martinkó 1973: 390). Ennek az antropomorfizmusnak a leggyakoribb nyelvi-stilisztikai kifejezőeszközei többek között a megszemélyesítések. A megszemélyesítés, valamint az utolsó két sorban jelenlévő antitézis adekvát a fordításban is, de ismét elmarad a gemináció, amely az eredeti szövegben anaforikus ismétlésként van jelen:

Tombold ki, Te özönvíz,
Tombold ki magadat,
Mutasd mélységes medred,
S dobáld a fellegekre

Őrült tajtékodat.

Orosz fordításszöveg:

*Ну, так беснуйся во-всю.
Нам обнажи мгновенно
Все глубочайшее дно,
Брось к облакам заодно
Безумную пену.*

'No, így tombolj őrülden.
Tárd fel nekünk egy pillanatra
Az egész mélységes medred,
Dobáld a felhőkbe egyszerre
Esztelen tajtékodat!'

Az orosz szövegváltozatban hiányzik a *tombold ki* változatlan ismétléses alakzat, ami által a célnyelvi szövegben gyengül a nyomatékosító funkció. A többi rész ekvivalens az eredetivel mind szinonimahasználatában, mind pedig a mondatok modalitásában. A felszólító modalitás révén a felhívó funkció érvényesül a célnyelvi szövegben is.

Most nézzük meg az angol fordítást! A forrásnyelvi szöveg első versszakában lévő *tenger* metafora helyett a célnyelvi szövegben az *óceán* szerepel, ami szinonimikus ismétlésnek is felfogható. Az angol szövegben grammatikai szinten nagyobb módosulás következik be, mint az orosz fordításban, ennek következtében a forrásnyelvi aktív grammatikai szerkezetből passzív lesz, ez tipikus enallagé: Nem az óceán támadt fel, hanem felkelés hajtja az óceánt:

*Rebellion rides the ocean,
The ocean of mankind*

'Felkelés hajtja az óceánt,
Az őrület óceánját'

A második versszakban a fordító a forrásnyelvi szövegben nem szereplő immutációs alakzatot, metonímiát hoz létre, amikor a *tánc* szó helyett a francia forradalmat idéző *carmagnole*, valamint a *zene* szó helyett a *roundelay* 'rondó, refrénes dal, körtánc' jelentésű, a táncra is asszociáló célnyelvi szavakkal adja vissza a megfelelő magyar szövegrészeket. Ez az egyértelmű forradalmi utalás az allegória hatását az orosz szövegrészhez hasonlóan gyengíti az angol szövegvariánsban is.

That carmagnole, you see it?   'Ezt a carmagnole-t, látjátok?
You hear that roundelay?   Halljátok ezt a rondót?'

Mint azt már az orosz fordítás elemzésekor láttuk, az angol szövegvariánsban is érzékelhetjük, hogy a fordító többször alkalmaz körülírással megoldást, ezáltal szintén az allegória hatását gyengítve:

The time is ripe to show it: 'Az idő megérett, hogy
megmutassa:
The way the people play!   Hogyan játszanak az emberek.'

A műfordító, Emil Delmar kihagyja az eredeti vers „*Most megtanulhatjátok*” felszólítását, helyette 'Az idő megérett, hogy megmutassa' összetett mondat formájú immutációs (csere) alakzatot hoz létre, amely jelentős pragmatikai jelentésmódosulással is jár. Nem kerül át az angol szövegvariánsba a magyar *mulat* igének az a konnotációja sem, amely az eredeti szövegben ironikusan a nép démoni mulatozására utal.

A negyedik versszak geminációs alakzatát az eredetivel ekvivalens módon adja át a fordító.

Tombold ki, te özönvíz,
Tombold ki magadat

Roar out you rage, you deluge,
Roar out your raging fume

Annyi módosulás van csupán a célnyelvi szövegben, hogy a *magadat* visszaható névmás helyett fokozásként a *your raging fume* 'dühös felindulásodat' jelzős szerkezetet toldja be a célnyelvi szövegbe a fordító, variációs ismétlést alkotva ezzel. A betoldás szövegeközi immutációs alakzatként értelmezhető. Végül adekvát a fent és lent vertikális ellentétét kifejező kognitív metafora is mind a negyedik, mind pedig az utolsó versszakban:

Mutasd mélységes medred,

*Dobáld a fellegekre
Bőszült tajtékokat*

*Show low your deepest fathom,
Throw high on clouds at random*

*Habár fölül a gálya,
S alul a víznek árja*

*Above, though rides the galley –
Below, though waters rally –*

Összegzés, a fordítások értékelése

A fenti elemzés elsősorban azzal a céllal jött létre, hogy a műfordítások értékeléséhez, a műfordítási folyamat megértéséhez közelebb vigyék mind az elemzőt, mind pedig a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek olvasóját, befogadóját. Petőfi szövegeinek már a költő életében, szinte verseinek keletkezésével egyidejűleg megjelentek fordításai. Kezdetben elsősorban németül, majd a német fordítások közvetítésével angolul, franciául és oroszul is. Varannai Aurél közli, hogy az első Petőfi-fordítás már 1847-ben megjelent John Bowring fordításában. Az eredeti vers címe: *Árvalányhaj a süvegem bokkrétája* (angol címe: *I bound my nosegay*). Vikár Béla (1911) feljegyzi, hogy John Bowring 1866-ban jelenteti meg *Translations from Alexander Petőfi, the magyar poet* című gyűjteményes fordításkötetét, amelyben 74 kisebb költemény mellett a János vitézt is megtalálhatjuk. A versfordításokról ugyan nem ad a szerző szakszerű elemző kritikát, a következő megjegyzése azonban utal a fordításoknak az eredeti szövegekkel való megfeleléseinek jellegére: „Az a számtalan kedves kép, amely szinte özönlik Petőfi költeményeiből, úgy, hogy alig bírjuk követni lelke szárnyalását, a fordításban egy-két hasonlatra sekélyesedik, elszélesül, s képzeletünk, mint a csónak a fővenyen, megfeneklik a *magyaráztató leírás* nagyon is prózai

talaján” (Vikár 1911: 170). Mindez megmagyarázza azt is, hogy miért nem teljesen egyenértékűek az eredeti szövegekkel még a legjobb angol és orosz nyelvű Petőfi-fordítások sem, hanem azok adaptációi. Nehéz ugyanis olyan fordításokat készíteni, amelyek az idegen nyelvű művészi szövegek sajátos konnotációit, kulturális utalásait és más, az adott kultúrában keletkezett szövegre jellemző fontos jelentéseket át tudják juttatni a forrásnyelvből a célnyelvi befogadókhöz. Az orosz fordításokkal kapcsolatban ugyanezt mondhatjuk el, bár az elemzett fordításszövegek egy olyan korszakban születtek, amely kedvezett a forradalmi konnotációnak.

Petőfi verseinek fordíthatóságát nem egyértelműen ítéli meg a szakirodalom. Gömöri György szerint nem nagyon érdemes kísérletezni klasszikus költőink angol nyelvű fordításával, így többek között Petőfi-fordításokkal sem, hiszen a konnotáció könnyen elsikkad a célnyelvi szövegben (Gömöri 1990). Martinkó András azonban jól fordíthatónak tartja Petőfit: „Azon az egyetemes [költői] nyelven beszél és gondolkodik, mely még nincs is, de amely egyszer szinte oly közös lesz, mint a zene, a képzőművészet vagy a sport. Ez az „au-delà de la langue”, egy nyelven túli valami – mint *nemzetközi* jelrendszer – azért nem azt jelenti, hogy Petőfi nyelve valamilyen metanyelv, ellenkezőleg: éppen nyelvnek és tárgynak bámulatos közelsége jellemzi. Mint valami ősi állapotú nyelv, mely még őrzi biológiai és természeti vonatkozásait. Úgy kell ezt érteni, hogy e költői nyelv korszerű és nemzeti asszociációit, felhangjait *nem* lehet ugyan egy más nyelvre átmenteni, de általában *helyettesíteni* lehet. Nem az egyes szavak, az alak- és mondattan, nem is az idiomatizmusok egyetemesek, hanem a hasonlatokban, képrendszerben, mondat- és beszédformálásban van egy egyetemes korrespondencia: mindenekelőtt a beszéd-logika, a beszéd-pszichológia s a metaforikus asszociációk természeti és egyetemes emberi vonatkozásaiban” (Martinkó 1973: 269). De Martinkó is rámutat arra a tényre, amelyre Gömöri is utal, és amelyet a műfordítások elemzésekor magam is tapasztaltam, hogy nem teljesen adekvát a Petőfi-szövegek szemantikai és pragmatikai jelentése a célnyelvi szövegvariánsokban. Martinkóval szemben Gömöri György azon a véleményen van, hogy „Petőfi szemléletének bizonyos egysíkúsága, formanyelvének (egy Keatshez vagy Viktor Hugóhoz, de még egy Miczkiewicchez hasonlítva is) viszonylagos egyszerűsége miatt nem ta-

lál az eddiginél lelkesebb fogadtatásra egyes országokban” (Gömöri 1990: 249). Különösen az angoloknál gyakori az a versfordítási hagyomány, hogy az ún. arany középutat követve a versfordítások átmenetet képeznek a metafrázis (átköltés, az eredetit csupán alapnak tekintő áttétel) és az adaptáció között. Így érthető, hogy „... számos angol versfordító még ma sem írja az áttételére alá, hogy „translation” (pontosabban: „translated from X language”), hanem azt, hogy „English version” (Gömöri 1990: 248).

6.2. Petőfi Sándor: *Az apostol*

A fordítás szövegek közötti mozgás, és ez a mozgás szükségszerűen változásokkal jár együtt, amelyek a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentésszövetét többnyire jelentős mértékben átstrukturálják. Minden fordítás egyben interkulturális kommunikáció is. A fordításokat és az eredeti szövegeket egy egységes folyamat részeként kell felfognunk, amelynek egyik végpontján a forrásnyelvi, a másikon a célnyelvi szöveg áll. A műfordítás eredményeképpen létrejövő irodalmi szöveg a célnyelvi kultúra közegében keletkezett szöveg, amely többszörös áttételeken ment keresztül, amíg végső alakjában megszületett. Az eredeti szövegnek mint invariánsnak végtelen számú variánsa lehet, és mindegyik egy-egy szegmentuma egy nagy egységes szövegfolyamnak, amely az egyetemes kultúra része. Szegedy-Maszák Mihály a magyar műfordítás-irodalom viszonylag kis számú megjelent forrását tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy a fordítás sikerét elsősorban nem is a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg ekvivalenciája határozza meg, hanem az, hogy a célnyelvi szöveg be tud-e illeszkedni a befogadó, a célnyelvi kultúra hagyományába (vö. Szegedy-Maszák 1998).

Petőfi költészetének hatása, műveinek befogadása nemcsak nemzetenként, hanem koronként is változik. Az angolszász világban – érthető módon – mást értékelnek benne, mint a a szocialista és posztiszocialista országokban. Ami az oroszok és más kelet-európai népek számára természetes, az az angoloknak nehezen érthető, ill. elfogadható. Éppen ezért sokszor leegyszerűsítik, vagy éppen kihagyják a fordítandó művek sorából a Petőfi

által tudatosan vállalt műveket. Az azonban vitathatatlan tény, hogy ha a magyar költészetről esik szó a világban, akkor Petőfi neve az elsők között hangzik el.

A fordítási folyamatban a forrásnyelvi szöveg bizonyos részei szükség-szerűen módosulnak. Ilyen módosulások lehetnek a grammatikai, szemantikai és pragmatikai szinten végbemenő változások. Ebben az alfejezetben ezeket a változásokat vizsgáljuk Petőfi Sándor *Az apostol* című művének I. részében. Nem törekedtünk teljességre a szövegek elemzésekor, csak azokat a változásokat tartottuk szem előtt, amelyek a képi szint egyes elemeinek fordításából adódnak.

Petőfi költészetének fontos képi elemei az olyan megszemélyesítések és a hozzájuk kapcsolódó hasonlatok, amelyeknek alkotóelemei között nagyon közeli szemantikai kapcsolat van, azaz igen kicsi a távolság a képalkotó komponensek denotatív jelentései között. Petőfi szövegeire a természetes jelentésátvitelek alkalmazása jellemző. Az általa alkalmazott trópusok anynyira közel állnak a köznyelvi és a lexikalizálódott grammatikai képekhez, hogy első olvasásra nagy részük ma már nem is hat költőinek, hanem grammatikalizálódott köznyelvi képeknek (vö. Martinkó 1973, Szathmári 2005). Petőfi képeinek nagy részéből hiányzik a rejtvényyszerűség. Minden szót olyan mértékben motiválnak a kontextusában lévő más elemek, hogy megkérdőjeleződik a saussure-i konvencionalitás, a nyelvi jel önkényességéről tett megállapítás. Petőfi szövegeiben az egyes képi elemek szemantikai kapcsolatai előre jelezhetőek (vö. Szegedy-Maszák 1976: 621). Műveinek meghatározó elemei az adjekciós alakzatok, amelyek között nagy számban vannak olyan hasonlatok és megszemélyesítések, amelyek variációs vagy változatlan ismétlésként átfogják az egész költői életművet, prózai és lírai műveiben egyaránt jelen vannak.

Az apostol műfaja elbeszélő költemény. Bár a szövegben szerepet kap a jelenetezés, az előadásmód a lírai hangot teszi dominánssá. Ezt hangsúlyozza az in medias res kezdés is, amely az érett, ereje teljében levő Szilveszter bemutatása. A szöveg modalitását színe és fonákja: pátosz és ironia kettőssége jellemzi. Művészi megformáltsága több szempontból is a látomásköltészethez kapcsolódik. Az ismétlések mellett az ellentételezés az egyik leggyakoribb stíluseszköze e látomásköltészetnek. A főhős, Szil-

veszter sorsában a fény és az árnyék mint az élet két szervesen összetartozó, egymástól elválaszthatatlan oldala jelenik meg hangsúlyosan. Az elbeszélő költemény első jelenetében is nyomon követhető az egész műre jellemző képi szerkesztésmód: a kifejtett metaforákat nem önmagukban szerepelteti a költő, hanem kibontva, a vers szövetébe ágyazva az ellentétek ironikus hatást keltő szembeállításával. A metaforák mellett a hasonlatok által szervezett komplex képek is meghatározói a szövegnek. A továbbiakban néhány képi elemnek a fordítási folyamat során végbemenő módosulását szeretnénk bemutatni.

A sötét éjszaka képét allegorikus továbbcsótt képben ábrázolja Petőfi. Az összefüggő képrendszer létrehozásában meghatározó eljárás az ún. ellentételezés. Ez a képrendszer több alakzatot is magába foglal, amelyek egymással sajátos alakzatrendszer, funkcionális alakzattársulást alkotnak. Elemzett szövegünkben az ellentétre épülő alakzatrendszer egyik pólusán helyezkedik el az *éj*, a másikon a vele antitézist alkotó *csillagok* behunyat aranyzemeikkel. Az orosz fordításban is megmarad az ellentét, de a képet alkotó egyes elemekben eltérések vannak, amelyek szemantikai és pragmatikai jelentésmódosulásokkal járnak együtt. A szövegrész utolsó képi elemében, a hasonlatban érzékelhető a leginkább az eltérés: a *kibérlett lelkiismeret* még negatívabb színezetet kap a célnyelvi jelzős szerkezet jelzőjének konnotációja révén: *подкупленная совесть* 'megvesztegetett lelkiismeret'. A *csillagok aranyzemei* színjelzős metaforikus metonímiából álló komplex képet teljesen adekvátan fordítja Martinov, tökéletes variánsát hozva létre az orosz szövegváltozatban az eredeti szövegrész antitézisének.

*(1) Sötét a város, ráfeküdt az éj,
Más tájakon kalandoz a hold,
S a csillagok behunyták
Arany zemeiket.
Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret.*

На мрачный город навалилась ночь
 'A komor városra ráterült az éjszaka
В других краях луна блуждает,
 Más részein a hold bolyong,
Смежились Hunyorognak,
Золотые очи звезд, A csillagok arany szemei
Мир темен, Sötét a világ,
Как подкупленная совесть.
 mint a megvásárolt lelkiismeret.'

A sötétség ellentétéként a fény újabb eleme jelenik meg a következő szövegrészben is. Az ironikus moduláció azonban kioltja az éles kontrasztot a komplex képben megjelenő megszemélyesítések és hasonlatok tartalmi elemeinek közvetítésével: a fény a beteg emberre jellemző bágyadt csillogáshoz hasonlít csupán, és nem ad reményt, vigaszt a sötétben. A *bágyadtan s haldokolva* fokozásos ismétléses alakzatot azonban a fordító leegyszerűsíti az *устало* 'fáradtan' megszemélyesítéssel. A hasonlat hasonlító elemében, a *beteg merengőnek szeme* birtokos jelzős szerkezetben a fordító megváltoztatja a komplex képet: a beteg jelző nem a személyre, hanem a szemére vonatkozik. Szó szerinti fordításban: 'valakinek az álmodozó (merengő), beteg tekintete'. A személytelen *végső remény* metaforát pedig határozatlan személyhez köti: 'valakinek az utolsó reménye'.

(2) Egyetlenegy kicsiny fény
Csillámlik ott fõnn a magasban
Bágyadtan s haldokolva,
Mint a beteg merengőnek szeme,
Mint a végső remény.
Padlásszobának halvány mécse az.

Один единственный заметен луч
 'Egyetlen sugár érzékelhet
Там, в вышине, Ott, a magasságban,
Мерцает он устало, Pislákol bágyadtan,

Как чей-то взор мечтательный, больной,
 Mint valaki álmodozó, beteg tekintete,
Как чья-нибудь последняя надежда.
 Mint valaki utolsó reménye.
Горит под крышей этот огонек.
 A tető alatt ég ez a lángocska.’

A forrásnyelvi szövegben a következő részt anaforikus ismétléses alakzat vezeti be, amelyben a főhős Szilveszter először jelenik meg – még név nélkül. Az anafora az orosz szövegváltozatban is megmarad. Az ellentét két eleme, a *nyomor* és az *erény* azonban a célnyelvi szövegben nemcsak ellentétet alkot, hanem a nagybetűs írásmód révén szimbólummá válik. Ezenkívül a *testvér* szó –, amelynek nincs egyetlen célnyelvi megfelelője az orosz nyelvben, hanem külön a fiatalabb és idősebb fiú és lánytestvérré – a nőnemű *nővér* szóval kerül át a célnyelvi szövegvariánsba, ami erősíti az eredeti szöveg antitéziséét.

(3) Ki virraszt ott e mécs világa mellett?
Ki virraszt ott fõnn a magasban?
Két testvér: a nyomor és az erény!

Кто там не спит в мансарде при лампадке?
 ’Ki nem alszik ott a padlásszobában a lámpácska mellett?
Кто бодрствует высоко над землей?
 Ki virraszt magasan a föld felett?
Там две сестры: Нужда и Добродетель.
 Ott két nővér: a Szükség és az Erény.’

A fény és árnyék ellentéte még erősebb lesz a következő forrásnyelvi szövegrészben, és ezt csak kismértékben enyhíti az ismétléses alakzat egy típusa, a *félsõitben félíg* figura etymologica. Ezt az alakzatot azonban nem adja vissza a célnyelvi szövegvariáns hasonlata: *Неясные как сновиденья* ’Homályosak, mint az álomképek’.

(4) *Со мглою борящейся лампадки*

'Küzd a homály és fény... az alakok

Перемещаются фигуры,

Mint álmokképek el vannak mosódva

Неясные, как сновиденья

S a félsötétben félig rémlenek.'

S végül ejtsünk szót egy erős kontraszt módosításáról a fordításszövegben: az *aszott kezedbe* jelzős és az *álmod királyi lesz* predikatív szerkezetek ellentéte némileg szelídül a képi elemek által kifejezett tartalom explicitté tétele révén.

А Хотя б во сне ты будешь сыт 'Legalább álmodban lakjál jól' sor betoldás (adjekció), a fordításelméleti szakirodalomban az explicitáció néven ismert eljárás eredménye.

(5) *Aludj, kicsiny fű, aludj,*

S álmodj, aszott kezedbe kenyeret,

S álmod királyi lesz!

Спи милый, спи,

Пускай тебе приснится хлеб,

Хотя б во сне ты будешь сыт

И сон твой будет королевским!

'Aludj, kedves, aludj,

Álmodj kenyérről,

Legalább álmodban lakjál jól,

És az álmod királyi lesz!'

Összegzés, a fordítás értékelése

A fent elemzett fordításszövegben az eredeti forrásnyelvi szöveg vizsgált alakzatainak kisebb-nagyobb módosulásai figyelhetők meg. A módosulások egy része a két nyelv tipológiai különbségeiből adódó ún. kötelező átváltási művelet eredménye (vö. Klaudy 1997), más részük a műfordító egyéni fordítói módszeréből adódó, a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentéshálózatát egyaránt érintő módosulás.

Petőfi neve már a 19. század közepén ismert volt Oroszországban. Később a Szovjetunió szinte valamennyi népének nyelvére lefordították. Azt a romantikus forradalmi költőt értékelték benne elsősorban a fordítók és befogadók egyaránt, akinél a szó és a tett egyet jelentett (vö. Dalos 1979). Leonyid Martinov kiváló költő-műfordító fordítása ugyan híven követi a Petőfi-szöveg tartalmát, képi megoldásai azonban nem mindig adekvátak az eredetiekkel.

7. Arany János-szövegek angol és orosz fordításai

7. 1. Az archaizmusok és népies kifejezések a *Toldi* I. énekében és orosz fordításában

Bevezetés

Kétszáz éve született Arany János. A költőnek jelentős szerepe van a magyar nyelv szókincsének és stílusának megújításában. Az első fejezetben Arany János nyelv- és stílusújítási munkáját tekintjük át, majd Arany János archaikus és népies szavai és kifejezései fordításának lehetséges módjait vizsgáljuk.

A nyelv- és stílusújítás Arany János költészetében

Arany műveiben a szókincs megújításának következő módjaival találkozunk:

- régi szavak (archaizmusok) jelentéseinek bővítése,
- a népi szókincs egyes elemeinek beemelése a köznyelvi lexikába és a költői nyelvbe,
- új magyar szavak létrehozása,
- tükörfordítás útján létrejövő magyar szavak használata

Mivel e dolgotnak nem feladata a nyelv- és stílusújítási törekvések teljes áttekintése, ezért a továbbiakban csak a témát érintő archaizmusok és népies kifejezések elemzésére térünk ki Arany kiválasztott műveiben.

A művészi archaizálás

Először szóljunk a művészi archaizálás lényegéről. Martinkó András a következőket írja a nyelvi archaizálásról: „Az archaizálásnak már Dugonics óta ismert [...] eszköze a népi = régi azonosítás [...]. A tájnyelvi formák szokatlansága, a köznyelvitől, maitól való elütése önmagában is egy más gondolkodásformát sugall, mely kétségkívül [...] a múlt felé mutat”

(Martinkó 1954: 371).

A szövegek stílusának régiességét sokféle nyelvi elemben felfedezhetjük:

- helyesírásban,
- szóhasználatban,
- alaki módosulásokban (variánsokban)
- mondatformálásban (Szikszainé Nagy 2007).

Arany a *Toldiban* és a történelmi balladákban különösen kedveli a régies szavak használatát, a fogalmi, formai és jelentésbeli archaizmusokét egyaránt.

A lexikográfiai szakirodalom az archaizmusok következő típusait tartja számon:

- fogalmi archaizmusok, pl. *nádorispán*,
- jelentésbeli archaizmusok, pl. *agy* 'koponya, koponyacsont'; *marha* 'kincs'
- formai archaizmusok, pl. *tereh* 'teher') (Tompa 1972, Bárczi 1980, Minya 2011, 2016).

Tompa József utal rá, hogy Arany idejében az írók között divat is volt, hogy régi szót alkalmazzanak szövegeikben, de még gyakrabban régiesnek tűnő szavakat találjanak ki, majd a hitelkeltés érdekében beépítsék azokat a műbe (Tompa 1972: 57), ezek azonban sokszor szükségtelen archaizmusok voltak (vö. Minya 2011, 2016).

Szikszainé Nagy Irma arra is felhívja a figyelmet, hogy egy sokkal később keletkezett művészi szövegben nem szerencsés teljesen rekonstruálni a régi kor nyelvét, mivel az érthetlenné teszi a későbbi korok befogadói számára a művet (vö. Szikszainé Nagy 2007: 642). Különbséget kell tehát tennünk a szükségszerű, azaz funkcióval történő archaizálás és a szükségtelen, a szöveg megértését nehezítő archaizálás között (vö. Szikszainé Nagy 2007; Minya 2011, 2016). A művészi archaizálás szükségszerű, ha atmoszférateremtési funkcióval régebbi korok nyelvi elemeinek felhasználására szolgál (vö. Szikszainé Nagy 2007; Minya 2011, 2016). Például a posztmodern kor szerzői is tudatosan élnek ezzel a módszerrel.

A tájszavak típusai

A lexikográfiai szakirodalomban a tájszavak következő típusait különítik el (vö. Hegedűs 2001: 378; Kiss 2002: 399):

- valódi tájszó, amely a köznyelvben meglévő fogalmat más szóval nevez meg: *tengeri* ‘kukorica; *pityóka* ‘krumpli’
- jelentésbeli tájszó, amelyhez a köznyelvben is ismert jelentésektől eltérő, csak egyes területeken ismert jelentések kapcsolódnak: *bo-gár* ‘légy’; *betyár* ‘nőtlen legény’:
- alaki tájszó: a köznyelvi szótól csak alakilag vagy kiejtésében tér el, elsődleges fogalmi jelentése azonban azonos: *hun* ‘hol’.

A tájszók és az archaikus nyelvi elemek a nem nyelvész szakember befogadók számára nehezen különíthetőek el, különösen ma. Értelmező szótáraink stílusminősítési rendszere is azt mutatja, hogy nagyon sokszor nehéz elhatárolni a tájnyelvi elemeket az archaizmusoktól. De a tájszavak művészi felhasználásának értékelése koronként is változó. Már a 20. sz. második felében is sokat változott a korábbi időkhöz képest a régies és népnyelvi, valamint a tájnyelvi elemek szépirodalmi felhasználásának megítélése (vö. Tompa 1972: 57). A 21. században pedig tovább folytatódik a folyamat, és eljutottunk odáig, hogy nemcsak az iskolai tankönyvekben lévő régi szövegeket nem értik a tanulók, de az egyetemi magyar szakos képzésben részt vevők számára is gondot okoz a megértés.

A tájszavak, népnyelvi elemek alkalmazása Arany költészetében

Arany János költészetében – ahogy Petőfiében is – a tájszavak és népnyelvi elemek tudatosan vállalt stílusújítási céllal szerepelnek. Petőfi a népköltészetet, a nép nyelvét tekinti igazi művészi forrásnak. Arany hasonlóképpen vélekedik erről, de a műveiben több tájszót használ, mint Petőfi, aki nem valódi tájszavakat, hanem a nép természetes beszédének elemeit építi be költészetébe (vö. Martinkó 1965).

Érdekes, hogy bár Arany sok régi szót vesz át korábbi szerzők szövegeiből, ennek ellenére őt már senki nem vádolta plágiummal, amikor például

Ilosvai Selymes Péter *Toldijának* elemeit változatlan formában és jelentésben beemelte a *Toldiba*. Ugyanakkor még Vörösmartyt megrótták ugyan ezért (vö. Tompa 1972). Arany a *Toldiban* kevés valódi tájszót használ. A műben elsősorban jelentésbeli és alaki tájszók fordulnak elő (vö. Riedl 1887, Pásztor 1986). Az olyan népnyelvi fordulatok vannak többségben a műben, amelyek a népnyelvben már Arany idejében is megvoltak (vö. Barta 2003, Pásztor 1986, Horváth 1998, Beke 2014), vagy éppen Arany *Toldijának* hatására épültek be a köznyelvbe, és ma már a nyelvi sztenderd részei.

A költői szövegek fordítása

A költői szövegek fordításában mindig vannak veszteségek az eredeti szöveghez viszonyítva. Ezek a veszteségek azonban kompenzációval pótolhatók. Klaudy Kinga és Simigné Fenyő Sarolta a következőképpen határozza meg a kompenzáció műveletét: „Kompenzálásról akkor beszélünk, amikor a fordító tudatosítja a fordítás során elkerülhetetlen veszteségeket, és elveszett jelentéseket más helyen, más eszközökkel próbálja visszaadni. A kompenzáció klasszikus esete: az egyéni – tájnyelvi vagy rétegnyelvi beszédsajátosságok visszaadása a célnyelvben rendelkezésre álló eszközökkel: pl. tájszavakkal, szleng kifejezéssel, torzított helyesírással stb. (lokális kompenzáció)” (Klaudy–Simigné Fenyő 2000: 96).

Ha a forrásnyelvi szöveg egyes nyelvi elemeit – pl. a nyelvi kifejezés hiánya vagy prozódiai okok miatt – lehetetlen a célnyelvi szövegnek ugyanazon a helyén visszaadni, akkor azokat a fordító a szöveg más helyein, a szövegegész szintjén tartalmilag és formailag a forrásnyelvvél funkcionálisan adekvát eszközökkel kompenzálja. Ezt nevezzük globális kompenzációnak. Curkan-Drožka Marek Marszałek egyik tanulmányára hivatkozva Solohov Csendes Don című regényének lengyel fordítását vizsgálva a dialektizmusok fordításának különböző módjait írja le. Érdeemes áttekinteni őket, mivel nemcsak a tájnyelvi, hanem a sajátos kulturális elemeket, reáliákat tartalmazó szövegek fordítására is érvényesek ezek a módszerek:

- köznyelvi lexikai elemekkel való fordítás,
- frazeológiai egységekkel történő fordítás,

- a dialektizmusok teljes átvétele transliterációval,
- a stilisztikai kompenzáció módszerének alkalmazása,
- semleges stílusértékű lexikai elemekkel való fordítás (Marszałek 1999: 22; hivatkozik rá Curkan-Drozka 2014: 107).

Marszałek szerint fontos kérdés, hogy a tájnyelvi és népnyelvi elemek milyen funkciót töltenek be az eredeti szövegben. Ezek különbözőek lehetnek:

1. A dialektizmusok a szöveg fő információhordozói, alapvetően meghatározzák a szöveg jelentését.

2. Stilisztikai funkciójuk van, azaz a környezet felidézésére, a szereplők beszédének jellemzésére szolgálnak.

3. Funkciójuk a szöveg képi világának kifejezése. E két utóbbi szempont – különösen a szépirodalmi szövegekben – szorosan összefügg egymással.

Solohov Csendes Don című regényének magyar fordításában pedig a doni kozák tájnyelvet Makai Imre olyan eljárást választva adta vissza magyarul, amely funkcionálisan megfelel az eredetinek. A hajdúsági dialektust vette alapul, de nem követte annak minden jellegzetességét. Elhagyta pl. az ízést, amely megváltoztatta volna a forrásnyelvi szöveg teljes nyelvi és nem nyelvi környezetét, valamint elhagyta a csak szűk körben érthető valódi tájszókat is. A tájszókat a környezet, a szereplők nyelvi stílusának érzékeltetésére alkalmazta, de nem mindenütt használt tájszót, ahol Solohov (vö. Klaudy és Simigné Fenyő 2000: 97).

De a szöveg valamely dialektushoz tartozó elemeinek fordítása attól is függ, hogy a szövegben valódi, alaki vagy jelentésbeli tájszók vannak-e. A valódi tájszók fordítása szinte lehetetlen, mindenképpen szükség van kompenzálásra a fordításban. Az Arany János nyelvét elemző magyar szakirodalom is megerősíti, hogy a *Toldi*-ban Arany a tájszavakat Toldi Miklós és környezete leírásának, valamint a szereplők beszédének érzékeltetésére alkalmazza (vö. Riedl 1887). A jelentésbeli tájszókat és az alaki tájszókat többnyire lehet helyettesíteni célnyelvi megfelelőikkel.

Arany a *Toldi*-szövegben nagyon kevés valódi tájszót használ, az alaki tájszók és a népnyelvi fordulatok vannak többségben benne. Ezt támasztja alá Pásztor Emil *Toldi-szótárának* előszava is: „Arany *Toldijának* szókészlete egyrészt olyan szavakból áll, amelyeket mindnyájan ismerünk (ezek köznyelvi szótárainkban is megtalálhatók), másrészt olyanokból, amelyek

a költőnek vagy épp e művének eléggé egyedi szavai, s ezért az eddig megjelent köznyelvi és írói szótárakban hiába keressük őket” (Pásztor 1986: 16). Ugyancsak Pásztor Emil említi, hogy például a Czuczor–Fogarasi-féle értelmező szótárban (1862) sok, a *Toldi*ban használt szó nem is szerepel, ezek valószínűleg Arany nyomán kerültek be később a köznyelvbe, s így a későbbi értelmező szótárainkba is. Ilyen szavak pl. *anyafarkas*, *apródság*, *avas* (fn), *kecsketömlő*, *gyepszél*, *szöcskenyáj*, *zindelytető* stb. Sok olyan szó szerepel a *Toldi*ban, amelyek a köznyelvben is megvannak, de Arany új jelentésben alkalmazza őket. Ezek a jelentésbeli tájszók. „Sok olyan szava van a *Toldi*nak, amelyet önmagában szinte lehetetlen volna értelmezni, mivel a szó csak része egy sajátos jelentésű szókapcsolatnak. Ilyenkor az ATSz. a szókapcsolat egészét értelmezi” (Pásztor 1986: 17).

Arany *Toldi*jának stílusában a népies elemek sűrítetten vannak jelen, az alaki és jelentésbeli tájszavakat és népies beszédfordulatokat az idézett kor, a szereplők beszédének érzékeltetésére alkalmazza a költő. Barta János megfogalmazásában: „Szókincse »válogatott« szókincs, nem ösztönösen kínálkozó; gazdag forrásokból válogat, de ezt a folyamatot a dúsítás, az energiák kibontásának igénye irányítja. ... Mivel a tárgyalt stílusesszók jó része ismert, népi, éppen kollektív eredetű, ... a köztudatban vagy felületes olvasásra ez a stílus a »naiv«, az »egyszerű« benyomását kelti. Valójában... Arany stílus-szándékát a dúsítás jellemzi, az a törekvés, hogy egy-egy nyelvi-szemléleti egységbe minél több stílári energiát fogjon össze” (Barta 2003: 220).

Arany *Toldi*jának tájnyelvi és népies fordulatai az orosz célnyelvi szövegvariánsban

Arany *Toldi*jának egyetlen orosz nyelvű szövegváltozata egy 1952-es orosz nyelvű magyar költészeti antológiában (Антология венгерской поэзии) található meg. A szöveget Nyikolaj Zabolockij fordította.

Jelen munkában csak az Első ének tájnyelvi és népies szavait, szókapcsolatainak orosz változatait vizsgáljuk meg stilisztikai szempontból. Arany János szövegeit elemezve megkerülhetetlen a szövegalkotó elemek stilisztikai értékének elemzése is, így a fordítás értékelésekor erre is kité-

rünk. Nézzük meg a *Toldi* első énekének néhány népnyelvi fordulatát az orosz fordításban!

*Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta.
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérynyi zöld hely nagy határ mezőben.
Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgálta
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.*

*Горит на солнце тощая отава.
Куда ни глянь, налево и направо,
Кузнечики среди сухих стеблей
Пасутся, истомленные, на ней.
Работники в тени большого стога
Храпят, как будто дел у них немного.
Эх, а пока бездельники храпят,
Возы вокруг порожние стоят!*

A következőkben olyan szavakat és nyelvi kifejezéseket elemzünk, amelyek nagy része ma már nem szerepel a köznyelvben, jó részük fogalmi archaizmus.

1. A *kopár szik sarja* kifejezés 'levágott gabona töve' szövegbeli aktuális jelentését nem tükrözi az orosz variáns: *тощая отава* 'vékony (ösztvér, cingár) sarjú'. Az eredeti nyelvi szerkezet értelmét ugyan visszaadja a kifejezés, de nem pontos a kontextuális jelentése. Viszont a 3. sorban kompenzál a fordító, beilleszti az eredeti jelentést, de az aranyi tömör stíluskép helyett variációs ismétléses alakzatot hoz létre, ami hozzátoldó magyarázat.

2. A *tors* 'a lekaszált gabona, fű v. levágott nád földben maradt szára, töve' (Pásztor 1986: 239) értelmét (pontos jelentését nem) a *стебля* 'tarlómaradvány' jelentésű szó ugyan visszaadja, de az aranyi kép módosul az orosz szövegvariánsban, és nem is az eredeti helyen jelenik meg: az egész

sort kihagyta Zabolockij, illetve a korábban említett magyarázó ismétléses alakzatot toldotta be helyette.

3. A *szolga* szó közvetlen orosz megfelelője a *слуга* lenne, de a fordítás keletkezésének idejében a szónak már mind a magyar, mind pedig az orosz nyelvben pejoratív stílusértéke volt. Elhalványult az ÉrtSz. által közölt 1. jelentése: 'háztartási, gazdasági vagy valakinek a személye körüli fizikai munkára szerződtetett férfi alkalmazott', amelyet még Arany idejében is őrzött (ÉrtSz 1978: 1303). Az orosz szövegben a *работники* 'munkások' szó szerepel, ami jelentésszűkülést eredményez.

4. A *szöcskenyáj* Arany egyedi szóalkotása: 'szöcskék csoportja' (Pásztor 1986: 228) metaforikus szóösszetétel, és megszemélyesítéssel társított komplex képként szerepel a magyar szövegben. Az orosz szövegvariánsban a szóösszetétel helyett a *кузнечики* 'szöcskék' szót használja a fordító, ezzel a komplex kép nem, csak a megszemélyesítés jön létre a célnyelvi szövegvariánsban.

5. A forrásnyelvi *boglya* szó helyett a *чмог* 'asztag' jelenik meg a célnyelvi szövegben. A boglya azonban méretét, alakját és funkcióját tekintve nagyobb, mint az asztag – boglya: 'szálas takarmányféléből (vagy aprított fából) rakott kupola alakú rakás' (Éksz. 1978: 142) '10–12 bukóból álló kúp alakú (széna- v. lóhere) rakás' (Csúry 1935: 98). Ez a jelentés van közelebb az Arany által használt szó jelentéséhez: 'gabona kévéiből rakott szabályos, magas, nagy halmaz' (Éksz. 1978: 62).

*Ösztövért kutágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.
Válunál az ökrök szomjasan delelnek,
Bőgölyök hadával háborúra kelnek:
De felült Lackó a béresek nyakára,
Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára.*

Az orosz szövegvariáns:

*Журавль с шестом, склонившись у колодца,
Глядит в него, покуда не напьется,
Из недр земли, и тощ, и сухонар,
Он кровь сосет, как великан-комар.
Жуют волю, от жажды сатаня,
Но оводы их жалят все сильнее,
А лени у парней невпроворот
– Никто воды в колоду не нальет.*

6. Az ösztövér kútágas hórihorgas gémmel jelzős szerkezet jellegzetes népies kifejezés, az Arany-szövegben komplex képként szerepel. A *гém* szó jelentése Pásztor Emil Toldi-szótárában a következő: 'a kútágas két ága közötti tengelyen a mérleg karjaihoz hasonlóan föl-le mozgatható rúd; egyik végén kolonc van, másik vége a kútostorral és rajta függő vödörrel „néz” a vízbe (Pásztor 1986: 94).

A *гém* képi környezetét a magyar szövegben a madárral való metaforikus szemantikai kapcsolata asszociálja. Az orosz változatban a forrásnyelvi kifejezés alapjelentése megmarad ugyan: *журавль с шестом* 'kútgém rúddal', de a stilisztikai környezete megváltozik: elmarad a magyar hórihorgas jelző, a metaforából hasonlat lesz, és a sajátosan arany mesélő narráció sem érzékelhető a célnyelvi szövegben. Más módosulások is vannak még a szövegrészben, pl. az ösztövér jelző transzmutációs eljárással a szöveg más részébe kerül, így a fordító szinonimikus ismétléses adjekciós szóalakzatot hoz létre az orosz *тощ* 'sovány' szó betoldásával: *и тощ, и сухонар* 'sovány és ösztövér'.

7. A *кémел* 'kémelek' alaki tájszót semleges szinonimájával, a *глядит* 'néz' jelentésű igével fordította Zablockij.

8. A *девел* '(legelőre kihajtott jószág) déli pihenőt tart' (Pásztor 1986: 59) szót nem fordítja le Zablockij. Helyette a *жуют* 'kérődznek' igét használja, amelynek jelentése ugyan sejteti a pihenést, de az orosz szó stilisztikai értéke semleges, nem idézi fel az eredeti környezetet. Sőt, ellentétet alkot vele, mivel az ökrökre a nyugodt kérődzés jellemző.

9. A *Felült Lackó a béresek nyakára* közismert magyar népies szólás: 'Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevétől bágyadtan a munkára ráunt' (Arany János jegyzete). Ez a szólás is kimaradt az orosz szövegből. Zabolockij ugyan lefordítja a szólás tartalmát, de elvész a stilisztikai jelöltsége, bár egy népies stílusminősítésű szó, a *невпроворот* 'nagyon nagy' kompenzációképpen bekerül az orosz szövegbe.

*Szörnyü vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán.*

*Хозяин поля брошенную балку,
Взвалил на богатырское плечо,
Хоть безбород и молод он еще.*

10. A *vendégoldal* szó jelentése: 'szekér két oldalára erősített hosszú rúd, amellyel a szekér szélesebbre növelhető', nép. (Éksz. 1978: 1482). Az orosz szövegvariánsban Zabolockij nem pontosan adja vissza az eredeti tájszót, a *балка* 'gerenda' szóval helyettesíti, így módosul a stílusértéke.

11. A *legénytoll* Arany János egyedi tréfás szóalkotása: '(serkedő) bajusz és szakáll' (Pásztor 1986: 147). Bár az orosz *безбород* 'csupaszképű' bizalmas, gúnyos stilisztikai minősítésű szó megközelíti az eredeti szó értékét, a jelentéstartománya szűkebb. A teljes magyar kifejezés '*legénytoll sem pehelyzik állán*' jelentését sem tartalmazza az orosz szöveg.

12. A *pehelyzik* 'serked, nőni kezd a szakálla' (Pásztor 1986: 201) lexéma alaki tájszó, a *pehyhedzik* alakváltozata.

Összegzés, a fordítás értékelése

Az Arany költészetében megjelenő archaikus és népnyelvi elemek fordítását vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a szövegben található népnyelvi elemek, jelentésbeli és alaki tájszók lefordíthatók. Természetesen kisebb-nagyobb kompenzációra szükség van azért is, mert tipológiailag eltérő nyelveken jöttek létre a szövegek, és zárt struktúrájú költői szövegről van szó, továbbá időben is több mint egy évszázad választja el egymástól a két szöveg keletkezését.

7.2. Arany János *V. László* című történelmi balladája orosz fordításban

A következő fejezetben az archaizmusok és a kulturálisan kötött kifejezések (reáliák) fordítását elemezzük az *V. László*, a *Szondi két apródja* című balladák orosz és angol fordításaiban.

Az 1853-ban keletkezett *V. László* a nemzeti helytállás balladája, Arany lélektani balladáinak sorában tekintélyes helyet foglal el. Arany a valós eseményeket költőien átírva, az elliptikus szerkesztésmódot követi a hűségre, a lelkiismeretre és az elbukott szabadságharcra való utalásaival. Ezeket az utalásokat a korabeli olvasó még kihallotta a szövegből, mivel nagyon közel volt a kollektív emlékezetben az elbukott szabadságharc, és sokakban élt a remény egy távoli jövőbeni győzelemre. A későbbi korok olvasója, köztük az idegen kultúrában szocializálódott műfordító ezt a hatást már nem vagy kevésbé érzékeli. De ha a számára idegen történelmi eseményeket nem ismeri is, az emberi lélekből zajló drámát megértheti.

A mai magyar olvasó is ezt érzi, és ehhez hasonlóan értelmezhetette a műfordító is a szöveg hatását. A balladában párhuzamosan fut a cselekmény, ahogyan az időben később keletkezett *Szondi két apródjában* is, az *V. László*ban még csak két cselekményszál fut egymással párhuzamosan, a *Szondi két apródja* polifonikus szöveg. A páratlan versszakok a foglyok menekülésének és megmenekülésének történetét, a párosak V. László és udvaronca vagy lázálombeli kísérője képzelt párbeszédét tartalmazzák: de valójában a király lelkiismerete szólal meg, és ő maga a diskurzus másik résztvevője is. A meneküléstörténetet Arany a szöveg 9. versszakával bezárólag természeti képekkel illusztrálja. Ezt követően a szöveg többi részében a valós és álombeli menekülés leírása már alig tartalmaz természeti képeket.

A ballada szövegében – a *Szondi két apródjához* hasonlóan, csak más kombinációkban – a jelentés- és struktúraszervező alakzatok között az el-lentétnak, párhuzamnak, fokozásnak szövegkohezív funkciója van. Az *V. László* című balladában a természeti képek nemcsak leíró képekként funkcionálnak, hanem az egész szöveget átszövő fokozásos alakzatot alkotnak, amelynek elemei a páratlan versszakokban jelennek meg.

Az első versszak kísérteties éji csendjét veri fel a dühöngő szél:

Sűrű setét az éj,
Dühöng a déli szél
Jó Budavár magas
Tornyán az érckakas
Csikorog élesen.

A Szondi két apródját is fordító Szamojlov által készített orosz szövegvariánst hasonlítjuk össze a magyarral:

<i>Угрюмый мрак глубокий,</i>	'Mély a komor sötétség
<i>Сбивает ветер с ног,</i>	A szél lever a lábadról
<i>И кочет жестяной,</i>	És kopog a bádagon
<i>Грохочет, как шальной</i>	Hörög, mint az eszeveszett
<i>На башне в доброй Бude.</i>	Jó Buda bástyáján.'

A vihar hangjait a leíró képeken kívül a hangszimbolika is erősíti: az orosz célnyelvi szövegben az alliterációt is visszaadja a fordító: a felpattanó zöngétlen zárhangok és a szintén zöngétlen „sziszegő” réshangok akusztikai hatása adekvát a forrásnyelvvél. A hörgést hangutánzó *грохочет как шальной* 'hörög, mint az eszeveszett' hasonlattal az eredeti *dühöng a déli szél* megszemélyesítésnél erősebb képi elemet alkot a fordító. Ez jelentésbővülést eredményez, több hasonlat összekapcsolásával, valamint a fokozással pedig komplex kép jön létre a célnyelvi variánsban. A forrásnyelvi szövegben szereplő élesen csikorgó érckakas helyett a *bádog* szó jelenik meg, amely jelentés- és képszegényedést eredményez a szövegvariánsban.

A 3. versszakban a vihar részletező leírását olvassuk:

*A felhő megszakad,
Nyílása tűz, patak;
Zúgó sebes özönt
A réz-csatorna önt
Budának tornyiról.*

Az orosz szövegváltozat:

<i>Из туч, как из котла,</i>	'A felhők mögül, mint üstből,
<i>Огонь, вода и мгла.</i>	Tűz, víz és sötétség
<i>Бушующий поток</i>	Dühöngő áradat
<i>Бьет в медный водосток</i>	Üti a réz csatornát
<i>На башиях крепкой Буды.</i>	Erős Buda bástyáin.'

A fokozás alakzatát a fordító erősíti az egyes versszakokban. Külön figyelmet érdemel az orosz szövegben Buda várának ábrázolásában a különböző jelzők betoldásával létrejött stilisztikai erősítés, a fokozás: *на башиях доброй Буды* 'Jó Buda bástyáin' (1. vsz.), *на башиях крепкой Буды* 'erős Buda bástyáin' (3. vsz.), majd a későbbi versszakokban: *на башиях неодолимой Буды* 'a legyőzhetetlen Buda bástyáin' (5. vsz.).

Az orosz szövegben az eredetiben nem szereplő alakzat betoldásával kompenzál a fordító: a szökés nehézségét, a nehézségek legyőzését, vagyis a szökevények emberfeletti, de nem lehetetlen vállalkozását érzékelteti, amely egyben allegorikus ábrázolása a magyarok időben ugyan távoli, de remélt győzelmének az idegen uralkodó felett. A sajátosan magyar történelmi háttérismeret, a szabadságharc leverése ellenére megőrzött hit is kulturális reáliának tekinthető. Kérdés, hogy a célnyelvi befogadó megérti-e a sajátosan magyar nemzeti konnotációt. A megértést e ballada esetében is nehezíti a kulturális háttér ismerete mellett az időtényező: a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek keletkezése között eltelt közel 100 év. De a későbbi magyar és idegen kultúrájú befogadók által is érthető lelki folyamatok ábrázolása nem lehetetlen. Ez a gondolat az orosz szövegben adekvát az

eredetivel, és a gradációs alakzattal történő erősítés segít áthidalni a műfordítói aszimmetriát is. Az irodalmi szövegek jelentésének értelmezése sok tényezőtől függ, például a befogadó kulturális ismereteitől, szövegértelmezési kompetenciájától.

Az 5. versszakban az ártatlanul bebörtönzöttek menekülését írja le a költő:

*Megcsörren a bilincs,
Lehull, gazdája nincs:
Buda falán a rab
– egy-egy felhődarab –
Ereszkedik alá.*

Az orosz szövegváltozat:

<i>Ну, чу! среди мрачной мглы</i>	'No, mi az! ott a komor sötétség mögött
<i>Упали кандалы.</i>	Lehulltak a bilincsek.
<i>И узник, словно тень,</i>	A fogoly (rég, ünn.) árnyékként,
<i>Спускается со стен,</i>	ereszkedik le a falain
<i>Неодолимой Буды.</i>	Legyőzhetetlen Budának.'

Az *узник* 'rab' szó az oroszban archaikus stílusminősítésű, míg a magyar nyelvben semleges. Az orosz szövegváltozatban ismét képtöbbség és jelentésmódosulás van: az eredeti szövegben két, interpozícióval (szintaktikai egység betoldása) kombinált teljes metafora, azaz komplex kép szerepel. Az orosz szövegvariánsban megváltozik a képszerkezet, a komplex kép hasonlattá egyszerűsödik, amelyben a forrásnyelvi metafora egyik eleme, a *felhődarab* helyett a *словно тень* 'mint egy árnyék' hasonlat szerepel, így a szövegrész elsődleges fogalmi jelentése ismét módosul.

*... a rab
– egy-egy felhődarab –
Ereszkedik alá.*

A természeti kép leírása csak a 9. versszakban folytatódik, ahol egyben le is zárul:

*A felhő kimerült,
A szélvihar elült,
Lágyan zsongó habok
Ezer kis csillagot*

Az orosz szövegváltozat:

*Студеный дождь иссяк,
Упругий ветер обмяк.
Затихло все **окрест**,*

*Лишь **сомны** малых звезд*

Качаются в Дунае.

'A jeges eső elállt,
A heves szél meggyengült.
Minden elcsendesedett körül
(rég.).

Csak a kis csillagok tömege
(rég., tréf.)

Hintázik a Dunában.'

A célnyelvi szövegváltozatban ismét módosul az eredeti kép, a megszemélyesítés ugyan megmarad, de más grammatikai és szemantikai konstrukcióban jelenik meg: az eredeti szövegben a csillagokat a habok rengetik, az orosz szövegben a csillagok tömege hintázik. Az ellentét alakzata is gyengül a forrásnyelvi *lágyan zsongó habok* kifejezés kihagyásával (detrakciós eljárás). Az archaizálást is csak részben sikerül megvalósítania a fordítónak az *окрест* 'körül' és a *сомны* 'tömeg' archaikus stílusminősítésű szavak betoldásával (adjekció).

Összegzés, a fordítás értékelése

Az *V. László* című ballada a párhuzamos szerkesztésű lélektani balladák egyik tipikus példája Arany költészetében. A szövegkohezív funkciójú párhuzam alakzata végigvonul mindkét szövegvariáns: a foglyok valós és a király álombeli szökése alkot párhuzamot. A két menekülés között azonban

lényeges különbség van, és ez adekvát a fordításban is: a magyar foglyok (Kanizsa, Rozgonyi) menekülése a Budai várból valós mozgás, a király Csehországba való menekülése azonban csak a beteg képzelet szüleménye. A ballada orosz fordítása korrekt mása az eredeti szövegnek.

7.3. Arany János *Szondi két apródja* című balladája angol és orosz fordításban

Bevezetés

A *Szondi két apródját* 1856-ban írta Arany, amikor a magyar szabadságharc leverésének tragikus emléke még élénken élt az emberek emlékezetében.

Arany balladája nem lineárisan követi az eseményeket. A ballada alapvető műfaji jellemzője az elliptikus szerkesztésmód. Olyan fontos események, részletek kihagyását figyelhetjük meg a szövegben, amelyekről később különböző szereplők narrációjából szerzünk tudomást.

A szövegben a jelentés- és struktúraszervező alakzatok között az ellentétnek, párhuzamnak, fokozásnak és a részletezésnek szövegszervező funkciója van. Az alakzatok a szöveg különböző helyein visszatérően, egymással összekapcsolódva alakzategyütteseket alkotnak.

Az ellentét többféle kognitív metafora formájában jelenik meg Arany balladájában. A következő ellentétalakzatok szervezik a szöveg struktúráját:

- múlt és jelen
- fönt és lent
- győzelem és vereség
- kereszténység és pogányság
- sötétség és világosság
- dal és zaj
- magyar és török retorika (vö. Fűzfa 2009: 123–132).

Például a fönt és lent ellentéte kognitív térmetafora:

- fönt: a felhős drégelyi rom, a pusztulás helyszíne: „*Szemközt veled nyájias szép zöld hegyorom*”
- lent: a török sereg ünnepel a győztes csata után – ezt a török követ apródokat hívó narrációjából tudjuk meg.

Mint ahogyan Arany több balladájában is fontos szerepe van a polifonikus szerkesztésmódnak, a *Szondi két apródjában* is több narrátor van:

1. a külső narrátor (a professzionális dalnok, a ballada szerzője),

2. az apródok (hivatásos dalnokok lanttal) kettős szerepben: ők egyszerre főszereplők és történetmondók,
3. a török küldönc,
4. Márton, az orosz pap (vö. Kiczenkó 2009: 49–68).

A szöveg dialógusai nem valódiak, hanem párhuzamos monológok, a szereplők elbeszélnek egymás mellett. A megszakítatlanul folyó énekmondói narratívát csak az átok zárja le. Az apródok tartása az énekmondó hűségét, a költői felelősségvállalást szimbolizálja. Ez Arany személyes véleménye az énekmondó tartásáról, felelősségéről.

Retorikai szempontból is ellentét van a török követ és az apródok narrációja között: „A szempontváltogató dinamikus drámai szituációban (a török állandó próbálkozásai közepette) megszülető tartásuk szilárdan, rendíthetetlenül mond ellent a rábeszélés retorikájának.” (Nyilasi 2009: 92)

Az orosz, angol célnyelvi szövegvariánsok egybevetése

Elsőként az orosz szövegváltozatot vetjük egybe a magyarral, majd ezt követi az angol szövegvariáns bemutatása. Az Arany balladáinak orosz szövegvariánsait tartalmazó fordításkötet, 1962-ben jelent meg Budapesten, a Corvina Kiadónál Jelena Malihina előszavával és szövegvégi magyarázó jegyzeteivel. A *Szondi két apródját* Szamojlov fordította. A fordítások a 20. század közepén készültek, tehát közel 100 évvel az eredeti szövegek keletkezése után. Ezt azért fontos megjegyezni, mert a különböző nyelvű szövegek keletkezési ideje közötti nagy időbeli eltérések aszimmetrikussá teszik a fordítást.

A célnyelvi szöveg elliptikus szerkesztésmódja követi az eredetit. Az Arany-szöveg archaikus stílusát azonban nem sikerül teljesen visszaadnia a fordítónak. Egyes szövegrészekben ugyan megtalálja Szamojlov azokat az archaikus orosz lexikai elemeket, amelyek részben érzékeltetik a forrányelvben megidézett magyar történelmi időszakot, de az egész szöveg archaikus stílusát nem sikerül visszaadnia a célnyelvi szövegalkotónak.

Például a kognitív térmetafora egyik eleme megjelenik az orosz szöveg elején is, de nem teljesen adekvát az eredetivel. A magyar szövegben

a drégeli rommal szemközt van a zöld hegyorom, ahol Szondi sírja áll, az orosz szöveg csak hozzávetőlegesen jelzi a helyet: *вблизи* 'a közelben'. Az ellentét alakzatát azonban létrehozza a fordító: a második versszakban megjelenő völgy ellentétpólus megjelenítésével.

Az eredeti szöveg:

1. Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja;
Szemközt vele nyájas, szép zöld hegy-orom,
Tetején lobogós hadi kopja.

2. Két ifju térdel, kezökben a lant,
A kopja tövén, mintha volna feszület.
Zsibongva hadával a völgyben alatt
Ali győzelem-ünnepet űlet.

1. Сокрылась в тучах Дрегеля руина,
'Elrejtőzött a felhőben Drégely romja,
И солнце жарких битв косится на нее.
Forró csaták napja pillant rá.
Стоит вблизи зеленая вершина,
A közelben zöld hegycsúcs,
Где вьется флаг, надетый на копье.
Ahol zászló leng, kopjára tűzve.

2. *Держа в руках две лютни, как распятыя,*
 Kezükben tartva két lantot, mint a feszületet,
Там двое юношей склонились до земли.
 Ott két ifjú földig hajolt.
А в глубине долины шумной ратью
 A völgy mélyén pedig zajos seregével
Свою победу празднует Али.
 Győzelmét ünnepli Ali.'

A viselkedésbeli attitűd, az apródok hallgatása és a törökök zajos győzelmű ünneplése közötti ellentét az orosz szövegben is ellentétes alakzat formájában jön létre. Az archaizálás itt közelít az eredetihez, a *рать* 'sereg' orosz szó is archaizmus. A kereszténység szimbólumára való utalás is adekvát a célnyelvi szövegrészben: *две лютни, как распятыя* 'két lant, mintha feszület (lenne)'. A muzulmán sereg mulatozása és a keresztény erkölcsiségű ifjak közötti ellentét is megtalálható az orosz szövegvariánsban is.

Az angol szövegvariáns:

A balladát Makkai Ádám, kétnyelvű költő-műfordító alkotta újra angol nyelven. Az orosz szövegvariánshoz hasonlóan az angol változatban is vannak eltérések a magyar szövegtől:

The ruins of Dregel have sunk in the clouds
 'Drégely romjai a felhőkbe merültek,
The setting sun peers back,
 a lenyugvó nap visszafordítja
Fight-worn is its red gaze,
 harc-koptatta vörös tekintetét
opposite, a gentle green-grassed hill of mounds
 szemben, a finom zöld fűvel benőtt nyájas hegyorom
with a spear and a flag that the wind frays.
 dárdával és zászlóval, amelyet a szél lenget.'

A célnyelvi szövegben betoldás, az eredetiben nem szereplő adjekciós alakzat, megszemélyesítés jött létre a következő helyen:

The setting sun peers back,

'A lenyugvó nap visszafordítja

Fight-worn is its red gaze

harc-koptatta vörös tekintetét'

A keresztre való utalást is adekvátan adja vissza fordító:

– *looks as if there were a cross struck to the spear's stem*

– 'mintha kereszt lenne a (zászlón) átszúrt lándzsa'

A magyar oldalon uralkodó csend és a törökök győzelmi mulatozása közötti ellentét alakzata is átkerül a célnyelvi szövegbe. A fordító az ünnep leírását – a magyar szövegtől eltérően – részletezi, ezzel alakzattöbbletet hoz létre:

with victory shouts proud Ali cheers his bands,

'a győzelmére büszke Ali mulat a társaival,

and he dances and praises and feasts them.

és táncol és dicséri és ünnepli őket.'

Vizsgáljuk meg a török kulturális reáliák fordítását is!

3. *Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?*

Bülbül-szavu rózsák két mennyei bokra?

Hadd fűzne dalokból gyöngysorba fűzért,

Odaillőt egy huri nyakra!

4. *Ott zöldel az ormó, fenn zöldel a hant*

Zászlós kopiával a gyaur basa sírján:

Ott térdel a gyöngypár, kezében a lant,

És pengeti, pengeti, sírván:

Az orosz változat:

«Где ж отроки, что перед Сонди пели?
Hol vannak a sihederek, akik Szondi előtt énekeltek?
Где соловьиных роз небесных два куста?
Hol van a fülemile rózsák két mennyei bokra?
Пусть песнь, как ожерелье райских пери,
Éneket, mint paradicsomi gyöngysort,
Сплетают их жемчужные уста.»
Hadd fonjon gyöngy szájuk.

A *bülbül* 'fülemüle' szó arab átvétel a török nyelvben, az orosz fordításban változatlanul megjelenik, csak transliterációval. A *Bülbül-szavu rózsák két mennyei bokra* sor a forrásnyelvi szövegben az ifjú dalnokok keleti hangulatot idéző metaforája. Ez homoszexuális utalás is egyben a szövegben, mivel a magyarban nem volt szokás (de az oroszban sem) rózsának nevezni sem fiút, sem férfit, a török kultúrában viszont igen, így kulturális reáliaként értelmezhetjük. Az orosz szövegvariánsban teljes a megfeleltetés: *соловьиных роз небесных два куста* 'fülemile rózsák két mennyei bokra.' A célnyelvi szövegrészben többletalakzat, enallagé (inverzió) jött létre, amelynek funkciója az archaizálás kompenzálása.

Az angol szövegvariáns:

3. Szondi's two pages, why do they not come?
Szondi két dalnoka miért nem jön?
Rose-bushes with angels' voice –
Angyali hangú rózsabokrok –
they rhyme no fury –
rímeljenek, ne dühöngjenek
let them weave a wreath of songs
hadd szőjenek dalkoszorút
here to become
itt váljon

the be jewelled neck of a Houri.

ékességévé egy huri nyaknak.

A célnyelvi szövegvariánsban is megmarad a dalnok=rózsabokor metafora, a *bülbül* reáliát azonban kihagyja Makkai Ádám, a szöveg többi részét pedig magyarázó leírással fordítja. A *they rhyme no fury* 'rímeljenek, ne dühöngjenek' jelentésű szövegrész betoldás, az eredetiben nem szereplő adjekciós alakzat.

A magyar és a török retorika között az egész szöveget átfogó ellentét van, amelyet az orosz és az angol fordító is adekvátan ad vissza. A törökök hízelgő meggyőző retorikus érvei ellentétben vannak a magyar retorikai hagyományokkal. A török retorikában magában is kifejeződik az ellentét: előbb hízelgés, majd fenyegetés várja az apródokat. Az egyébként szemérmes Arany szövegében ismét megtalálható a homoszexualitásra történő utalás, ami az orosz szövegvariánsban az eredetinél explicitebb (vö. Füzfa 2014: 27):

*14. S küldött Alihoz... Ali dús, Ali jó;
Lány-arcotok' a nap meg nem süti nála;
Sátrában alusztok, a széltül is ó:
Fiaim, hozzá köt a hála!*

Az orosz szövegváltozatban is megjelenik a hízelgés, de a burkolt célzás is, hogy tartoznak az apródok Alinak, amiért – lány módra – gondoskodik róluk:

Спать будете в тепле и есть на серебре!
'Melegben fogtok aludni és ezüstből enni!
Ни солнца луч, ни беспокойный ветер
Sem a nap sugarai, sem a nyugtalan szél
Не потревожат вас в его шатре.
Nem zavarnak majd a sátrában.'

Кончайте! Хватит славу петь зяюру!

Fejezzétek be! Elég volt a gyaur dicséretét zengeni!

Вы, жалкие щенки, лишились ума!

Szánalmas kutyakölykök, elment az eszetek!

Скорей! Нето Али с вас спустит шкуру,

Gyorsan! Különben Ali lenyúzza a bőrötöket

Есть у него и розга и тюрьма!

Van vesszeje és börtöne!

Az **angol változatban** is megfigyelhető a verbális agresszió fokozódása a török narrációban (vö. Kiczenkó 2009: 49–68), ami az ellentétek mellett a fokozás alakzatában is kifejeződik.

A párhuzamos monológok a ballada végéig folytatódnak mind az Arany-szövegben, mind pedig a célnyelvi szövegvariánsokban. A szöveg-záró utolsó versszak ószövetségi utalás, bibliai átok. Az átok vet véget a párhuzamos monológoknak (vö. Kiczenkó 2009: 49–68):

19. *Apadjon el a szem, mely célba vevé,*

Száradjon el a kar, mely őt lefejezte;

Irgalmad, oh Isten, ne légyen övé,

Ki miatt lőn ily kora veszte!

Meg kell jegyeznünk, hogy Arany is archaizál a szövegben, hiszen már az ő idejében is régies volt a bibliai átok nyelve, de mivel a keresztény vallás az ő korában az emberek mindennapi életének része volt, a befogadók értették. Ahogyan értették a szöveg allegorikus jelentését is. Hogy mit értett meg ebből az orosz fordító? Ha a kötet szerkesztőjeként feltüntetett Kun Ágnes vagy más, a Szovjetunióba emigrált irodalmat értők, alkotók segíthettek is a fordítónak, a kulturális kánon azonban mindkét országban más volt, mint Arany korában.

Az orosz szövegvariánsban az archaikus átok stilizált változata jön létre. Ennek oka az lehet, hogy mind szemantikailag, mind grammatikailag mások a nyelvi formák az orosz ortodox vallási kultúrában, illetve a múlt század 50-es éveiben kevesen voltak képesek – a többnyire hiányzó vallási

lexikai ismeretek miatt – a keresztény magyar átok orosz nyelvi kifejezésére. Több eltérés is található a fordításban, bár a célnyelvi szöveg információtartalma a forrásnyelvivel adekvát, de más a stílusa, kevésbé archaikus:

Будь проклят он, кто слал снаряды!
Legyen átkozott, aki a lövedékeket küldte!
Пусть очивы сохнут, рука лишится сил!
Száradjon ki a szeme, a keze legyen erőtlen!
О господи, не дай ему пощады
Ó, uram, ne adj neki kegyelmet
Зато, что он героя поразил!
Mert a hőst megölte.

Az **angol szövegváltozatban** a kétnyelvű fordító sem adta vissza a forrásnyelvivel adekvátan az eredeti ószövetségi átkot. Az információtartalom, a keresztény utalások hasonlítanak az Arany-szövegrészre, de csak körülíró fordítás jött létre:

Let his eyes run dry that butchered such a lord
'záradjon ki a szeme annak, aki megölte.
wither; O God, the arms that halted Szondi's darting,
sorvassza el az úr azokat a karokat,
amelyek megakasztották Szondi hajítását,
spare mercy, O God, on none who could afford
ne legyen kegyelem, Ó, Uram, senkinek, aki
be the cause of his early departing.
korai eltávozásának volt oka.

Összegzés, a fordítások értékelése

A szakirodalomban megoszlanak a vélemények a szépirodalmi szövegek fordíthatóságával kapcsolatban (vö. Jakobson 1959, Kosztolányi 1990). A művészi szövegek fordítása azért nehéz, mert a célnyelvi szövegnek egyszerre sokféle kritériumnak kell megfelelnie:

1. lényegi információtartalmát tekintve nemcsak a forrásnyelvi szövegnek, mint invariánsnak,
2. hanem a célnyelvi befogadó kultúra szövegalkotási kánonjának,
3. valamint a mindenkori befogadók elvárásainak is (vö. Lőrincz 2007).

A dialektusok és népnyelvi elemek, valamint az archaizmusok fordításával kapcsolatban is megoszlanak a vélemények a szakirodalomban. Anton Popovič, a szlovák fordításelméleti szakirodalom meghatározó képviselője a következőket írja: „... az egyik nyelv dialektusa sem a nyelvi anyag, sem a jelrendszer szintjén nem lehet kifejezésbeli ekvivalense egy másik nyelv dialektusának” (vö. Popovič 1980: 186). Ez a vélemény kizárja a teljes fordítási ekvivalenciát. Ugyanakkor a Popovič utáni szakirodalom eredményei alapján bebizonyosodott, hogy nincs lefordíthatatlan szöveg, csak könnyebben vagy nehezebben lefordítható szövegek vannak (vö. Albert 2003: 93).

A sajátosan magyar történelmi reáliák fordításával kapcsolatban az elemzett szövegekben is találkozunk azokkal a fordítói eljárásokkal, amelyekről Procsanova (2012: 193) ír egy, a Csendes Don német fordításának problémáit elemző tanulmányában:

- transliteráció,
- tükörfordítás,
- körülbelüli fordítás,
- kihagyás,
- körülíró fordítás.

A reáliák fordításánál a fordító gyakran választ olyan stratégiát, amely biztosítja a célnyelvi szövegnek a forrásnyelvi szöveghez való optimális hasonlóságát. Ez egyúttal azonban azt is jelenti, hogy a célnyelvi olvasó feldolgozási erőfeszítése nő. Ebben az esetben az erőfeszítést ellensúlyozhatja, ha az eredeti szöveghez hasonló hatást ér el a műfordító (vö. Heltai 2008: 61–75). Klaudy Kinga (2007: 177–184) szerint a műfordításokban a

fordítók a reáliák átkódolásakor az aszimmetria hipotézisét alkalmazzák.

A *Szondi két apródja* c. ballada forrás- és célnyelvi szövegváltozatainak egybevetése kapcsán az aszimmetria jelenségeit kutatva elsősorban az ellentét, párhuzam, fokozás és részletezés alakzatait vizsgáltuk. A forrásnyelvi szövegek egyes jelentéseit az elemzett két ballada orosz, illetve angol nyelvű szövegvariánsában összességében adekvátan adták vissza a műfordítók. A népies kifejezések, az archaizmusok, valamint a kulturális utalások – a sajátos történelmi háttér, a politikai áthallások – azonban nem vagy nem pontosan érzékelhetők bennük. Az újraírás érzékelhető a célnyelvi szövegeken. A sajátos aranyi stíluselemek, alakzatok és trópusok fordításakor azonban kisebb-nagyobb eltérések találhatók a célnyelvi szövegekben. Formai szempontból minden esetben követték a fordítók a forrásnyelvi szövegeket. Ez elsősorban a sorhosszúság, rím, ritmus, alliteráció, tehát a prozódiai jelenségekre vonatkozik.

8. József Attila-versek és műfordításaik kontrasztív stilisztikai elemzése

József Attila: *Bánat*

A József Attila-szövegek és műfordításaik összehasonlító elemzésekor elsősorban azt vizsgáljuk meg, hogy a képi elemek milyen szövegszervező funkciót töltenek be a költői szövegekben és fordítási variánsaikban, illetve milyen más képi elemekkel, valamint alakzatokkal társulva hoznak létre összefüggő képrendszereket.

A műfordításokat önálló szövegeknek, a forrásnyelvi szövegek variánsainak tekintjük. A műfordítás nem az eredeti szöveg másolata, hanem egy más kultúrában keletkezett önálló szöveg, amely mind a forrásnyelvi, mind pedig a befogadó kultúra kánonjának is része. Ebből következik, hogy nem szolgál másolata az eredetinek, hanem annak egy szövegvariánsa. Nem kérhető számon rajta az eredeti szöveg minden tartalmi és formai jellemzője.

A műfordítási megfeleltetési viszony nem azonos a fordításelmélet ekvivalencia-viszonyával. A popovići kommunikatív ekvivalencia áll a legközelebb ahhoz az elvhez, amelyet a műfordítások és az eredeti szövegek viszonyára nézve a leginkább mérvadónak tekinthetünk: ez az *acceptability* 'elfogadhatóság'.

A költői szövegek olyan sajátos szövegtípusok, amelyeknek szemantikai, stilisztikai, formai és más jellemzői szoros egységet alkotnak, a szövegkoherencia meghatározó elemei.

József Attila költészete a magyar irodalmi hagyományokba is illeszkedő, ugyanakkor a költőnek az európai kultúra magasába emelkedő modern gondolkodása, képi látásmódja, metaforaalkotó képessége révén Reiner Maria Rilkével, George Trakllal, Bertold Brechtel, Oszip Mandelstammal, Apollinaire-rel rokonítható. Többrétegű, polifón költészete ugyanakkor minden nemzedéknek ad megértésre, „megfejtésre” váró feladatokat. Versei a sajátosan magyar értékek mellett egyetemes emberi gondolatokat fogalmaznak meg. Ez adta az ösztönzést arra, hogy megvizsgáljuk a kognitív metaforák működését *Tiszta szívvel* (1925) című versének két angol és egy orosz fordításában.

Anton Popovič a költői szövegek képi elemeit a szöveg mikroszintjén helyezi el. A költői szöveg képi elemei azonban fontos szövegkohezív funkciójuknál fogva nemcsak a szöveg mikroszintjének elemeiként működnek. Az egész költői szöveg szemantikai és képi struktúráját meghatározó szóképek, komplex képek, alakzatok, valamint alakzattársulások a szöveg makroszintjén is fontos szerepet töltenek be.

Az eredeti költői szövegek és idegen nyelvű szövegvariánsaik megfeleltetési viszonya sok tényezőtől függ. Így például a fordításszöveget befogadó kultúrában elfogadott szövegalkotási kánonoktól, valamint a fordítás keletkezési idejében uralkodó fordítói kánontól. Ezek a kánonok szoros kapcsolatban vannak a műfordító egyéni szövegalkotási kompetenciájával is. Verset csak jó költő fordíthat, hogy a forrásnyelvi költői szövegnek a poétikai üzenetét át tudja kódolni a célnyelvi kultúrában újraírt szövegbe. A fordítások befogadása, értékelése kultúránként is különböző lehet. Ha a befogadó kultúrában, illetve az adott szövegtípusra jellemző szövegalkotási hagyományaiban megtalálhatók a megfelelő nyelvi-stilisztikai eszközök az eredeti szöveg jellegzetes szemantikai, képi, prozódiai és más eszközeinek újraalkotásához, akkor a műfordító létre tudja hozni adekvát célnyelvi szövege(ke)t. Természetesen élhet különböző módosítási eljárásokkal, de ezek a módosítások is az eredetivel azonos poétikai üzenetű, stílusú, hatású szövegek létrehozását szolgálják. Sok esetben azonban olyan mértékű módosulások jönnek létre az eredeti szövegben, amelyek nem adekvát fordításokat, hanem ún. pragmatikai adaptációkat eredményeznek.

A kognitív metaforák forrás- és céltartományainak összekapcsolása, az asszociációk újszerűsége, merészsége, hagyománynélkülisége gyakran hoz létre inadekvát variánsokat. Gideon Toury (1990) a metaforák fordításakor a következő gyakori fordítói megoldásokra hívja fel a figyelmet:

1. metafora fordítása ugyanazon metaforával
2. metafora fordítása más metaforával
3. metafora fordítása nem metaforikus kifejezéssel
4. metafora kihagyása
5. nem metaforikus kifejezés fordítása metaforával
6. a forrásnyelvi szövegben nem szereplő metafora betoldása a célnyelvi szövegbe

A forrásnyelvi szövegek metaforáinak és más stíluselemeinek fordításában végbemenő bármilyen változás magával vonja a forrásnyelvi szöveg teljes képi és jelentésrendszerének módosulását egészen a teljes megváltozásig, ami pragmatikai adaptációt eredményez. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogyan valósulnak meg az angol és orosz célnyelvi szövegvariánsokban a magyar nyelvű szöveg metaforái és ismétléses alakzatai.

Arra keressük a választ, hogy a magyar kultúrában élő olyan jellegzetes fogalmi metaforák, amelyek a forrásnyelvi szövegben összefüggő képrendszerek alkotóelemeiként vannak jelen, milyen strukturális és szemantikai módosulások eredményeképpen jelennek meg a célnyelvi szövegvariánsokban.

A *Bánat* című vers József Attila költészetének egyik olyan fontos darabja, amelynek metaforái, kulturális utalásai nemcsak a fordítóknak, hanem a magyar anyanyelvű szövegértelmezőknek is gondot okozhatnak. Bár a vers a versértelmező kompetenciával nem rendelkező magyar befogadónak első olvasásra egyszerűnek is tűnhet azért is, mert az általános és középiskolai oktatásban, a magyar mondavilággal, néhány mondával összefüggő nép- és műköltészeti szöveggel már találkozott. A József Attila-szövegben megjelenő egyedi poétikai asszociációkat azonban nem biztos, hogy minden befogadó képes a szerzői szándéknak megfelelően értelmezni.

A *Bánat* című verset alkotó képrendszernek egyes metaforaalkotó elemei, mint például a *szarvas* és a *farkas* motívumok, számtalan magyar nép- és műköltészeti szövegben töltik be különböző kognitív tartalmak kifejezésének funkcióját. A természeti táj elemeinek (ember, állat) nagyon fontos szerepük van József Attila költészetében, többnyire azonban a projekció eszközei, az ember lelkiállapotának kivetülései. A táj egyes elemei tehát József Attila sok szövegében nem egyszerű leíró képként, konkrét képi elemként vannak jelen, hanem fogalmi metaforák részeként, képrendszerek alkotóelemeiként, amelyek újszerű asszociációkat hoznak létre.

A *Bánat* című vers kognitív metaforáiban Bartók *Cantata profanájának* hatására utal Pálfi Ágnes a két állat-alteregő, a *szarvas* és a *farkas* szövegbeli funkcióját elemezve. Pálfi kimutatja, hogy a *Bánat* című vers megjelenése előtt József Attila is olvashatta a Nyugatban a bartóki szövegkönyv első változatát, bár a végleges szövegváltozat csak 1936-ban jelent meg

(vö. Pálfi 2001: 190–192). A bartóki szövegváltozat egy román kolinda (karácsonyi ének) fordítása alapján keletkezett. A szöveg a csodaszarvasmonda egyik variánsa, de Bartókra bizonyára nemcsak a román kolindaszöveg hatott a szöveggönyv megírásakor, hanem a két ismert motívumnak a magyar kulturális hagyományban betöltött szerepe is.

A szarvas ezen kívül sok nép kultúrájában játszik szerepet. „Az agancsát minden télen elveszítő, majd tavasszal újránövesztő szarvas a ciklikus megújulás, a termékenység, az újjászületés, a Nap szimbóluma.” (Szimbólumtár 1997, internetes forrás). „Az ázsiai nomád népek, így a magyarok mondavilágában, kulturális hagyományában is megjelenik” (Szimbólumtár 1997, internetes forrás). A magyar olvasó a csodaszarvas mondából ismerheti. A műköltészetben Arany János *Rege a csodaszarvasról* című versében, Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiú kiáldozása a titkok kapujában* című költeményében és más költők szövegeiben is visszatér a szarvas motívum, csak különböző asszociációkkal, különböző képrendszerek elemeként. József Attila *Bánat* című versében a szarvas metafora új asszociációt alkot: a szarvas az emberi lét, a szabadság, a szelídség szimbóluma.

A farkas is sok nép kultúrájának meghatározó motívuma. A germán mitológiában Ódin / Wotan főisten (az istenek atyja, a varázslás, a költők, a harc és a halottak istene) kísérői a farkasok és a hollók (Szimbólumtár 1997, internetes forrás). A szláv népeknél az erdőszellem alakja a farkas. „A zsidó és keresztény hagyományban elsősorban a gonosz, a rossz megtestesítője... József Attilánál a szarvasból farkassá történő változás a magány, a kirekesztettség keserűségét fejezi ki...” (Szimbólumtár 1997, internetes forrás). Az ázsiai nomád népeknél, így a magyaroknál is a gonosz megtestesítője. A farkas a durvaság, az elembertelenedés szimbóluma is a József Attila-versben. „József Attila *Bánat* című verse a szarvas és a farkas ellentétpárjában a lélek békés szelídségét és kényszerű agresszivitását állítja szembe” (Szimbólumtár 1997, internetes forrás).

József Attila költészetében nagyon fontos szerepük van a természeti táj elemeinek. A táj egyes elemei azonban a költő sok szövegében nem konkrét leíró képként, hanem fogalmi metaforák részeként, összefüggő képrendszerek alkotóelemeiként vannak jelen. Elemzett versünkben is elválaszthatatlanul összefonódik az ún. külső, konkrét táji elem a lírai én belső, „lelki

tájával”, az emberi lélekben lejátszódó folyamatokkal.

A József Attila-versben megjelenő szövegszervező alakzatok, a parallelizmus, az ellentét, az ismétlés az ősi magyar versekre, illetve a népdalokra is jellemző stíluselemek. A forrásnyelvi szövegben megfigyelhető parallelizmus a szarvaslét (az ártatlanság, a büntelenség) és a farkaslét (a lelki keménység) ellentétével kapcsolódik össze. A magyar kulturális hagyományok ismeretében a magyar befogadó tudatában a József Attila-vers kognitív metaforikus világa az üldözöttből üldözővé válásnak az emberi lélekben végbemenő folyamatát érzékelteti. Az eredeti versben a lelki folyamatokat ábrázoló képek kognitív metaforák, amelyek a József Attila gondolati líráját átszövő kint és bent kognitív metaforák sorába is szorosan beletartoznak. Nézzük meg most részleteiben is, milyen azonosságok és eltérések vannak a metaforák és az alakzatok fordításában az orosz és angol szövegvariánsokban!

*Futtam, mint a szarvasok,
lágy bánat a szememben.
Famardosó farkasok
űznek vala szívemben.*

Orosz szövegváltozat:

*Как затравленный олень,
я бежал с тоской в глазах,
каждый ствол и каждый пенёк
знал, как волк, меня в лесах.*

’Mint egy agyonhajsolt szarvas
futottam bánattal a szememben,
minden fatörzs és minden rönk
üldözött, mint a farkas,
az erdőben.’

A szöveget Kornyej Csukovszkij fordította oroszra. A forrásnyelvi szövegben az archaikus elbeszélő múlt idejű *futtam* és az *űznek vala* igealakok egy régen elkezdődött lelki átváltozási folyamat kezdetét érzékeltetik. A semleges stílusminősítésű *бежал* 'futottam' ige ezt nem adja vissza, mivel az orosz nyelvben nincs a magyar archaikus, illetve népies alaknak megfelelő igealak. A fordítás első sora az eredetihez képest képtöbbletet is tartalmaz a *затравленный* 'agyonhajszolt' jelző betoldásával. Ezzel, valamint a *lágý bánat* jelzős szerkezet *lágý* jelzőjének elhagyásával (detrakció) a fordító olyan pragmatikai jelentésbeli módosítást hajt végre a forrásnyelvi szövegen, amely előrevetíti a további módosulásokat is, és elvezet a kognitív metafora kioltásához, a pragmatikai adaptációhoz. Az angol fordítást Vernon Watkins készítette.

<i>In my eyes grief dissolves;</i>	'A szememben elolvad a bánat;
<i>I ran like a deer;</i>	futottam, mint egy szarvas;
<i>Tree-gnawing wolves</i>	faórló farkasok
<i>In my heart followed near.</i>	űztek a szívemben a közelben.'

Az angol szövegváltozat asszociációs jelentéshálózatát tekintve közelebb áll a magyar szöveghez, mint az orosz. Két szó betoldásán kívül mind formailag, mind pedig jelentését tekintve megfelel az eredeti szövegnek. Az idézett példa első sorában a *dissolves* 'elolvad' ige betoldásával a fordító immutációs alakzatot hoz létre, amellyel a *lágý* jelzőt helyettesíti, ezzel megőrzi az eredeti szövegrész pragmatikai jelentését. A *near* 'közelben' határozó is betoldás a szövegrész utolsó sorában. A forrásnyelvi szöveg második versszakában több módosulás is van mindkét idegen nyelvű szövegváltozatban.

*Agancsom rég elhagyám,
törönten ing az ágon.
Szarvas voltam hajdanán,
Farkas leszek, azt bánom.*

Orosz szövegváltozat:

*Сбросил я рога, вскочил,
и бегу, безрогий, вдаль.
Прежде я оленем был,
стану волком, как ни жаль.*

’Eldobtam a szarvaimat,
felpattantam,
és futok, szarv nélkül, tova.
Korábban szarvas voltam,
farkas leszek, bárhogy is bánom.’

Angol szövegváltozat:

*I left my antlers
A long time ago;
Broken from my temples,
They swing on a bough.*

’Elhagytam az agancsaimat
Sok ideje már;
Letörve a halántékomról
Inganak az ágon.’

A forrásnyelvi szövegben az archaikus elbeszélő múlt idejű *elhagyám* igealak és a *rég* határozó is kifejezi, hogy a lélekben az átváltozás már egy korábbi időszakban elkezdődött. A magyar elbeszélő múlt archaikus alakjait azonban sem az orosz, sem pedig az angol fordító nem adja vissza adekvát módon. Az orosz fordító talán az ószláv egyházi szókincsből meríthetett volna, ha még jobban közelíteni akarta volna a szövegvariánst a magyar elbeszélő múlt idejű alakhoz, s egyben a szöveg archaizáló stílusához. Az orosz szövegrészben az egyszerű befejezett szemléletű múlt idejű igealakok azon kívül, hogy nem adekvátak az eredeti grammatikai alakkal, változtatnak az eredeti szöveg lexikai és pragmatikai jelentésén is.

Az angol szövegváltozatban is egyszerű múlt idő szerepel az ideillő adekvát igeidő, a (Past Perfect Tense) helyett. A fordító detrakciós alakzatként betoldja a *from my temples* ‘halántékomról’ kifejezést, amely az agancsok helyének konkretizálásával módosítja a szövegjelentést.

*Farkas leszek, takaros.
Varázs-üttön megállok,
Ordas társam mind habos;
Mosolyogni próbálok.*

A harmadik versszak idegen nyelvű szövegváltozataiban is lényeges változások vannak.

Az **angol szövegváltozat** formailag módosult, mivel két versszakban adja vissza az eredeti egy versszakos szövegrészt.

<i>A fine wolf I'm becoming.</i>	'Pompás farkas leszek.
<i>Struck by magic, while</i>	varázs-ütötten, míg
<i>All my pack wolves are foaming,</i>	az összes farkastársam habos,
<i>I stop, and try to smile.</i>	én megállok, és mosolyogni próbálok.'

<i>Such I was myself:</i>	'Ilyen voltam magam:
<i>A deer I used to be.</i>	Szarvas voltam.
<i>I shall be a wolf:</i>	Farkas leszek:
<i>That is what troubles me.</i>	ez az, ami bánatot okoz nekem.'

Az angol szövegvariánsban a *Struck by magic* 'varázsütötten' pontos megfelelője az eredeti határozónak, bár pragmatikai jelentésében eltér tőle, ugyanis nem archaikus, hanem sztenderd változat. Az angol fordító megőrzi az emberré válásra utaló megszemélyesítést is: *try to smile* 'igyekszem mosolyogni'. Itt kell megjegyeznünk, hogy az angol szövegváltozat jelentése sokkal közelebb van a magyar szöveg jelentéséhez, mint az orosz. Igaz, hogy a *takaros* 'megfelelő' (éppen olyan, mint az igazi farkas) szónak a *fine* 'pompás' nem pontos megfelelője.

Orosz szövegváltozat:

<i>Настоящим, но другим –</i>	'Igazi, de más –
<i>на бегу остановлюсь,</i>	futás közben megállok,
<i>бешеным друзьям своим</i>	ördögi társaimra
<i>вдруг тихонько улыбнусь</i>	hirtelen lopva rámosolygok.'

Az orosz fordításszövegben a fordító a forrástartományként funkcionáló konkrét képet viszi végig következetesen, bár az orosz szövegváltozatban is érzékelhető az eredeti konnotáció: még nem ért véget az átváltozás folyamata. Az eredeti fogalmi metafora forrástartományához tartozó mosolygó farkas a lélekben még megőrződött szarvaslétre, illetve az emberre jellemző vonásokra is utal (a mosolygás emberi képesség), és az átváltozó lény magára kényszerített keménysége mögött érződik az átváltozás kényszere miatt érzett sajnálat és bánat is mind a magyar, mind pedig az orosz szövegváltozatban. A magyar szövegben ugyanakkor kifejeződik egy másik átváltozási folyamat megindulása is: a szarvasból farkassá váló lény újból emberré lényegülésének lassú folyamata. Tulajdonképpen itt kétféle átváltozási folyamat érzékelhető: szarvasból farkassá, farkasból emberré.

Az orosz fordító a célnyelvi szövegváltozatban a kognitív metafora két tartományát szétválasztja, így tulajdonképpen kioltja a fogalmi metaforát is, mert a célnyelvi szövegben a futás és a menekülés a szarvas és a farkas konkrét fizikai cselekvése. Az emberi lélekben zajló átváltozás érzékeltetése így csak részben valósul meg a célnyelvi szövegben. Kimaradt a fordításból a *takaros* 'formás, csinos, igazi' jelentéseket sűrítő jelző, illetve a fordító annak egyik szeméjét kiragadva, valamint az ellentét alakzatával kiegészítve sem tudja átadni a jelző eredeti kontextuális jelentését. A lexikai és a vele szorosan összefüggő képi szinten is módosít az orosz műfordító az *ordas társam* jelzős szerkezet 'ördögi barátaim' jelentésű orosz jelzős szerkezettel történő fordításával. Az *ordas* szó jelentése azonban József Attilánál nem minden kontextusban azonos az ördögivel, bár lehet a jelentése ördögi is, ha a farkas jelentéséhez a szimbólumtárban említett negatív jelentéseket társítjuk! Az *ordas* szó József Attila szemantikájában nem egyértelműen negatív. Az elemzett szövegrészben az *ordas* lehet a farkas szinonimája, így transzmutációs (kicserélésen alapuló) alakzatnak is tekinthető az eredeti szöveghez viszonyítva. Az archaikus *varázs-üttön* határozót az orosz fordító kihagyja a célnyelvi variánsból. Valószínűleg nem tudta megalkotni célnyelvi megfelelőjét, mert nem talált az orosz nyelvben adekvát nyelvi kifejező eszközt. És végül vizsgáljuk meg az utolsó versszak fordításait.

*S ünőszóra figyelek.
Hunyom szemem álomra,
setét eperlevelek
hullanak a vállamra.*

Orosz szövegvariáns:

*Буду слушать я телят,
тихо голову клоня,
и с шелковицы слетят
листья прямо на меня.*

'Hallgatom majd az ünőket,
csendesen lehajtva a fejemet,
és az eperfáról hullanak majd
a levelek egyenesen rám.'

Az orosz célnyelvi kép a hangszimbolikával is nyomatékosított tragikus léthelyzetet nem tudja megfelelően érzékeltetni. Elmarad a lényeges konnotáció, a lélek elcsendesedése és az átváltozási folyamat lelassulása, illetve egy lassú fordított átváltozási folyamat megindulása: a farkasból emberré szelídülés, amelyre a magyar szövegben a *vállamra* szó is utal (vállá az embernek van!).

A *hunynom szemem álomra* sor a varázslást is evokálja az eredeti szövegben, így a kép az álomban megvalósuló átváltozás implicit metaforája. Ez a kép szintén módosul az orosz fordításszövegben: a *тихо голову клоня* 'csendesesen lehajtva a fejemet' változat nem evokálja az álom-konnotációt, amelynek azonban a magyar szövegben fontos szerepe van.

Angol szövegváltozat:

*I prick up my ears
As a roe gives her call;
Try to sleep; on my shoulders
Dark mulberry leaves fall.*

'A fületem hegyezem
a szarvas(ünő) hangjára;
Aludni próbálok; a vállamra
sötét eperlevelek hullanak.'

Az angol szövegváltozatban az eredeti szövegrész jelentése alig változik. Kisebbs módosulások vannak ugyan benne, például a *fülelek* ige helyett *I prick up my ears* 'a fületem hegyezem', amely idióma csupán stílusmi-

nősítésében különbözik az eredetitől. A fülelek archaikus, választékos, míg a fülelmet hegyezem inkább köznyelvi vagy népies metaforikus kifejezés. A *Hunyom szemem álomra* varázslatos, szintén archaikus minőségű sor helyett a célnyelvi szövegben a köznyelvi *Try to sleep* ‘aludni próbálok’ szerepel, amely az eredeti pragmatikai jelentést változtatja meg: elmarad az álomra való asszociálás. Az alliteráló utolsó sor fordítása azonban adekvát az eredetivel.

Összegzés, a fordítások értékelése

A József Attila költői szövegeit szervező olyan egyéni stíluselemeket, mint a különböző típusú adjekciós alakzatok (ismétlés, párhuzam, ellentét), valamint a fogalmi metaforák, az angol és orosz célnyelvi variánsok különböző mértékben közelítik meg.

A vizsgált szövegek közül az angol szövegvariánsban a metaforák fordításában több a pontos megfeleltetés, mint a metaforák helyettesítése más kifejezésekkel vagy éppen kihagyásuk, ahogyan a bevezetőben utaltunk a Toury által leírt metaforafordítási eljárásokra. A két nyelv metaforaalkotó kánonja ugyan nem azonos (vö. Gömöri 1990), de a fordításokat az angol és a magyar kánont is jól ismerő fordító készítette, vagy anyanyelvi beszélő bábáskodhatott a szöveg születésénél, ezért jöhettek létre a magyar versnek mind a jelentés, a stilisztikai alakzatok, mind pedig a fogalmi metaforák szempontjából adekvát változatai. A *Bánat* című vers angol fordítása a magyar szöveg egyenértékű szövegváltozatának tekinthető.

A vers orosz szövegvariánsában több különböző módosulás ment végbe, ennek következtében az eredeti szöveg képi elemeinek jelentése és szövegbeli funkciói is megváltoztak. A kognitív metafora céltartománya, a lélekben lezajló átváltozási folyamatok és a forrástartománya, a külső világ elemei szétválnak az orosz szövegvariánsban, megbontva ezzel az eredeti metafora egységes szerkezetét, megváltoztatva a metaforikus képekből szövődő képszerkezetet is. Az orosz variánsban ugyanis az erdő, a fák, a szarvas és a farkas önállóan, a József Attila-i kint és bent fogalmi metaforái forrás- és céltartományának egységét megbontva különálló képként

jelennek meg. A képi ábrázolásra szolgáló külső világ, a kint és bent, a lélekben zajló folyamatok, a lelki folyamatok idősíkjai, a szarvasból farkassá való átváltozási folyamat befejezetlensége, illetve a lélekben végbemenő átváltozási folyamat lassú visszafordulásának kifejezése nem adekvát módon jelenik meg az orosz nyelvű interpretációban, a forrásnyelvi szöveg pragmatikai adaptációjában. Kornyej Csukovszkij leegyszerűsíti a József Attila-szöveg kognitív metaforáit, valamint a szövegegész jelentéssíkját az- zal, hogy szegmentálja az eredeti vers komplex jelentés- és képszerkezetét. Így pragmatikai adaptációt hoz létre, amely lehet ugyan önálló, jól érthető és értékelhető poétikai szöveg az orosz irodalmi kánonban, a József Attila- szöveg egy szövegvariánsa, de az eredeti motívumok és az egész vers gondolatvilágának értelmezése távol áll az eredeti szövegtől.

8.2 József Attila: *Óda*

Az *Óda* című vers gondolatiságát tekintve rendkívül összetett mű, nagyívű diskurzusok sorozata az ábrázolt világ és az annak részeként tekintett lírai én, valamint a lírai én és a szeretett lény között. Erre utalnak a költemény szubjekciós (fiktív dialogikus) alakzatai is: a lírai én kérdéseire a megszólított fél válaszreplikái a retorikai alakzatokban látenszen jelen vannak. Elemzésünkben az adjekciós alakzatok közül az ismétlés, az ellentét, a fokozás és a párhuzam alakzatait emeljük ki, mivel ezeknek az alakzatoknak központi szerepük van az *Óda* című vers jelentésképzésében és stílus-teremtésében. A leggyakoribb ismétléses alakzatok a szövegben a változatlan ismétlések (gemináció, anafora) és variációs ismétlések (paronomasia). De a József Attila költészetében szintén fontos szövegkohéziós alakzatként funkcionáló ellentétet is az ismétlés egyik típusának tekinthetjük.

A fordításszövegek alakzatainak elemzésekor először az angol, ezt követően pedig az orosz szövegváltozatokat vizsgáljuk meg.

Itt ülök csillámló

sziklafalon

Az ifju nyár könnyű szellője, mint egy kedves

vacsora melege, száll.

Az első elemzett forrásnyelvi szövegrész angol változata adekvát az eredetivel, egy jelzőcserét kivéve: a *könnyű* helyett a *jó* (good) szót alkalmazta a fordító, Thomas Kabdebo. Az *around* szó betoldás a szövegben, a *kedves* jelző fordítása pedig elmarad. A változások ellenére a szövegrész az eredeti adekvát variánsának tekinthető.

I am sitting here on a glittering wall of rocks.

'Itt ülök csillámló sziklafalon.

The mellow wind of the young summer

az ifjú nyár lágy szellője

like the warmth of a good supper flies around.

mint egy jó vacsora melege száll körül(öttem)'

Az orosz szövegben az eredetiben nem szereplő betoldások vannak (ágymeleg, elgondolkodva és szórakozottan; belélegezve a tavaszi mezőkről szálló illatokat), ugyanakkor kimaradt az eredeti *az ifju nyár könnyű szellője* metafora és a hozzá kapcsolódó hasonlatból létrejött komplex kép. A vers kezdő képe így nem adekvát az eredetivel.

*На теплой, как постель, скале сижу,
'Ágymeleg sziklán ülök,
задумчив и рассеян, вдыхая запахи,
elgondolkodva és szórakozottan, belélegezve
с полей летящие весенних.
a tavaszi mezőkről szálló illatokat.'*

*Az úton senki, senki,
Látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt...*

A eredeti szövegrészletben gemináció, a *senki, senki* változatlan ismétlése szerepel, amely az ember hiányát érzékelteti a tájban. Él és mozog a táj, de a lírai énen kívül más szubjektum nincs benne.

Az angol változatban is megjelenik a geminációs alakzat, de az *empty* 'üres' jelentésű szó változatlan ismétlésével, amellyel azonban a fordító nem utal a szubjektum hiányára, csupán általános hiányt fejez ki. Így ez a változat nem adekvát az eredeti ismétléses alakzattal.

<i>The road is empty, empty, yet I can see how the wind makes your skirt flutter under the fragile branches of the tree</i>	<i>'Az út üres, üres, még látom ahogyan a szél meglendíti a szoknyádat a fa törékeny lombja alatt.'</i>
---	---

Az orosz fordításban ezen a helyen is teljesen más jelentés jön létre. Ennek egyik oka az, hogy a fordító, Jurij Guszev megszünteti az eredeti ismétléses alakzatot. A szubjektumok hiányát a szél megszemélyesítése váltja fel, ezzel az eredetiben nem szereplő új adjekciós alakzatot told be a szövegbe. Ezzel a fordító amellelt, hogy megszünteti az eredeti gondolati metaforákat, nem adjekciós, hanem a nyelvi elemek kicserélésén alapuló immutációs alakzatot hoz létre.

Лесными тропами шальной гуляет ветер

’Az erdei ösvényeken kósza szél sétál

и, думая, что он один на свете,

és, gondolva, hogy egyedül van a világon,

к твоим коленям подобиться рад.

örül, hogy a térdedhez törleszkedhet.

Трепещут косы нежные берез;

Remegnek a nyírfák gyengéd fonatai.’

Itt jegyezzük meg, hogy József Attila verseinek orosz fordításaiban sokszor előforduló adjekciós eljárást követve a műfordító jellegzetes orosz motívumokkal egészíti ki az eredeti táj leírását. Ahogyan erre a Bánat című vers fordításait elemezve is utaltunk, az orosz műfordítók gyakran leegyszerűsítik József Attila verseinek alakzatait és kognitív metaforáit. A versek konkrét képi síkját elválasztják az elvonttól, így a forrás- és céltartomány kapcsolatát is megbontják, megváltoztatva ezzel a forrásnyelvi szöveg jelentés- és alakzatszerkezetét. Ennek egyik oka lehet az orosz befogadó szövegértelmezésének megkönnyítése is. Jurij Guszev szíves szóbeli közlése alapján tudjuk, hogy a 2005-ös jubileumi fordításkötet kissé hűvös fogadtatásának egyik oka lehetett például a *semmi ágán* jelzős szintagma szó szerinti fordítása, amely a kötet címe is.

József Attila verseinek egyik meghatározó képi eleme a metafora. A metafora a költői szövegben a hagyományos metaforaértelmezések szerint polifunkcionális egység: a nominatív és a pragmatikus funkció együttes jelenlétét feltételezi. A metafora nominatív funkciója a metafora elemeinek szemantikai információjában, a pragmatikai funkció pedig a képszerkezet

strukturális elemeiben jelenik meg. A kognitív metaforaelméletben a kognitív vagy más néven konceptuális (fogalmi) metafora a céltartományban kifejezendő gondolatoknak bizonyos forrástartományhoz tartozó elemekkel való kifejezése, értelmezése. A kognitív metaforákban a céltartomány és a forrástartomány elemei szervesen összetartoznak. A forrástartomány és a céltartomány összekapcsolása a költői szövegben sokszor hoz létre olyan asszociációkat, amelyek az adott kultúrában is újszerűek, hagyománynélküliek. Így jönnek létre az új asszociációkon alapuló hapax legomenonok, amelyeknek fordítása nehéz feladat. Nem mindig „fejthető meg” ugyanis egyértelműen a kognitív metafora jelentése, ahogyan a konvencionálisé sem. A különböző kiterjesztések, kidolgozások és más, a kognitív metaforaelméletben leírt műveletek következtében a szöveget befogadó előismeretei, mentális erőfeszítései révén a metaforáknak különböző értelmezései jöhetnek létre, amelyek sokszor nincsenek összhangban a szöveg szerzőjének metaforaalkotó szándékával. Még akkor sem, ha a szerző és a befogadó ugyanazt a nyelvi kódot alkalmazza a szövegalkotás és a szövegértelmezés során. Ez történt az *Óda* orosz fordításában is a fordító metaforaértelmezésével, illetve metafora-átültetéseivel. A műfordító, Jurij Guszev anyanyelvi szinten beszéli nyelvünket, a magyar költészet Balassi karrdal kitüntetett kiváló közvetítője. Az *Óda* fordítása esetében azonban véleményem szerint a szükségesnél nagyobb mértékben alkalmazkodott a célnyelvi befogadó kultúrához.

Az angol fordítást a magyar-angol kétnyelvű műfordító, Thomas Kabdebo készítette, aki jól ismeri, és kiválóan alkalmazza mindkét nyelv metaforaalkotó hagyományát, és fordításában létre tudta hozni a József Attila-szöveg adekvát angol nyelvű szövegvariánsát.

*és – amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken, fogaidon
a tündér nevetés.*

eltér az eredetitől.

*Óh mennyire szeretlek téged,
[...]
Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogyan szeretlek, te édes mostoha!*

A fenti szövegrészben a vers ihletett szerelmi vallomása ellentétes és párhuzamos alakzatokban bomlik ki. Az ellentét különböző típusai szövegkohéziós alakzatai József Attila kései költészetének. Ebben a részben is az antitézis alakzatai dominálnak. Ezek egyike a személyes névmással jelölt lírai ÉN és a szeretett lény, a TE közötti ellentét. Rendkívül expresszív az elemzett szövegrészben a két, határozóval kifejezett antitézis: *a távol közelében; földön és égbolton*. A fent és a lent, a kint és a bent ellentétével jelzett kognitív térmetaforák gyakoriak József Attila költészetében, de a köznyelvben is gyakran előforduló képi elemek ezek. A határozós szintagma formájú antitézisek egy jelzős szintagmával kifejezett szemantikai ellentéttel, oximoronnal egészülnek ki. Az oximoron a metafora azonosított elemével társulva (TE) komplex képet alkot: *Te édes mostoha*. A szövegrészben az ellentét alakzataihoz társul a gradáció (fokozás), amely szinonimikus variációs ismétlés is egyben: *zengem, sikoltom*.

Angol szövegvariáns:

O how I love you, ...
Who part from me, in silence, and run away
like the waterfall from its own rumble

‘Ó mennyire szeretlek téged, ...
Ki részem vagy, és csendben futsz tova
mint a vízesés önnön morajától

while I, between the peaks of my life,
 míg én, életem csúcsai közt
near to the far a távolhoz közel
cry out and reverberate kiáltom és visszhangzom
rebounding against sky and earth
 visszaverődve égről és földről,
that I love you, you sweet step-mother.
 hogy szeretlek téged, te édes mostoha.'

Az angol szövegrész kisebb módosításoktól eltekintve adekvát az eredetivel. A dinamikus *zengem, sikoltom* igékkel kifejezett fokozást a fordító a 'kiáltom és visszahangzom' jelentésű szinonimákkal adja vissza. Így a szinonimikus ismétléses alakzat is létrejön a célnyelvi szövegben. A visszhangzom ige a *földön és égbolton* ellentétes alakzattal alkot alakzattársulást a szövegvariánsban. A forrásnyelvi szövegrészben nem szereplő *Who part from me* 'Ki a részem vagy' metafora betoldás az angol szövegben. A célnyelvi szöveg ellentétes alakzataival az *in silence* 'csendben' határozó és a *rumble* 'robaj' az eredeti szöveggel adekvát módon erősíti a fordító az ellentétet a zaj különböző fokozatai és a lélek belső csendje között.

Orosz szövegváltozat:

О, как безмерно я люблю тебя! [...]
 'Ó, milyen mérhetetlenül szeretlek téged!
боюсь тебя и о тебе мечтаю.
 félve tőled, és rólad álmodozva.
Ты, словно водопад, умчишься молча прочь,
 Te, mint egy vízesés, robogsz halkán tova
меня, свой грохот, позади оставив.
 engem, a robajodat, hátrahagyva.
И буду я один меж тесных берегов
 És én egyedül fogok a szűk partok között
выть от тоски, как волчья стая,
 üvölni a bánattól, mint egy farkascsoarda.'

Az eredeti alapgondolatok az orosz nyelvű szövegvariánsban is olvashatóak, az alakzatok struktúráját és a versformát tekintve is jól követi a fordító a forrásnyelvi szöveget. A forrásnyelvi variánshoz viszonyítva azonban több módosulás is létrejött a célnyelvi szövegben. Az orosz szövegváltozat újabb ellentétek betoldásával felerősíti az ellentétek szintjét, valamint kibontja, részletezi a kognitív metafora táji elemeit, betoldva ismét a jellegzetes orosz táj egy elemét: *волчья стая* 'farkascorda'. Az eredeti szövegben nem szereplő adjekciós alakzatok is vannak benne, ilyen például az ellentét: *nappal és éjjel, félve és álmodozva*. Ugyancsak új adjekciós alakzat a célnyelvi képi síkba ugyan beleillő, azt kifejtő, de az eredetiben szintén nem szereplő metafora és hasonlat betoldása: *меня, свой грохот, позади оставив* 'engem, a robajodat, hátrahagyva; *буду... выть от тоски, как волчья стая* 'üvölteni fogok a bánattól, mint egy farkascorda'.

A szövegrész utolsó három sora egyértelműen pragmatikai adaptáció, a farkascorda üvöltése szó szerkezettel és a mint köztöszóval kifejezett hasonlat megváltoztatja az eredeti szöveg konnotációját, bár lehet, hogy a célnyelvi befogadó számára sajátos asszociációkat hoz így is létre a fordító. Valószínűleg ez is volt a műfordító szándéka.

A kint és bent kognitív metaforikus világának egyik legérdekesebb megnyilvánulását láthatjuk a következő szövegrészletben. „A belül megjelenített külvilág legkiforrottabb és legismertebb példája az *Óda*, amelynek megoldásai azért sajátosak, mert ez az eljárás többnyire az első személy képi megjelenítésére jellemző József Attila költészetében, itt viszont a *te*, a második személy ábrázolódik ezen a módon” (Domonkosi 2005: 63–71).

*Hullámszó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyáarak,
sűrög millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong –
tartalmaidban ott bolyong*

az öntudatlan örökkévalóság.

A vers előző szakaszában is volt dinamizmus, a most elemzendő szakaszban azonban a mozgás sokkal erőteljesebb. A világ megannyi fontos élőlénye, a makro- és a mikrokozmosz elemei – a munkálkodó emberek, a humanizált objektumok; apró állatok – jelenik meg az alakzattársulásokban különböző adjekciós alakzatok – felsorolás, fokozás, antitézis – alkotóelemeiként.

<i>Undulating hills rise</i>	'Hullámzó hegyek emelkednek
<i>star constellations oscillate</i>	csillagképek rezegnek
<i>lakes move, factories operate</i>	tavak mozognak, gyárak dolgoz-
<i>nak</i>	
<i>millions of living creatures</i>	élőlények milliói
<i>insects</i>	rovarok
<i>seaweed</i>	tengeri hínár
<i>cruelty and goodness</i>	a kegyetlenség és a jóság
<i>stir the sun shines,</i>	mozog, a nap süt,
<i>a misty arctic light looms –</i>	misztikus sarki fény homálylik –
<i>unconscious eternity roams about</i>	az öntudatlan örökkévalóság kószál
<i>in your metabolism.</i>	anyagcserédben'.

Angol változat:

Az angol szövegvariánsban a mozgás különböző változatait adekvát szinonim jelentésű igékkel alkotta újra a fordító. Néhány, a szövegjelentés szempontjából nem lényeges módosulást találunk csak a szövegrészben: a *sűrög* igét nem fordítja le Kabdebo. A mikro- és makrokozmosz minden eleme, a tér, a mozgás, az idő összefüggéseinek ábrázolása az eredetivel egyenértékű alakzatokban jelenik meg az angol változatban is. A sarki fényhez társított *borong* ige nem dinamikus cselekvést fejez ki, míg az an-

gol szövegvariánsban a *roams about* 'száguld' ige dinamizmusa ellentétes az eredeti szemantikai jelentéssel. Az *in your metabolism* 'anyagcserédben' az eredeti *tartalmaidban* szónak szinonimikus változata, amely konkretizálja a szót, leszűkítve József Attila poliszém szavának jelentéstartományát.

Orosz szövegvariáns:

Вздымаются в тебе холмы крутые,
'Benned meredek dombok emelkednek,
созвездия мерцают золотые,
arany csillagzatok ragyognak,
озера плещут, фабрики пыхтят,
tavak csobognak, gyáarak pipálnak,
миллионы рыб, зверей, зверят,
halak, vadak, vadkölykök,
грибов, гробов,
gombák, koporsók milliói,
безжалостность и человечность;
a részvétlenség és az emberség;
сияет солнце, мрак полярный плотен –
ragyog a nap, a sarki sötétség sűrű –
витают в глубине твоей прекрасной плоти
kereng gyönyörű tested mélyén
себя не сознавая, вечность.
öntudatlanul, az örökkévalóság.'

Az orosz szövegváltozatnak ismét több eleme eltér az eredetitől. A tér, az idő, mozgás alakzatait az eredetihez hasonlóan megalkotta ugyan a műfordító, de az eredeti alakzatok elemeit több helyütt más lexémákkal helyettesítette. Például a mikrokozmosz részeinek felsorolásakor több cserét (immutáció) hajtott végre, új rész-egész viszonyokat alkotva a szövegben, valószínűleg ismét az orosz természeti világ elemeinek szokásos leírásához igazodva. Például a *гроб* 'koporsó' szó szerepel a szövegben a *hínár* helyett. A műfordító a halál gondolatát evokálta a szóval, a helyettesített

forrásnyelvi szó konnotációja alapján: ti. a hínár lehúz, így a halál képzetét asszociálja a célnyelvi befogadóban is, tehát a hatás azonos. Az Ódának ebben a részében – előzőekhez képest – megváltozik a vers hangneme.

A *tartalmaidban ott bolyong* sor orosz változatában a rész helyett a női test egésze szerepel, amely az eredetihez viszonyítva új immutációs alakzat az orosz szövegben.

*'gombák
koporsók milliói'
[...]
kereng gyönyörű tested mélyén
az öntudatlan örökkévalóság'.*

Érdekes feladat lenne a fordítói gondolkodás elemzése is: miért éppen azokat a nyelvi eszközöket alkalmazta a szöveginterpretációban az eredeti gondolati tartalmak és a stilisztikai eszköztár, köztük az alakzatok fordításakor.

Összegzés, a fordítások értékelése

A teljes versszöveg minden alakzatának egybevetése nem volt célunk az elemzésben, csupán az orosz és angol szövegváltozatokban megvalósuló néhány alakzatnak, illetve az alakzatrendszer néhány fontos elemének vizsgálatára terjesztettük ki a vizsgálatunkat.

A kint és bent világának egymásba hajlása, a külső világ humanizálása, az alakzatok nemcsak nyelvi, hanem szoros logikai rendben való megszerkesztettsége szinte mérnöki pontosságú nemcsak a József Attila-szövegben, hanem a célnyelvi szövegvariánsaiban is. Az eredeti szövegben az objektív és szubjektív tér- és időmetaforák párhuzamot alkotva, majd más alakzatokkal összekapcsolódva, alakzattársulásokban jelennek meg. De nemcsak a kiemelt szövegrészletek, hanem az egész versszöveg alakzatvilága rendkívül összetett, bonyolult lételméleti és metafizikai tartalmakat fejez ki. Egy ilyen szöveg fordítása a legértőbb, leggyakorlottabb műfordító számára is nagyon nehéz alkotó feladat, az újrairás révén valósulhat csak meg.

A műfordítás interkulturális tevékenység. A műfordító a szöveg jelentésének idegen nyelvű tolmácsolásán kívül felvállalja a kulturális közvetítő szerepét is. Ennek megfelelően közvetít mind a forrásnyelvi, mind pedig a célnyelvi befogadó kultúra között. Az irodalmi fordításról való gondolkodás irodalmában ma a szépirodalmi szövegek egyenértékűségi viszonyának vizsgálatakor egyre inkább elfogadott az a nézet, hogy a célnyelvi szöveg mint variáns nem a forrásnyelvi szöveg mint invariáns teljes mása, hanem optimális esetben is csak ahhoz hasonló szövegváltozat.

A költői szövegeket szervező olyan egyéni stíluselemek, mint az elvont tartalmakat kifejező alakzatok idegen nyelvre történő áttétele nagyon sok esetben nem vagy csak egyes részleteiben adekvát az eredetivel. Különösen igaz ez az *Óda* orosz fordítására, amelyben a különböző alakzatok csak különböző módosulásokkal közelítik meg a forrásnyelvi invariáns elemeket, de pontos megfelelőit sok esetben nem tudta létrehozni a műfordító. Ennek ellenére ez a szöveg is betölti kulturális közvetítő szerepét, önmagában pedig, önálló orosz versként poétikailag is, prozódiai elemeit tekintve is korrek variánsa az eredetinek.

A célnyelvi szövegeket egybevetve azt is megállapíthatjuk, hogy a József Attila-szöveg alakzatainak és alakzattársításainak célnyelvi variánsait nem azonos módon hozta létre az orosz és az angol fordító. Az angol szöveg alakzatai nagyjából adekvátak a forrásnyelvieliekkel, az orosz szövegvariáns több része pragmatikai adaptáció.

A szépirodalmi szövegek fordításával kapcsolatban nagyon fontos, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi stílus- és alakzatalakotó kánon mennyire egyezik az egyes kultúrák esetében. Ha a célnyelvi befogadó kultúrában, illetve annak költői szövegalkotási hagyományában vannak a szövegkohéziós funkciójú szövegelemeknek kialakult formái, akkor a műfordító létre tudja hozni a célnyelvi szövegben is a forrásnyelvi szöveg adekvát célnyelvi variánsát. Ha azonban a célnyelvi befogadó kultúra nyelvében, kulturális és műfordítói hagyományaiban nincsenek meg a forrásnyelvi költői szöveg meghatározott elemeinek adekvát kifejező eszközei, akkor a fordító a célnyelvi szövegvariánsban más elemekkel helyettesíti az eredeti szöveg egyes elemeit. A műfordítói eljárásnak ezt a típusát szubsztitúciónak (helyettesítésnek) nevezzük. A szubsztitúció sok esetben azonban nem egy-

szerű helyettesítés az eredeti szövegelemek funkciójának létrehozására a fordított szövegvariánsban, hanem olyan mértékű változtatás, amely már pragmatikai adaptációnak, illetve újraírásnak tekinthető.

8.3. József Attila: *Reménytelenül*

Reménytelenül

Lassan, tüdődvé

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér;
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok család
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

Vas-színű égboltban...

*Vas-színű égboltban forog
a lakkos, hűvös dinamó.
Óh, zajtalan csillagzatok!
Szikrát vet fogam közt a szó --*

*Bennem a mult hull, mint a kő
az űrön által hangtalan.
Elleng a néma, kék idő.
Kard éle csillan: a hajam –*

*Bajszom mint telt hernyó terület
elillant ízű számra szét.
Fáj a szívem, a szó kihül.
Dehát kinek is szólanék –*

József Attila különböző szövegeiben a szubjektum sajátos funkciókban jelenik meg. A korábbi magyar költői hagyománytól eltérő, eredeti szubjektumszemlélet figyelhető meg a *Reménytelenül* című vers első részében is. A *Reménytelenül* két, önálló versből létrehozott költői szöveg. A tematikus egység, a struktúrabeli és szemantikai azonosságok, a prozódiai elemek (rím, ritmus) adják a két szöveget összekapcsoló kohéziós erőt.

A verskezdő kép a sivár emberi lét, a kiúttalanság, a reménytelenség fogalmi metaforája. A látszólagos nyugodtság, beletörődés a lírai én egzisztencialista létélményének megfogalmazódása, amely József Attila később keletkezett verseiben még jobban kiteljesedik, és kozmikussá növekvő képekben realizálódik. Ebben a költői szövegben a versbeszéd alaphelyzetét az első versszak mutatja be, mintegy összegzését adva az egész szövegben megfogalmazódó általános emberi léthelyzetnek. Erre utal például az *ember* általános alany. A *szétnéz* állítmány szemantikai jelentése elemeire bontja szét az egységes egészet alkotó világot. A József Attila által megfogalmazott világhiány ábrázolása, versbeli metaforája a széthulló anyag, a homok. A világhiány József Attila több versében is megjelenik, különösen a kései nagy versekben.

A *szétnéz* igei állítmány a vers harmadik versszakában megjelenő változatlan ismétléssel együtt variációs ismétléses alakzatot alkot: *nézik, nézik a csillagok*. „Az ismétlés hatására a homokszemcsék elemei és a csillagok között a *néz* ige kölcsönös szemantikai függőséget teremt, amely a metaforikus folyamat kezdetét és végét jelöli meg. A csillagok «Az ember» fogalomalkotó cselekvésének kozmikus metaforái” (Kovács 2006: 4).

A József Attila költészetében központi szerepet betöltő természeti képek nem konkrét térbeli funkciójukban használatosak, hanem, több más verséhez hasonlóan, a projekció eszközei (vö. Kemény 1983). Így a *homokos, szomorú vizes sík* is, ahol nincs semmilyen látható élőlény (ember, állat, növény). Az *ember* általános alany nem a tájban aktuálisan jelen lévő em-

berre utal, hanem az általános emberi létre, ahogyan Török Gábor *József Attila-kommentárok* (1976) című, a költői beszéd stilisztikai elemzésének egyik lehetséges módját bemutató munkájában is utal rá. Megjegyezzük, hogy Török Gábor József Attila-nyelvének vizsgálatát bemutató könyve, *A líra: logika* (1968), valamint a fentebb idézett munkája is funkcionális stilisztikai módszerrel történő elemzéseket tartalmaz.

A vers második versszakában megjelenik a konkrét szubjektum, a lírai én. A szövegalkotó egy hasonlatot terjeszt ki, amelynek szerkezetében a reménytelenség variációs ismétléses alakzat formájában fejeződik ki: a verscímbe a *reménytelenül* határozó, valamint az első versszak általános alanyához kapcsolódó tagadó igei állítmány, a *nem remél* variációs ismétlése a versszerkezet alappillére. Ehhez az alakzathoz kapcsolódik szemantikai antitézist alkotva a következő kijelentésben megfogalmazott hasonlat formájában kifejeződő cselekvés. A *könnyedén* határozó az ellentétes alakzat egyik eleme: *Én is így próbálok csalás / nélkül szétnézni könnyedén.*” A homokszemcsék és a csillagok között is szemantikai ellentét van, amely „a metaforikus folyamat kezdetét és végét jelöli meg” (Kovács 2006: 4). A *semmi ága* a József Attila által „dolog mögötti létnek” nevezett világhíányt kifejező metafora. A *szív* metonímiával a szorongást érzékelteti a lírai én. A *kis teste* metonimikus metafora a *hangtalan vacog* szinesztéziával kifejezett szemantikai ellentétrel együtt komplex alakzatot alkot, amely a szorongás elviselhetetlenségét erősíti a szövegben, ezt a hangszimbolikával is nyomatékosítja a szövegalkotó. De szemantikai ellentét van az első versszak elején az *okos fej* metonímia, és a szöveg végén lévő, a *semmi ágán* vacogó *szív* metaforikus metonímia között is. Ugyancsak fontos stíluselem a szövegben a más József Attila-szövegekben is lényeges funkciót betöltő lent és fent ellentétét alkotó térbeli fogalmi metafora: lent a homokos part, és fent a semmi ágán ülő szív, és még fentebb az őt néző csillagok. Az *„Ezüstös fejszesuhanás / játszik a nyárfa levelén”* komplex kép, amelyben a nyárfa levele ezüstös színének és a fejszesuhanásnak egymáshoz rendelésével enallagé jön létre. Az enallagé jelzőcserével alkotott alakzat. A jelző elcsúsztatása a mondatban a nagyobb hatás kedvéért az elől a szó elől történik, amelyre valójában vonatkozik. Az enallagé megszemélyesítéssel és metonímiával társulva olyan sűrített asszociációt tartalmazó

szemantikai rendszert, formailag pedig összetett képet hoz létre, amelyet a szakirodalomban József Attila-verseit értelmezve Hankiss Elemér (1996) komplex képnek nevezett. A szerző értelmezésében komplex képek a többszörös metaforák és azok a stilisztikai alakzatokkal kombinált metaforák, amelyeknek együttes jelentése túlmutat az elemi képeken.

A *semmi* fogalma József Attila költészetében ugyancsak már korán megjelenik, de főként elsősorban a szó köznapi értelmében, a konkrét dolgok, fogalmak hiányának kifejezésére.

A *Vas-színű égboltban...* című szöveget a *Lassan, tűnődve...* cíművel a közös tartalmi elemek, közös motívumok és a prozódiai elemek szövik egységes egészzé. Amíg azonban az első versszövegben lágyabb hangvétel uralkodik: szomorúság, a csillagok együttérzése, a másodikban a keményebb külső világ kerekedik fölül. Erre utal a szóhasználat is, ugyanis az égbolt *vas-színű* jelzőjét, a *forgó dinamót*, a *szikrázó szót* közös szemantikai elem köti össze: a technikai világ ridegsége. A csillagzatok közönye szemantikai ellentétet alkot az előző rész együttérző csillagaival. Az első vers emberközeli, szelíden együttérző csillagainak metaforája ellentétben áll a második vers rideg, távoli kozmikus metaforikus képével, a közönyös csillagzatokkal. Ezt az ellentétet nyomatékosítja a *dinamó* metaforában kifejtett gépies működés, valamint a *zajtalan csillagzatok* hangtalan mozdulatlansága.

A szubjektum elmúlását, a nyomtalanul elmúló időt fejezik ki a következő adjekciós alakzatok is: a „*Bennem a múlt hull, mint a kő*” hasonlat, az „*Elleng a néma, kék idő*” szinesztézikus metafora, a szokatlanságával meghökkentő, fémes, éles asszociációra épülő „*Kard éle csillan: a hajam*” metafora, valamint a szintén az idő múlását, a halált idéző hapax legomenon: „*elillant ízü számra*” metafora. Az idő mulandóságára, elmúlásának érzékeltetésére utal az *elleng* ige aspektusa is. Az ige grammatikai jelentése a kezdést és a befejezettséget egyszerre érzékelteti. Tolcsvai Nagy Gábor egy tanulmányában az *Elégia* kezdő versszakában elemzi a *leng* ige szemantikai jelentését. A szerző megállapítja, hogy az ige legáltalánosabb jelentésszerkezete a következő alapvető szemantikai jegyeket tartalmazza: „valamely fizikai tárgy egy másik tárgyhoz a levegőben rögzítve, kikötve, felfüggesztve, külső erő hatására mozgást végez... Ami leng, az nem cse-

lekvő, az elszenvedí a mozgást. Az ígének alapszinten nincsen megadva a kezdő és végpontja, kvázi folyamatosan érhető” (Tolcsvai Nagy 2005: 58). Mint minden jel, kontextusba kerülve a kontextus más jeleinek, stílselemeinek hatására újabb jelentéselemekkel bővül. Így változik József Attila költészetének későmodern korszakában a *leng* ige jelentésszerkezete is. Elemzett versünkben az „*Elleng a néma, kék idő*” metaforában a *leng* ige jelentésszerkezete is változik más szövegben szereplő változatához viszonyítva. A Tolcsvai Nagy által felsorakoztatott szemákat megőrizve az ige az *el-* igekötővel folyamatosból nem folyamatos aspektusúvá válik, a korábban leírt jelentésszerkezetéhez a kezdet és a vég szemája egyszerre társul. A *néma, kék idő* a címben jelzett, a hidegséget sugárzó *kék-színű ég* metaforához is szervesen illeszkedik, azzal mintegy keretet alkot.

A második vers utolsó versszakának metaforái az idő és tér szétesésével együtt a szubjektum halálát is kifejezik. A hernyóként elterült bajusz metafora jelentéstartománya a lírai én fizikai megsemmisülését kiváltó valós „eszközeinek”, a férgeknek a jelentését is magába foglalja. Az utolsó két sorban az ellentét a meghatározó alakzat: egyrészt ellentét van a halál és a fájó szív, másrészt a szó és a hallgatóság hiánya között: *Fáj a szívem, a szó kihül. / Dehát kinek is szólanék –*

E rövid, korántsem teljes verselemzés a József Attila-szöveg képi elemeinek és alakzatainak szövegbeli funkcióját hivatott bemutatni, egyúttal pedig kiindulópontul szolgál az angol és orosz szövegvariánsok elemzéséhez. Az angol szövegvariánst Edwin Morgan fordításában elemezzük.

Without hope

Slowly, broodingly

All you arrive at in the end

is sad, washed-out, sandy plain,

*you gaze about, take it in, blend
a wise head, nod; hope is in vain.*

'Remény nélkül

Lassan, tűnődve

Mindannyian megérkeztetek és végül

a szomorú, kimosott, homokos síkság van (itt),

körülnéztek, elfogadjátok,
egy bölcs fej, bólint; a remény hiábavaló.

<i>Myself, I try to look about</i>	Én magam (is), próbálok körülnézni
<i>nonchalantly, without pretence.</i>	közönyösen, csalás nélkül.
<i>Axe-arcs shake their silver out</i>	Fejszeívek rázzák ezüstjüket
<i>Rippling where the aspens dance.</i>	hullámzón, ahol a rezgő nyárfák táncolnak.

<i>My heart sits on the twig of nothing,</i>	A szívem a semmi ágán ül,
<i>its little body shivering, dumb.</i>	kis teste reszket, hangtalan.
<i>In calm unbroken gathering,</i>	Csendben, szelíden köré gyűlve
<i>staring, staring, the stars come.</i>	bámulva, bámulva jönnek a csillagok.’

A verskezdő általános alany (*you*) az eredeti *ember* helyett áll az angol szövegben. A *you* névmás is ugyanúgy az általános alany funkcióját tölti be a célnyelvi szövegben, mint az *ember* a forrásnyelviben. Az eredeti szövegével adekvát a fordításszöveg helymeghatározása is, a lexikai és grammatikai módosulások ellenére. A célnyelvi szövegben módosulás, jelentésszűkülés a *plain* ’sík’ *washed-out* ’kimosott’ jelzője. Bár a lexikai elemek módosulása az egész szövegrész jelentését módosítja, de az alakzatok szintjén ez csak kismértékben következik be. A párhuzam alakzatát megszünteti a fordító, egyszerű tényközlésként értelmezi a szubjektum látszólagos beletörődését. A *könnyedén* határozó helyett a *nonchalantly* ’közönyösen’ alkalmazása az eredeti jelentéshez viszonyítva többletet tartalmaz, a szó jelentéstartományában ugyanis az érzéketlenség mozzanata is benne van.

*Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

E sorok enallagéja a *játszik* igei megszemélyesítéssel, valamint a részegész viszonyán alapuló metonímiával társuló eredeti komplex kép fordításában a fordító eltér a forrásnyelvi képtől, bár annak információtartalmát megőrzi:

Axe-arcs shake their silver out
'Fejszeélek rázzák ezüstjüket
rippling where the aspens dance.
hullámzón, ahol a rezgőnyárfák táncolnak.'

Képtöbbletként két megszemélyesítés jött létre az angol szövegvariánsban, ez a többlet explicitációnak (kifejtésnek) is tekinthető: a műfordító kifejti az eredeti képet, amely vizuális és akusztikai többletként is jelentkezik a célnyelvi szövegben. Így a célnyelvi szövegrésznek a forrásnyelvinél dinamikusabb a hatása, amely a forrásnyelvi szöveg pragmatikai jelentésének megváltozását is előidézi: a József Attila-kép nem játékosságot, hanem fenyegetést érzékeltet.

A harmadik versszak jelentése szinte teljesen azonos a forrásnyelvi szövegével. A *semmi ágán* metaforát pontosan fordította Edwin Morgan. A *hangtalan zokog* szemantikai ellentétet kifejező alakzat helyett az *its little body shivering, dumb* 'kis teste reszkető, hangtalan' sorban az akusztikus ellentét nem adekvát az eredetivel, mivel a fordító a *zokog* ige helyett a *shivering* 'reszkető' jelentésű állítmányt társította az alanyhoz. A versszak utolsó képe is megváltozott, bár a változás nem jelentős mértékű: *staring, staring, the stars come* 'bámulva, bámulva jönnek a csillagok.' A forrásnyelvi szöveg változatlan ismétléses alakzata megmaradt, de az állókép helyett a *come* 'jönnek' ige által kifejezett mozgás az angol szövegvariánsban jelentésbővülés, egy újabb megszemélyesítés betoldásának a következménye, ami által az dinamikusabbá vált.

A második vers angol szövegváltozatának elemzése

In an iron-coloured sky	Vas-színű égben
<i>The chilly, lacquered dynamo</i>	'A hűvös, lakkozott dinamó

rotates in an iron- coloured sky.
forog a vas-színű égben.
Silent constellations! Oh
Csendes csillagzatok! Ó,
how my teeth make speech-sparks fly –
a fogaim hogy röptetik a szó-szikrákat –

The past drops through me like a rock
A múlt úgy hull át rajtam, mint a szikla
through space – not a sound there.
az űrön át – nincs hang ott.

Time drifts, a blue unticking clock.
Az idő lebeg, kék nem ketyegő óra.
Sword-metal flares out: but my hair –
Kard-féme fellobog: de a hajam –

My moustache settles, a gorged caterpillar,
Bajszom elterül, mint egy jóllakott hernyó,
over a mouth numbed of all taste.
ízre érzéketlen szám körül.

My heart's in pain, words come chillier.
A szívem fáj, a szavak fagyosabbak lesznek.
Words with no listener are a waste –
A szavak hallgató nélkül elvesznek –'

A második vers angol célnyelvi szövegváltozatában a *zajtalan csillagzatok* variációs ismétléses alakzat formájában jelenik meg: *Silent constellations!* 'Csendes csillagzatok'. A célnyelvi szöveg viszont a megszemélyesítés betoldásával dinamikusabbá válik az eredetinel: *Oh, how my teeth make speech-sparks fly –* 'a fogaim hogy röptetik a szó-szikrákat –'

Lényegesebb módosulás a *The past drops through me like a rock* 'A múlt úgy hull át rajtam, mint a szikla' sorban az eredetihez viszonyítva felnagyított kép keletkezett. Az *Elleng a néma, kék idő* sor angol változata a betoldással pragmatikai adaptáció: *Time drifts, a blue unticking clock* 'Az

idő lebeg, kék nem ketyegő óra'. A szó és a hallgatóság hiányának ellentéte adekvát az eredeti szöveg szemantikai alakzatával. Az utolsó sorban lévő gondolatalakzatot megváltoztatja a fordító: a tünődő kérdést egyszerű kijelentéssel adja vissza:

Words with no listener are a waste

'A szavak hallgató nélkül elvesznek'.

Az orosz célnyelvi szövegvariáns elemzése

Без надежды

Медленно, задумчиво

*И под конец вокруг одни
пески, болота да тоска;
ползут однообразно дни,
надежды нет, и смерть близка.*

Теснятся мысли в голове,

итоги подвести пора.

И свет луны блестит в листве,

как блик на стали топора.

*Птенцом на ветке пустоты
душа озябшая дрожит,
и звездочки, разинув рты,*

глядят, беднягу окружив.

'Reménytelenül

Lassan, tünődve (elgondolkodva)

És végül körül csak
homokszemek, mocsár és bánat;
egyformán másznak a napok,

nincs remény, és a halál is közel.

Zsúfolódnak a gondolatok a
fej(em)ben,
ideje számot vetni.

És a hold fénye ragyog
a lombzatban,
mint a villanás a fejsze élén.

A semmi ágán madárfiókaként
átfázott lélek remeg,

és a kis csillagok, kitérve
szájukat,
nézik, körülvéve szegénykét.'

Az első vers orosz szövegvariánsában a fordító az általános léthelyzetet kifejező kozmikus fogalmi metaforát konkrét tájleíró képpel váltja fel. A reménytelenség és a halál metaforája így nem az egész emberiségre vonatkozik, hanem csak a szövegben szereplő szubjektumra. Ez a konkretizáló eljárás gyakori az orosz fordításokban, amint arra a *Bánat* és az *Óda* című versek elemzésekor is utaltunk. Az orosz szövegben az elemeire bontott tájat nem az általános alanyként funkcionáló ember szemléli. Ezzel elmarad a párhuzam alakzata, valamint a hasonlattal kifejezett lírai én szemléletmódja is a célnyelvi szövegben. Az enallagé alakzata (*Ezüstös fejszesuhanás / játszik a nyárfa levelén*) pedig más alakzattá transzformálódik. A műfordító egy újabb leírást told be az orosz szövegvariánsba, amely a konkrét képi síkot erősíti. Ez az eljárás explicitációként is értelmezhető: *И свет луны блещет в листве*, 'És a hold fénye ragyog a lombozatban'

Az eredeti metaforikus megszemélyesítés helyett hasonlat formájában magyarázó leírást alkalmaz a fordító. Ennek eredményeképpen a képi elem projekciós ereje vész el (vö. Kemény 1983). Jurij Guszev kifejti a szív=madár metaforát is, és komplex képpé bővíti, valamint e köré építi az eredeti szöveg implicit képi elemeit, így a csillagok is madárként jelennek meg.

<i>Птенцом на ветке пустоты душа озябшая дрожит,</i>	'A semmi ágán madárfiókaként átfázott lélek remeg,'
--	--

Az orosz kép értelmezéséhez tudnunk kell, hogy az orosz nyelvben az érzelmek kifejezésére a *szív* helyett a *lélek* szerepel metaforaként. A célnyelvi szövegvariánsban elmarad az eredeti *hangtalan vacog* ellentétes szemantikai alakzat is módosult, ezáltal módosul a szövegrész stílushatása, pragmatikai jelentése. Jurij Guszev szíves szóbeli közlése alapján tudjuk, hogy a mai orosz befogadó elvárásainak nem biztos, hogy megfelelt volna a szöveghű fordítás, esetleg érthetetlen is lett volna. Az eredeti ismétléses alakzat sem jött létre a célnyelvi szövegben. A csillagok együttérzésének kifejezése azonban megmarad, ezt igazolja a 'szegénykét' jelentésű *беднягу* szó betoldása. Az alakzatok módosulása ellenére sem mondhatjuk azonban, hogy inadekvát ez a fordítás, hiszen az orosz kulturális és versalkotó kánonnak megfelel.

Nézzük meg most a második vers orosz célnyelvi szövegvariánsát!

Под кожухом небес...

*Под кожухом небес повис
блестящий электромотор.
То – мирозданья механизм:*

созвездий ход и слов повтор...

Как в космосе, сквозь толщу лет

*минувшего болид летит;
его едва заметен след,
но след тот в памяти болит.*

*Усов щетинка на губах,
как гусеница, замерла.
Тоска на сердце, боль в висках...*

Кому нужны мои слова?...

'Az égbolt alatt...

Az égbolt alatt fennakadt
egy ragyogó elektromos motor.

Az – a világmindenség
mechanizmusa:

A csillagok járása és a szavak
ismétlése...

Mint a világegyetemben,
az évek rétegén
át repül a múlt hullócsillaga
alig észrevehető a nyoma,
de az a nyom az emlékezetben fáj.

A bajusz szőrzete az ajkon,
Mint a hernyó, megdermedt.

a szívemben bánat, a halánté-
kban fájdalom...

Kinek kellene a szavaim?...'

Az orosz célnyelvi szövegváltozat címe nem tükrözi pontosan az eredeti szöveg konnotációját. A forrásnyelvi *vas-szinű* jelző a József Attila-i kozmikus kép minden elemére vonatkozik, de különösen fontos az elgépi-esedett világra utaló asszociációja. Az eredeti *vas-szinű* jelző elmaradása a célnyelvi szövegben az ismétléses alakzatok megszüntetésével is jár, amely az eredeti szövegben fontos funkciót tölt be. Megváltozik a szöveg dinamikája is azáltal, hogy a *forog* igei állítmányt a fordító a *novuc* 'fenna-

kadt' igével cserélte fel. Ezáltal a dinamó mozdulatlan, illetve leng, mint az idő. További módosulás is létrejött az első két sor fordításában: a *lakkos, hűvös dinamó* jelzős szerkezetet a *блестящий электромотор* 'ragyogó elektromos motor' szerkezettel cserélte fel a fordító. A *hűvös* és a *ragyogó* jelzők tekinthetők ugyan alkalmi szinonimáknak, az *elektromos motor* pedig a *dinamó* szinonimájának, de ez a csere az eredeti szövegjelentés bővülését eredményezte. A versszak utolsó két sorában megszűnik a magyar szövegrész ellentétes alakzata: a *zajtalan csillagzatok* metaforikus képet a *мироздания механизм* 'a világmindenség mechanizmusa' szerkezettel alkotja újra a fordító, amivel szintén módosítja, bővíti az eredeti szövegjelentést. Az utolsó sorban is megváltoztatja Jurij Guszev az eredeti alakzatot. A forrásnyelvi szövegben ellentét van egyrészt a forgó hűvös dinamó és a zajtalan csillagzatok közt, másrészt pedig a fogak közt szikrát vető szó és a zajtalan csillagzatok között. A beszédet megjelenítő szemantikai elem, a szikrát vető szó ugyanakkor a dinamó forgó mozgása közben keletkező szikrára is asszociál, ezzel párhuzamos alakzat jött létre a magyar szövegben. Ezek a komplex alakzatok azonban nem jelennek meg az orosz szövegvariánsban.

Az idő múlásának érzékeltetése is csak általános értelemben van jelen az orosz szövegvariánsban. A folytonosság kifejezése is általános, mivel a fordító nem köti a lírai én személyes érzékeléséhez: *след тот в памяти болум* 'az a nyom az emlékezetben fáj' kifejezés az időnek az általános emberi érzékelésére utal. Az eredeti komplex kép (*Elleng a néma két idő*) sem jelenik meg az orosz szövegvariánsban. Lényeges módosulás – immutációs eljárás – eredményeképpen ugyan az eredeti szöveg képszerkezetéhez némileg hasonló, az orosz szövegvariáns képi síkjának megfelelő képszerkezet jött létre, amely a hasonlat és a kozmikus kép megőrzésével az eredeti információtartalmat visszaadja ugyan, de az alakzatok szintjén nem adekvát az eredetivel. Az utolsó versszak célnyelvi variánsának szemantikai és képszerkezete jobban közelít a forrásnyelviéhez, mint a korábbi szövegrészek. A dermedtséget érzékeltető hasonlat megőrződik az orosz variánsban is, a szemantikai ellentét alakzata azonban eltűnik. Az orosz szövegváltozat a magyar jelentéstartalom újráirása

Összegzés, a fordítások értékelése

A műfordítási szövegvariáns az eredeti forrásnyelvi szöveghez illeszkedő töredékként, annak részeként is értelmezhető. Így kerülhetnek pars pro toto metonimikus viszonyba egymással a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek. A forrásnyelvet nem ismerő olvasónak a célnyelvi szövegvariáns, a műfordítás az egész illúzióját adja, de csak akkor, ha a műfordítás maga is művészi alkotásként hat rá.

Az elemzett két összefüggő József Attila-vers angol és orosz célnyelvi szövegváltozatai az eredeti szöveg lényeges információit visszaadják ugyan, de a költői képek és az alakzatok szintjén lényeges eltéréseket mutatnak. Bár pragmatikai adaptációk, a forrásnyelvi szöveg adekvát variánsainak tekintendők azonban, mivel művészi szöveggként az angol, illetve az orosz irodalmiszöveg-alkotó kánonba beilleszkednek, és betöltik kultúra-közvetítő funkciójukat is.

9. Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versének angol és orosz és fordításai

Bevezetés

Az ellentét univerzális nyelvi kategória, amely minden nyelvben megtalálható. Az ellentét az emberi kommunikációban a verbális és nonverbális kódban egyaránt jelen van. A nonverbális kódban kifejezett ellentét egyes típusai azonban sokszor kulturálisan kötöttek.

Az irodalmi szövegekben az ellentétnek (antitézis) mint szövegkohezív struktúra- és jelentésképző alakzatnak a verbális kódban nagyobb szerep jut. A verbális kódban megjelenő ellentét lehet adjekciós és immutációs alakzat is. Ha az ellentét mindkét pólusa jelen van a szövegben, akkor adjekciós, ha csere következtében csak az ellentétes szövegrészek jelennek meg, akkor immutációs alakzatról beszélhetünk. Ez utóbbi esetben a kontextusból odaértendő az ellentét hiányzó pólusa.

Grammatikai formája szerint az ellentét megjelenhet ellentétes jelentésű lexémák, szintagmák, mondatok formájában, de a szöveg nagyobb egységeiben is. Gyakori szövegalkotási mód az ún. ellentételezés, amelynek során az alakzat átsző egy nagyobb szövegrészt vagy az egész szöveget (vö. Rozgonyiné Molnár 2006: 112; 2008: 110). Az antitézis alakzatára jellemző a szétválasztás és egybefoglalás. Az egybefoglalás az ellentétek egységben történő megjelenítése. Ebben a funkciójában gyakran szerepel együtt a szövegben a párhuzam alakzatával. Az ellentét általános jellemzője: szemantikai kontraszt teremtése többnyire párhuzamos szerkesztésű nyelvi struktúrákban.

A *Hajnali részegség* alakzatrendszere

A retorikai szituáció a partner közvetlen jelenlétét sugallja, amelynek ellentmond a közlés tartalma. Az egyes idevonatkozó szövegrészeket tekinthetjük szubjekciós alakzatnak (fiktív dialógus) is, bár nem a klasszikus retorikában megszokott jelentésben, amikor általában a kérdés-felelet for-

májú dialógus válaszreplikája hiányzik (vö. Szikszainé Nagy 2008: 575) A szövegben a szubjekcióban, bár feltételezhetjük a partner jelenlétét, figyelmét, a partner válaszreplikái hiányoznak. „*Elmondanám ezt néked. Ha nem unná.*”

Ellentétet képeznek a Kosztolányi-szövegben a kognitív térmetaforák is, amelyek az emberi gondolkodásban nagyon gyakoriak. Különösen az irányok és a mozgás alkotnak gyakran forrástartományt: nemcsak a lírai szövegekben, hanem a mindennapi közlésekben is, mert a mozgás- és a térélmény az ember alapvető tapasztalatai közé tartozik (vö. Kövecses 2005: 36, Domonkosi 2005). A mozgáshoz kapcsolódik a forrásnyelvi szövegben az álmatlanság kognitív metaforája, amelyben a forrástartomány a gép, ennek kiterjesztése a gép mozgásához tartozó elemek, a zörgés, a kattogva-zúgva hangutánzó igékből képzett összetett szó formájú igenév: „Le is feküdtem. Ám a gép az agyban zörgött tovább, kattogva-zúgva”

A vers szerkezetét ellentétes részekre tagolja a két ellentétes világ, a lent és a fent metaforikus képi megjelenítése és értékrendje is: a földi világ gyarló, az égi csillagvilág eszményien szép, hívogató képe. Az ellentét alakzata ad keretet a lírai én földi létét leíró részletezésének – 1. és 3. versszak – és az égi világot bemutató 2. versszakban közölt képi világnak. De ellentétek vannak az egyes versszakokon belül is. Pl. A költő valóságos térbeli elhelyezkedése, az éjszakai Logodi utca elképzelt látványa egyszerre groteszk és gyengéd. Gyengéd az alvó család jellemzése – „a szájakon lágy álombeli mézek”. Az ezt követő metaforikus képsor azonban sivár és lehangoló, amelyet a szerző általánosít és kiterjeszt a világra.

*A ház is alszik, holtan és bután,
mint majd száz év után,
ha összeomlik, gyom virít alóla,
s nem sejtí senki róla,
hogyan otthonunk volt-e vagy állat óla.*

Ellentét van az emberi élet esetlegessége, végessége, valamint az égi világ időtlensége és állandósága között is. Ebben az ellentétben az ember életének, sorsának véletlenszerűsége is élesebbé, érzékelhetőbbé válik. A

kiemelt szövegrészben a fent és lent kognitív metafora újabb kiterjesztése jön létre: *kimondhatatlan messze s odaát ↔ és ide estem; s állok egy ablakba, Budapesten.*

*...a csillagok
lélekző lelke csöndesen ragyog
[...]
kimondhatatlan messze s odaát,
ők, akik nézték Hannibál hadát
s most néznek engem, aki ide estem
és állok egy ablakba, Budapesten.*

Az élet végessége és a halál árnyéka mellett az élet szépségébe vetett hit ellentéte is kifejeződik a versben:

*Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinned
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen.
de pattanó szívem feszítve húrnak,
dalolni kezdtem ekkor az úrnak,*

A vers formája követi a szerző gondolatvilágát: a rímek, a hosszú és rövid sorok szabálytalan váltakozása a vers gondolat- és képi világához, az ellentétekhez és párhuzamokhoz igazodnak. „A vers gondolatrítmus: hasonló, ellentétes vagy fokozást tartalmazó gondolatok egymást követő, tudatos szerkesztésű rendszere, a szöveg szabályosan ismétlődő ritmuskeltő megoldása” (Szauder 1947: 2).

Az ellentét alakzatai az angol célnyelvi szövegvariánsban

Nézzük meg az angol fordításban a magyar szövegben kiemelt szövegkohéziós ellentéteket!

A retorikai szituáció és a szerzői gondolat tartalmának ellentétére, a szubjekció alakzatára példa a következő angol szövegrész:

Kosztolányi: *Elmondanám ezt néked. Ha nem unnád. I would tell you this – I hope it won't bore you.* Kabdebó Tamás fordításában a feltételes mondat modalitása módosul, de ez nem változtat a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegrész adekvátságán: 'Remélem, nem lesz unalmas neked.'

Az álmatlanság kognitív metaforájának forrástartománya hiányosan jelenik meg az angol szövegváltozatban, kimarad a *kattogva-zúgva* hangutánzó igenévi összetétel. A céltartományt, amely a Kosztolányi-szövegben később jelenik meg, Kabdebó Tamás egy későbbi szövegrészben fejti ki. Az ellentét alakzata azonban megmarad az angol változatban is.

Kosztolányi: *Le is feküdtem. Ám a gép az agyban zörgött tovább, kattogva-zúgva*

Angol változat:

*But the machine in the
mind was rattling on,
and though
I tried to sleep*

'De a gép
az agyamban zörgött,
és azt gondoltam
megpróbálok elaludni'

Kosztolányi: *nem jött az álom. / Hívtam pedig,*

...Yet I went on... / calling out to sleep to come, '

...Mégis folytattam... / híva, hogy jöjjön az alvás, ...'

Az angol változatban a szerkesztésmód elliptikus, mivel az első tagmondat alanya elmarad, de a kihagyott ellentétpólus szemantikai jelentése benne van a következő sorrésztetekben. Ennek a megoldásnak az az eredménye, hogy az eredeti szövegben variációsan ismétlődő gondolatot lerövidíti a fordító.

Az ellentételezés tipikus példáját hozta létre Kosztolányi a következő idézett szövegrészben, amelyben a részletezés és párhuzam alakzata alakzategyüttest alkot. Az ellentét tipikus szóalakzata, az antonímia is helyet kap a szövegrészben (alszik, holtan; otthonunk vagy állat óla).

Kosztolányi:

*A ház is alszik, holtan és bután,
mint majd száz év után,
ha összeomlik, gyom virít alóla,
s nem sejtí senki róla,
hogy otthonunk volt-e vagy állat óla.*

Az angol változatban a kisebb lexikai módosítások ellenére (otthonunk → ház; gyom virít → a repedésekben megjelenő fű; otthonunk vagy állat óla → ház vagy disznóól) adekvát módon jelenik meg az ellentételezés, a részletezés és a párhuzam alakzatával együtt:

*My home is asleep dead and dumb,
just as it will after a hundred numb
years be, when as ruins it will lie
with grass appearing in the cracks,
and no one will know whether it was a home
or a pigsty.*

'A házam is alszik holtan és bután,
mint ahogyan lesz száz zsibbadt
év után, amikor mint a romok fog feküdni
a repedésekben megjelenő fűvel
és senki nem fogja tudni ház
vagy disznóól volt-e.'

A fent és lent kognitív metaforikus ellentéte a részletezéssel és a párhuzam alakzatával együtt nagyobb szövegrészek idézését kívánná meg. Mivel azonban ez az ellentét az egész szöveg szerkezetére kihat, ezért csak néhány részletet emeltünk ki belőle. Az angol szöveget olvasva azt látjuk, hogy az előző elemzésben leírtakhoz hasonlóan adekvátak az ellentét alakzatai a célnyelvi változatban is.

Kosztolányi: *De fõnn, barátom, ott fõnn a derûs ég*

Az angol változat:

*But up there, my friend,
up there the
radiant sky*

'De fõnn, barátom,
fõnn
a ragyogó ég,'

Kosztolányi:

*õk, akik nézték Hannibál hadát
s most néznek engem, aki ide estem
és állok egy ablakba, Budapesten.*

Az angol változat:

*who yonder and from afar
gazed at Hannibal's army
and now are gazing at me,
dropped down and
standing there in a
nightgown and a vest
by a window of a home
in Budapest.*

'aki amonnan és messzirõl
nézte Hannibál seregét
ma engem néz,
aki leesett és
áll itt
hálóingben és egy mellényben
egy ház ablakában
Budapesten.'

Az idézett forrásnyelvi és célnyelvi szövegrészekben egyaránt szemantikai ellentét van a tárgyak (Hannibál hadát → *Hannibal's army*; engem → *me*; ide estem → *dropped down*; állok → *standing*; egy ablakba → *by a window*). Az angol szövegben ismét vannak módosulások, például a *night gown and a vest* 'hálóingben és egy mellényben' sor az eredetiben nem szereplõ betoldás.

Összegzés, a fordítás értékelése

Költői szövegek esetében a forrásnyelvi szövegek és célnyelvi szövegvariánsaik egyenértékűségi viszonyának vizsgálatára a kommunikatív ekvivalencia-viszony a legmegfelelőbb, amely szerint a forrásnyelvi művészi szövegekben különböző módosítások is megengedettek annak érdekében, hogy a szövegegész szintjén létrejöjjön a forrás- és célnyelvi szövegvariánsok egyenértékűségi viszonya (vö. Popovič 1980). A műfordítónak a forrásnyelvi szöveg olyan célnyelvi variánsát kell létrehoznia, amely a célnyelvi kultúrában kialakult szövegalkotási kánonnak és a célnyelvi befogadók elvárásainak is megfelel.

Mivel a szöveg stílusa a forrásnyelvi szöveg invariáns részéhez tartozik, az egyes stíluselemek fordítása kulcskérdése a szövegek adekvátságának (vö. Popovič: a kommunikatív ekvivalenciáról 1980). Különböző magyar szépirodalmi szövegek fordítási variánsait vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a stílus adekvát fordítása esetében a szövegegész egyenértékűségi viszonya létrejön (vö. Lőrincz J. 2012, Lőrincz G. 2013).

A Kosztolányi-szöveg és angol fordításának ellentétes stilisztikai alakzatait vizsgálva is azt tapasztalhatjuk, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi szövegvariánsokban létrejött a megfeleltetési viszony. Helyenként vannak ugyan módosulások a célnyelvi szövegvariánsban – kihagyások, betoldások, cserék –, amelyekkel együtt a szöveg egészének üzenete, de többnyire a szövegrészeké is, adekvát a forrásnyelviével.

10. A prózafordítás néhány kérdése

10.1. A groteszk és abszurd fordítása. Örkény István: *Egyperces novellák*

Bevezetés

A prózai szövegek fordítása általában kevesebb problémát okoz a műfordítónak, mint a versszövegeké. Vannak azonban olyan műfaji, szövegjelentést érintő és más kötöttségek a prózai szövegekben is, amelyek kulturális áttétele nehezséget okozhat a fordítónak.

Ebben a fejezetben a groteszk és abszurd esztétikai minőségek célnyelvi kifejezőmódjainak, valamint a reáliáknak a fordítását elemezzük Örkény két egyperces novellájában. A forrásnyelvi szöveg értelmezése a groteszk és abszurd szövegek esetében nem egyszerű feladat. Az ilyen esztétikai minőséget képviselő szövegek többértelműek, különböző olvasatok lehetnek. Az abszurd és a groteszk esztétikai minőség, illetve látásmód többértelműségének fordítását olyan irodalmifordítás-szövegekben vizsgáljuk, amelyek a forrásnyelvi szöveg sajátos üzenetét különböző fordítói stratégiák segítségével sem mindig könnyen tudják az eredetivel közel azonos módon, az eredeti szerző jelentés- és stíluszándékának, a célnyelvi kultúra szövegalkotási kánonjának, valamint a befogadó feltételezhető jelentésértelmezésének megfelelően újraalkotni. De ugyanez vonatkozik a kulturálisan kötött tartalmakra, kifejezésekre is. A reáliák fogalmára, tipológiájára itt nem térünk ki, hiszen sok kutató foglalkozott a kérdéssel (vö. Lendvai 2005, Klaudy 1999, Klaudy–Simigné 1996, Tellingner 2005). A szakirodalomban a reáliák közé sorolják a forrásnyelvi szövegben előforduló speciális kulturális, történelmi-társadalmi fogalmakat is, amelyeket a célnyelvi szövegben is adekvát módon kell újraalkotnia a fordítónak (vö. Mujzer-Varga 2009, 2010). Ha van a célnyelvi kultúrában a forrásnyelvi kulturális kifejezéseknek, más néven kulturémáknak adekvát megfelelőjük, a műfordítás könnyebb lehet, ha nincs, feltételezhetően nehezebb a fordító dolga.

A groteszk esztétikai minőség, látásmód az olasz eredetű grotta 'barlang' szóból ered. A groteszk szöveg alkotója szélsőségesen össze nem illő tartalmi és/vagy formai elemeket társít egymáshoz. A szakirodalomban egyes szerzők a groteszket a komikum egyik fajtájának tekintik. Alapvető különbség a groteszk és a komikum között, hogy a groteszkben az ellentétek feloldása nem valósul meg, nem jön létre katarzis, ezáltal többnyire nem kelt nevetséges hatást (vö. Szalay 1983). Berkes Tamás Wolfgang Kayser egyik munkájára hivatkozva a groteszket az abszurd egyik változatának tartja: „A groteszk alkotásai az abszurdal való játéknak tekinthetők: »borzongunk a világunk mögött leselkedő sötét hatalmaktól«, de a »művészi megformálás egyben titkos felszabadítóként hat«” (Berkes 2015: 139). A groteszk szövegben a reális és irreális világ elemei elvesztik eredeti jelentésüket, összemosódnak, és többféle értelmezési lehetőséget kínálnak a befogadónak. A groteszk szöveg szemantikailag és strukturálisan is több eltérő sajátosságot mutat más szövegtípusoktól. A groteszk szövegek jelentésében a szövegalkotó nyelvi elemek elrendezésének, kapcsolatuknak, a szöveg szerkezetében betöltött helyüknek és funkciójuknak van lényeges szerepük.

A 20. század történelme, a világháborúk, a totális diktatúrák és a terror az ember számára szürreális világot teremtett, amelyben reális és irreális között sokszor nem képes különbséget tenni, illetve az irreális tűnik reálisnak. Örkény groteszk meghatározásában ezt a látásmódot a következőképpen írja le:

„Szíveskedjék terpeszállásba állni, mélyen előrehajolni, s ebben a pozitívában maradván, a két lába közt hátratekinteni. Köszönöm. Most nézzünk körül, adjunk számot a látottakról. Íme, a világ fejtetőre állt. Férfilábak kalimpálnak a levegőben, visszacsúsznak a nadrágszárak, s a lányok, ó, ezek a lányok, hogy kapkodnak a szoknyájuk után.” (Örkény: Arról, hogy mi a groteszk)

Az abszurd

Az abszurd is esztétikai minőség, illetve sajátos látásmód, a fantasztikum egyik szélsőséges típusa, amelyben keveredik a köznapi és a fantázia-világ, elmosódnak a határok, és valóságosnak látszanak abszurd dolgok, a valóságosak meg képtelenekek.

Hetényi Zsuzsa tömören a következőképpen foglalja össze az abszurd legfőbb értelmezéseit a szakirodalomban: „Az abszurdot általában a következő szavakkal határozzák meg a kézikönyvek és a klasszikus források, Camus-t vagy Ionescót idézve: érthetetlen, logikátlan, céltalan, irracionális, a nyelv radikális devalválása, váratlan, kiszámíthatatlan, fölösleges, anti-bármí, szélsőséges fantasztikum, torz, nevetséges” (Hetényi 2012: 467).

Az abszurd és a groteszk fordítása

Az abszurd és a groteszk szövegek fordítása értelmezési kérdéseket vet fel a forrás- és célnyelvi befogadóban egyaránt. A forrásnyelvi szöveg üzenetének értelmezéséhez segítséget nyújthat a fordítónak mint befogadónak saját irodalmiszöveg-értelmezési kompetenciája. A célnyelvi és a forrásnyelvi befogadó értelmezése azonban sokszor nem azonos a szerzővel, mivel a szerző és a célnyelvi befogadó – de sokszor a forrásnyelvi is – többnyire eltérő társadalmi, kulturális háttérrel rendelkezik. Nehézséget okozhat az is, hogy egyes kultúrákban van hagyománya a groteszk ábrázolásnak, másokban nincs.

Örkény István *Egyperces novelláinak* jellemzője a groteszk és abszurd látásmóddal együtt a többértelműség és a tömörség. Ezek fordítására Kim Bogook bevezette a metaegyperces fogalmát, és ezt ajánlja alternatív módszerül a fordítóknak is (Bogook 2008: 99: 132). A szerző utal rá, hogy Örkény maga is javasolta a francia fordítójának, hogy tematikusan rendezze a különböző időben, tematikai sorrendben keletkező, mintegy „mellékesen” írt rövidebb-hosszabb terjedelmű egyperceseket, hogy a célnyelvi befogadó számára könnyebben értelmezhetőek legyenek a fordításszövegek.

„A metaegyperces tehát egy olyan módszer, mely a fordítás során moza-

ikyszerűen összeköti a gyűjteményben foglalt egyperceseket” (Bogook 2008: 118). Ilyen metaegyperces lehet például az irodalmi utalások értelmezése a következő novellák egymásutániságában: *Egyik ismeretlen Petőfi-vers, Halhatatlanság, Egy költemény folytatása, Történelmi tévedés*. A történelmi helyzet értelmezését könnyíti meg például a Rajk-perhez kapcsolódó egypercesek következő sorrendje: *1949, Ballada az álmatlan éjszakákról, Ballada az igazságról*. Kim Bogook szerint az azonos témájú egypercesek egymás utáni közlésével elkerülhetők a több szakirodalomban javasolt, a célnyelvi olvasó értelmezését segítő lábjegyzetbeli magyarázatok. Az egypercesek esetében a lábjegyzetek éppen a forrásnyelvi szövegek lényegét, a műfajra jellemző tömörséget szüntetné meg, ezért a szerző nem javasolja. Bármilyen eljárást is választanak a fordítók az Örkény-egypercesek fordítására, egyrészt ragaszkodniuk kell az eredeti szövegek formai követelményeihez, amelyhez például a műfaj tömörsége is tartozik, másrészt olyan szociokulturális információkat kell nyújtaniuk, amelyek segítik a szövegértelmezést. Gyakoriak a betoldások (adjekció): körülírások, magyarázatok, lábjegyzetek, de ezek általában a forrásnyelvinél nagyobb terjedelművé teszi a célnyelvi szöveget. Az is előfordul, hogy kihagy a fordító a szövegből a célnyelvi kultúrában hiányzó, a forrásnyelviben azonban meglévő és az Örkény-szöveg értelmezéséhez fontos elemeket.

„A metaegyperces nemcsak aktív fordítói tevékenységet igényel, hanem az olvasóktól is elvárja, hogy aktívan vegyenek részt az egypercesek olvasásában és értelmezésében. Az elváráshorizont, a recepcióesztétika és az olvasóközponút kritika sok ponton eltérnek ugyan egymástól, de mindháromban közös, hogy aktív szerepet szánnak az olvasónak a mű – a már lefordított műről van szó – értelmezésében” (Bogook 2008: 136)

A Mindig van remény című egyperces novella orosz fordítása

Örkény látásmódja az orosz irodalom ismeretében jól értelmezhető: „Egyrészt sok jelensége megfeleltethető a groteszk bahtyini kategóriáinak, másrészt párhuzamba állítható a nálunk kevésbé ismert Danyuil Harmsszal, akiről Örkény sohasem hallhatott” (Hetényi 2012: 459).

Örkény figyelmeztet rá, hogy a cím igen lényeges eleme a szövegeknek, hozzátartozik a jelentésükhöz, kulcsot ad a megfejtésükhöz is. A szöveg in medias res kezdődik, az előzményekről csak sejtéseink vannak, illetve a befogadó konkrét tapasztalatai is segíthetik a szituáció értelmezését. A mérnök és a megrendelő közötti dialógusban megnyilvánuló két nézőpont közötti különbségből adódik a groteszk szemléletmód. A párbeszéd szövegében a groteszk abszurdba vált át, amely komikus színezetet ölt: az élet és a halál ellentéte a valóságban kizárná, hogy a kriptát megrendelő számára a halála után értelme legyen végső lakhelye felszereltségének: pl. időtálló anyagból, betonból készült fal, áram a kriptában, szellőző stb. A novella befejezetlensége is hasonló jelentéseket sugall a szöveg értelmezéséhez.

forrásnyelvi szöveg	orosz szövegvariáns	nyersfordítás
Mindig van remény	Всегда есть надежда	Mindig van remény
Betonzva? – <i>hökkent meg a tisztviselő.</i>	Зацементирован? – <i>изумился служащий.</i>	'Cementezett? – <i>döbbent meg a tisztviselő.</i>
Az érdeklődő azonban kijelentette, hogy nem baj. <i>Rágta a körmét.</i>	Однако заказчик заявил, что это несущественно, и стал в раздумье <i>грызть ногти.</i>	De a megrendelő kijelentette, hogy ez lényegtelen, és <i>töprengve rágni kezdte a körmét.</i>

<p>A mérnök, akit a tisztviselő odahívott, <i>elég lassú észjárású volt.</i> Kétszer is elmagyaráztatta magának a dolgot, s még utána is csak <i>hümmögött.</i></p>	<p>Инженер, которого пригласил служащий, <i>соображал туговато.</i> Дважды пришлось растолковывать ему, чего хочет заказчик, но даже и после этого <i>он качал головой и недоверчиво хмыкал.</i></p>	<p>A mérnök, akit a tisztviselő odahívott, <i>nehézkesen fogta fel.</i> Kétszer kellett elmagyarázni neki, mit is akar a megrendelő, de még azután is <i>a fejét ingatta és értetlenül hümmögött.</i></p>
<p>Legyen pala – <i>mondta az érdeklődő, és mélázva nézte a nehéz felfogású mérnököt</i></p>	<p>Пусть будет из шифера, – сказал заказчик и <i>задумчиво</i> посмотрел на бестолкового инженера.</p>	<p>Legyen palából, <i>mondta a megrendelő és elgondolkodva</i> nézte a nehéz felfogású mérnököt.</p>
<p>– Továbbá – <i>mondta aztán – be kellene vezetni a villanyt. A villanyt? – bámultak rá mind a ketten. – Minek oda villany?</i></p>	<p>Затем, – <i>сказал он, – надо провести туда электричество. – Электричество? – воззрились на него оба. – Зачем там электричество?</i></p>	<p>Azután – <i>mondta – be kell vezetni oda a villanyt. – A villanyt? – bámultak rá mindketten. – Minek ott a villany?</i></p>
<p>– Jó kérdés – <i>mondta bosszúsan az érdeklődő. – Hogy ne legyen sötét.</i></p>	<p>– Хорошенький вопрос, – <i>возмутился</i> заказчик. – <i>Чтоб не было темно.</i></p>	<p>– Jó kérdés – <i>háborodott fel a megrendelő. – Hogy ne legyen sötét.’</i></p>

Az orosz szövegvariánsban adekvát módon jelenik meg a groteszk, az abszurd és a komikus látásmód. Tatyjana Voronkina, a fordító kiválóan ismeri a forrásnyelvet, hiszen a kelet-közép-európai szövegek fordítását kap-

va kezdő fordítóként feladatul, megtanult néhány nyelvet, többek között a magyart is. A célnyelvi szövegvariáns egyenértékű az Örkény-szöveggel. Néhány szinonimikus cserétől eltekintve lexikai és konnotatív jelentését tekintve is egyezik a két szöveg.

Az orosz szövegváltozat megőrzi az eredeti tömörségét is, a fordítónak nem volt szüksége magyarázó betoldásokra. Az ok nyilvánvaló: a groteszk- és abszurd szövegalkotó és szövegértelmező hagyomány hasonlósága Kelet Európában!

A Dal c. egyperces novella orosz fordítása

Dal	Песня	nyersfordítás
Elkorhadt a vén <i>fahíd</i> a Tarcalon. <i>Istenem, csak te tudod az én bajom.</i> Hogy megyek én Annuskámhoz már <i>eztán?</i> Hogy ússzak át <i>halált</i> <i>hozó zúgóján?</i>	Старый деревянный мост прогнил в воде. Господи, хоть ты бы мне помог в беде! Как же мне добраться к Аннушке моей? Переплыть стремнину с тысячью смертей?	'Az öreg <i>fahíd</i> elkorhadt a vízben. <i>Uram, bárcsak segítenél nekem a bajban!</i> Hogy juthatok el Annuskámhoz? (Hogy) ússzam át <i>az ezer halállal (fenyegető) zuhatagot?'</i>
Lassú pelyhekben hull hó Csilingelve fut az oroszlán szánkó. Szállj, szállj, kicsi hópehely...	Покрывает землю белой пеленой, Слышу, мчатся сани, может быть, за мною. Кружись, кружись, снежинка...	'Fehér (hó)takaró borítja a földet. <i>Hallom, hogy siklik a szán, lehet, hogy értem.</i> Keringj, keringj, hópelyhecske...'

A *Dal* c. egyperces novella egy prózai és 2 versszövegből áll, amelyek a prózai szövegbe ékelődnek. A két versszöveg fordításában alig van eltérés a forrásnyelvitől. A lexikai elemeken kívül a prozódia (rím, ritmus) is azonos. Mindkét dalszöveg népdal-imitáció: a szókincse, a formája is. Az első magyar népdal-imitáció, a második orosz. A magyar népdalokra emlékeztető versbetét 3 ütemű 11-es sorokat, páros rímeket tartalmaz. A szövegekben megtaláljuk a népdalokra jellemző párhuzam alakzatát is, amelyet az orosz szövegváltozatban a *Tarcal* folyónév (reália) kivételével változatlan vagy szinonimikus ismétléses alakzat formájában alkotott újra a fordító.

A második dalbetét a kontextusba illő, az orosz népdalokat idéző szöveg fordítása nem okozhatott nehézséget Voronkinának. A változatlan vagy ismétléses alakzatok mellett egy szembetűnő adjekciós alakzatot találunk: a *за мной* 'értem, utánam' kettős jelentésű szerkezet betoldása egyrészt az utazást, másrészt pedig az üldöztetést implikálhatja.

Összegzés, a fordítás értékelése

A szöveg többértelműsége megtöri a szöveg izotópiáját. Ez önmagában is aszimmetriát okoz, ami az izotópiatörés fordításában fokozódik. Az aszimmetrikus elemek fordításában alkalmazható eljárás a domestication, azaz a forrásnyelvi szövegeknek a befogadó kultúrában történő újraalkotása, valamint a foreignization, azaz egyes forrásnyelvi elemek változatlan beépítése a célnyelvi szövegbe (vö. Venuti 1995, Klaudy 2015, Lőrincz 2017).

A honosító eljárás során a fordító a célnyelvi szövegben nem alkalmaz idegen kulturális elemeket (pl. reáliákat), ekkor kevesebb kognitív erőfeszítésre van szüksége a befogadónak. Az idegenítő eljárás következménye a nagyobb befogadói erőfeszítés (vö. Klaudy 2013). A kulturális sajátosságok (pl. reáliák) átkódolása nehezebb fordítói feladat, ahogyan ezt az Arany-fordításokban is láthattuk.

A forrásnyelvi és célnyelvi abszurd és a groteszk szövegvariánsok megfeleltetési viszonyának megteremtése több tényező együttes meglététől függ: pl. a befogadók (fordító, olvasók) groteszk/abszurd irodalmiszöveg-értelmezési kompetenciája, interkulturális ismeretei (történelmi kor, célnyelvi irodalmiszöveg-alkotási kánon) stb.

„Örkény groteszk látásmódja az orosz irodalom felől nézve teljesebben értelmezhető. Egyrészt sok jelensége megfeleltethető a groteszk bahtyini kategóriáinak, másrészt párhuzamba állítható a nálunk kevésbé ismert Daniil Harmsszal, akiről Örkény sohasem hallhatott” (Hetényi 2012, internetes forrás).

10.2. A nonverbális elemek kifejezése és fordítása.

Szabó Magda: *Az ajtó*

Kommunikációelméleti bevezetés

A tudati jellegű, szervező, felhívó, befolyásoló funkciójú kommunikáció az ember mindennapi életének része. A kommunikáció fogalmának sokféle értelmezése ismert az egyes tudományokban. Tágabb értelemben mindenfajta információátadást a kommunikáció körébe sorolhatunk. Szűkebb értelemben azonban az egyirányú információátadást meg kell különböztetnünk a kommunikációtól. A visszacsatolás nélküli egyoldalú közlés során nem jön létre interakció a kommunikátorok között, míg az azonnali visszacsatolást lehetővé tevő kommunikációban a partnerek között interakció folyik, kölcsönös tevékenységet folytatnak.

A közvetlen emberi kommunikáció sikerének fontos feltétele, hogy az adó és a vevő közös verbális és nonverbális kódot alkalmazzon (vö. Buda 1986). Az üzenet megértésének az alapja a kódokhoz tartozó jelek jelentésének és a jelek használati szabályainak ismerete.

A nonverbális kód jelei

A nonverbális kód jeleinek használata az emberi kommunikáció jelentős részét alkotja. A kommunikáció fontos elemei a verbális kódot kísérő, azt kiegészítő jelzések, amelyek a hozzájuk kapcsolt társadalmi megegyezés alapján létrejött konvencionális jelentéssel együtt raktározódnak el az azonos kultúrában élő, azonos jelrendszereket használó emberek kollektív tudatában. Például a fejrázás a különböző kultúrákban jelenthet igent (magyar, angol, orosz) vagy nemet (bolgár). A megértés feltétele a közös nonverbális jelek alapjelentéseinek ismerete.

A nonverbális jelek nem ismerete vagy nem megfelelő (inkonguens) alkalmazása kommunikációs zavar forrása lehet. Egyes nonverbális jeleknek, például a gesztusoknak és a mimikának a jelentéssel rendelkező verbális kódot kísérő funkciójuk (jelentésük) mellett az emberi test működéséből

következően fiziológiai funkciójuk is van. Ilyenek például az arcon lévő jelzések: az elpirulás, elsápadás. Buda Béla megjegyzi, hogy a nem verbális csatorna jelei nehezen különíthetők el a szerint, hogy azok csupán a test működésének fiziológiai jelei, vagy pedig meghatározott funkciójuk van a kommunikációban: „Nagyon nehéz meghatározni a csatornákat úgy, hogy elkülönítsük őket a fiziológiai expressziótól vagy pedig a kommunikációs funkciótól, amelyet a csatorna a közlési folyamatban betölt” (Buda 1986: 82).

A kommunikációban betöltött funkciójuk szerint a nonverbális jelek következő típusait különíthetjük el (Buda: 81–102).

1. A közlő személyről szóló vagy a közlő álláspontját kifejező jelek tükrözhetik:

- a személy érzelmi állapotát: öröm, bánat, szomorúság stb.
- személyes tulajdonságait: önbizalom vagy annak hiánya, pontosság, szétszórtság stb.
- a kommunikációs partnerek egymáshoz való viszonyát: kooperációs készség, dominancia, elutasítás stb.

2. A kommunikáció folyamatára, az interakció strukturájára utaló jelek funkciója lehet:

- az interakció megnyitása: pl. térköz kialakítása, szemkontaktus létrehozása, figyelmes arckifejezés, meghajlás stb.
- a kapcsolat fenntartása, az interakció biztosítása: fejbólintás, szemkontaktus, test-, kéz-, lábtartás (a partner felé fordulás) stb.
- az interakció befejezésének jelzése: a távolság növelése, a testtartás megváltoztatása, órára pillantás stb.

A szóbeli közlésre vonatkozó nonverbális jelek funkciója a kommunikációs partnerek közléshez való viszonyának tükrözése vagy annak értelmezése.

A legtöbb szakirodalomban a következő nonverbális jeltípusokat különböztetik meg:

- mimika,
- gesztusok,
- testtartás,
- kinezika (mozgás),

- proxemika (térközszabályozás),
- emblémák,
- kronémika.

Idetartoznak a *paralingvisztikai elemek* (a vokális csatorna elemei) is, amelyek szintén befolyásolják a verbális közlést. Paralingvisztikai elemek például a hanglejtés, beszédtempó, hangerő, szünet stb. A paralingvisztikai jelzések egy-egy szónak, mondatnak a megszokott jelentésétől eltérő jelentést is kölcsönözhetnek, de megváltoztathatják az egész közlés jelentését is. A paralingvisztikai jelzések használata kultúrafüggő, de egyénileg is változhat. Egyes vokális és más paralingvisztikai jelzések manipulációs eszközök is lehetnek. Így például a színészi játékban, de a személyes partnerkapcsolatokban is. A hangadáshoz tartozó olyan jelzés, mint a *nevetés* is kommunikációs jelzés (Simigné Fenyő, Dadvandipour 2011: 199–214). A verbális kommunikáció teljes hiánya, a *hallgatás*, a *csend* is fontos információhordozó a kommunikációban (Simigné Fenyő 2010: 209–220; Kuko-relli 2012: 127–138).

A verbális és nonverbális jelek összhangja (kongruencia) esetén a kommunikáció sikeres lesz, az összhang hiánya, az inkongruencia következménye a kommunikáció sikertelensége, az adó által továbbított információ téves értelmezése a befogadó (vevő) részéről. De a beszélő szándékosan is félrevezetheti a hallgatót (interperszonális megtévesztés) mind verbális, mind pedig nonverbális jelekkel, valamint ezekkel együtt is (Griffin 2003: 92–103).

Vera Birkenbihl a testbeszéd-jelzések között a testtartást, mimikát, gesztusokat, távolságtartást (zónatávolság) és a vokális csatornához tartozó tónust említi meg mint a legfontosabb nonverbális jelzéseket. A pillanatnyi testtartás mellett ide sorolja annak változásait is, mint például a test súlypontjának áthelyezését vagy a lábkeresztezést. A mimika fogalmába pedig beleért minden olyan jelzést, amely az arcon megfigyelhető, így pl. az elpirulást, elsápadást is. Barra Mária nem különíti el egymástól az intencionális és intencionálatlan kommunikációs gesztusokat, mint pl. az elpirulást az arcizmok által létrehozott olyan gesztusoktól, mint a mosolygás. A szerző rámutat arra is, hogy: «A tekintetünkkel való „viselkedés” több szerző szerint is része a mimikának, és a vokális megnyilvánulásainkat is – akár

verbálisak, akár nem – ugyancsak a testünk (egyébként elsődlegesen más funkciókra „szakosodott”) részeivel produkáljuk» (Barra 2014, internetes forrás).

A nonverbális jelek verbalizációja

Az írás a beszéd grafikus jelekkel rögzített változata, amelyben a szövegalkotó a nem verbális elemeket verbálisan érzékelhetővé teszi, hogy a szöveg vevője adekvát módon tudja értelmezni, dekódolni a teljes kódú kommunikációt. Az irodalmi kommunikációban az író verbalizált testbeszéd-jelekkel közvetíti a közvetlen személyközi kommunikációban nonverbális jelekkel kifejezett vagy kiegészített információt.

Az irodalmi szöveg többnyire verbális jelekből áll, így a szövegalkotónak is a verbális kódot kell felhasználnia a valóságban más kódokkal közvetített információk átadására is (vö. R. Molnár 1999: 498–505, László, H. Varga 2005: 70–86).

A személyiségvédő távolságtartás

A testbeszéddel történő viselkedés személyiségvédő funkciót is betölthet. Az ajtó: már a regény címe többféle jelentésértelmezést tesz lehetővé: „Vonatkozhat Emerenc lakásának állandóan zárt ajtajára, és értelmezhető egyfajta „lelki” ajtóként is, amely a személyiséget védi... (Fehér 2011, internetes forrás). De nemcsak a regény címének értelmezési lehetőségei utalnak erre, hanem ezt erősíti meg Emerenc nonverbális viselkedése is: pl. a testtartás, a mimika vagy a hallgatás is. A nonverbális jelek használata Emerenc szándékos távolságtartását mutatják nemcsak az idegenektől, hanem még a hozzá közel álló szereplőktől is. A távolságtartás a többi szereplő számára tudáshiányhoz vezet, a tudáshiány pedig meg nem értettséghez. A meg nem értettség fennmarad szinte végig az egész regényben.

A mimikai jelzések

A közvetlen kommunikációban a mimika többféle funkciót tölthet be:

- Az arc izmainak mozgásával az érzelmi viszonyok tükröződése az arcon.
- A vizuális információk folyamata.
- A személyiség viszonyulása a másik emberhez és a kommunikációs szituációkhoz (Buda 1986: 56).

De a mimika fogalmába beletartozik minden olyan jelzés is, amely az arcon megfigyelhető: pl. az elpirulás, az elsápadás (Birkenbihl 2001: 44–45).

Az arc

Az arcnak van a legfontosabb szerepe a testbeszédben. Szabó István *Az ajtó* filmvázlatáról szólva ezzel kapcsolatban a következőket írja:

„... a kép egy emberi arc a maga gazdagságával. Föl lehet fedezni a tenger mélységeinek titkait, most már az úr titkait is, sőt egyre jobban az emberi test titkait is. De egy ember arca fölfedezhetetlen, mindig más. Ezt igazolja az irodalmi szöveg is: *„Emerenc arca egyszerűen nem volt máshoz hasonlítható, mint sima, jelzéstelen hajnali víztükörhöz.”* „[...] a vásznon nem a leírt szó él, hanem a vásznon megjelenő arc, tekintet és az abból sugárzó energia” (Várkonyi 1912, internetes forrás).

Emerenc arcának leírása a regényben jól tükrözi a szereplő olyan alapvető személyiségjegyeit, mint a partnerektől való szándékos távolságtartás, a bizalmatlanság. Ezt igazolják a következő példák is a forrás- és a célnyelvi szövegben egyaránt:

...sosem hittem el írónak, ha azt közölte..., hogy valakinek olyan az ábrázata, mint a tó. (Szabó 1987: 10)

...никогда я не могла принять сравнение лица с озером...

‘...soha nem tudtam elfogadni az arcnak a tóval való összehasonlítását...’

Emerenc arca egyszerűen nem volt máshoz hasonlítható, mint a sima, jelzéstelen, hajnali víztükörhöz. (Szabó 1987: 10)

Лицо Эмеренц, если с чем и можно сравнить, так именно с невозмутимой, незыблемой предупреденной водной гладью.

’Emerenc arca, ha valamivel össze lehet hasonlítani, akkor éppen a nyugodt, rendületlen (mozdulatlan) hajnali víztükörrel.’

A tekintet megváltozása: düh, harag

Az Emerenc arcán általában megszokott rezzenéstelen arc, az érzelme-
ket nem tükröző üres tekintet megváltozásának jelentése van a szövegben: a
szereplő világába való behatolás negatív értékelése. Emerenc dühös reagá-
lása ugyanis az általa felállított és mindenki által hallgatólagosan elfogadott
szabályok megsértése miatt következik be.

*Elmakogtam, mire kérném, nem válaszolt, csak állt előttem, farkasszemet nézett velem, és olyan volt a tekintete, mintha kést vág-
tam volna a karjába. (Szabó 1987: 16)*

*Запинаясь, выдавила я свою просьбу. Она ждала, глядя на
меня в упор такими глазами, точно я сейчас всажу в нее нож.*

’Elhebegve kipréseltem a kérésemet. Várt, farkasszemet nézve,
olyan szemekkel, mintha most vágnék bele egy kést.’

Arc, fejtartás, mozgás

Emerenc akkor sem emelte fel a fejét, amikor végre felelt...

...az a tótükör arc a rituális kellékre emlékeztető kendő árnyékában sokáig nem árult el semmit.

Даже ответ мне дала, не подымая глаз, и на бесстрастной глади ее будто клобуком затененного лица ровно ничего не отразилось.

’Sőt úgy felelt nekem, fel sem emelve a tekintetét (szemét), és a szenvedélymentes víztükörön [tkp. az arcon – L. J.], amelyet mintha egy szerzetesi süveg árnyékolt volna be, semmi nem tükröződött.’

A célnyelvi szövegvariánsban a fordító két mondat összevonásával sűríti a forrásnyelvi leírást. A reáliának számító rituális kellék leírására fordítói kompenzációs eljárást választott Oleg Rosszijanov, az orosz fordító: a jelentésszűkítést, illetve a konkretizálást. A *клобук* ’szerzetesi süveg’ szó jelentése szűkebb a forrásnyelvi körülíró leírásnál. A másik módosulás a célnyelvi szövegben: a fej részének, a szemnek a leírásával *pars pro toto* metonímiát toldott be (adjekciós eljárás) a fordító.

[...] *azt hittem, megörül a kérdésnek, de csak **bólintott**...* (Szabó 1987: 11)

[...] *думая обрадовать ее таким вопросом, но Эмеренц только **кивнула**...*

’...gondolva, megörvendeztettem egy ilyen kérdéssel, de Emerenc csak bólintott...’

Kézesztus/az érintés hiánya

A taktilis kommunikációnak, az érintésnek, a kézesztusoknak fontos is szerepük van a kommunikációban. Emerenc következetesen kerül mindenfajta testi kontaktust, ami a távolságtartás jele. Ritka kivételt képez, ha szerződést köt, azaz *felcsap* (mint a hajdúsági pásztorok) a házvezetőnői teendők ellátására.

Az öregasszony kezét nyújtott mindkettőnknek, egyébként, ha csak elkerülhette, nem érintett meg, ha én nyúltam utána, elhárította az ujjaimat, mintha legyet hajtana, ám akkor este nem beállt hozzánk, ... Emerenc felcsapott. (Szabó 1987: 10)

Эмеренц подала руку ему, потом мне, хотя по возможности избегала рукопожатий. Бывало, протяну ей руку, а она отстранит нетерпеливым движением, будто отгоняя муху. Но в тот вечер не мы ее «нанимали», это было бы против ее правил, а она с нами ударила по рукам.

‘Emerenc kezét nyújtott neki [Sz. M. férjének], aztán nekem, bár lehetőség szerint kerülte a kézfogásokat. Volt úgy, hogy kezét nyújtok neki, de ő türelmetlen mozdulattal elhárítja, mintha legyet kergetne el. De azon az estén nem mi fogadtuk fel, ez az ő szabályai ellen lett volna, hanem ő csapott a kezünkbe.’ (tkp. felcsapott – L. J.)

A hallgatás főbb funkciói

A hallgatás és a csend, ahogyan a nevetés is, a vokális csatorna részei, nonverbális elemek. A hallgatás és a csend az ember vagy a természeti jelenségek által keltett hangzás, hanghatás hiányát jelölik, ennek megfelelően különböző funkciói lehetnek a közlésben.

A hallgatás legfontosabb kommunikációs stratégiai funkciói az emberi

kommunikációban:

1. az üzenet tartalmával kapcsolatos jelző funkció,
  - minősítő,
  - ítéletalkotó,
  - megértést,
  - egyetértést/egyvet nem értést kifejező
2. érzelmi funkció:
  - aktív hallgatás: a partnerre irányuló figyelem jele; gyógyító kommunikáció stb.
  - passzív hallgatás: érdektelenség, figyelmetlenség, a partner közlésének kivárása arra való reagálás előtt,
  - negatív érzelmek elhallgatása,
3. szociális funkció:
  - a kulturálisan kialakult illelemet figyelembe vevő funkció,
  - a tabuk és az egyéb szociális normák irányítják (vö. Simigné Fenyő 2010: 209–22, Kokurelli 2011: 133–134).
4. konfliktuskerülés:
  - A partnerrel ellenkező vélemény elhallgatása,
  - az ellentétes vélemény várható következményeinek nem vállalása,
  - kínos kérdésekre nem reagálás stb.

„Nagyon gyakran a csendet és a hallgatást a hangok és a beszéd hiányaként fogják fel. Ennél sokkal komplexebb a jelenség, és másképpen kell megközelíteni: nem csupán valaminek a hiányaként értelmezni, hanem gazdag jelentéssel bíró kommunikációs megnyilvánulásként, amelyet erősen meghatároznak a társadalmi, kulturális, népi szokások, sőt a pszichológia is” (Golubeva 2012: 139–144).

Az egyes szakemberek nagyon gyakran tartják azonosnak élőbeszédben a csendet és a szünetet is. A szünet azonban a spontán beszéd velejárója, míg a csend a beszéd hiányát jelenti (Golubeva 2012: 140).

A hallgatás, csend kifejezése

A csend és a hallgatás értelmezése is kultúrafüggő, ahogyan a nonverbális kommunikációs kód más jelzései is. Az oroszban például a *тишина* fizikai csendet, a *молчание* emberit, azaz a beszéd hiányát, míg a *безмолвие* a kettőt együtt jelenti (Golubeva 2012: 140). A magyarban is kontextuális szinonimái egymásnak a csend és a hallgatás. Nézzük meg a forrás- és célnyelvi szövegekben, milyen eltérések vannak a hallgatás és a csend verbalizált kifejezési formáinak jelentései között.

A *hallgató* és a *молчаливый* jelzők a forrás- és a célnyelvi szövegben is az emberi beszéd hiányát fejezik ki, azaz olyan emberre alkalmazzák mindkét kultúrában, akinek kommunikációs megnyilvánulásaira nem a beszéd a legjellemzőbb, hanem annak hiánya. Erre utal mindhárom kiemelt szövegrész.

Hát ezért álltam akkor szemben a hallgató öregasszonnyal [...]

Вот почему я с этой молчаливой пожилой женщиной и стояла в палисаднике.

’Íme ezért álltam ezzel a hallgató idős asszonnyal az előkertben.’

[Emerenc] *Némán figyelt, míg elmondtam, mi volna nálunk a ten-nivalója...* (Szabó 1987: 10)

...она молча слушает мои объяснения...

’[Emerenc] némán hallgatta a magyarázataimat...’

Mindent, amit csinált, hibátlanul végzett, járt-kelt a helyiségekben többnyire némán, nemhogy bizalmaskodó nem volt, vagy kíváncsi, de került minden felesleges beszédet. (Szabó 1987: 14)

И все, что ни делала, снуя по квартире, выполняла она безукоризненно – и по большей части молча. Не только что не болтая или приставая, но прямо-таки избегая лишних слов.

’És mindent, bármit is csinált, járkálva a lakásban, tökéletesen végzett – és többnyire némán. Nemcsak hogy nem fecsegve vagy tolakodva, de egyenesen kerülve a felesleges szavakat (beszédet).’

A beszéd és a kiabálás

Megfigyelhető az egész regényben, hogy ha Emerenc megszólal, annak oka, különös súlya is van. Ezt is normaszegésként értelmezhetjük, a fősze-replő által saját maga számára megszabott és mindenki által hallgatólago-san elfogadott szótlansága, némasága, a hallgatás, a csend megváltozása sajátos funkcióval jelenik meg a regényszövegben, mint ahogyan a kiemelt példák is mutatják.

Bekiáltottam, siessen, mert mennék, volna valami megbízásom, először változatlan csend fogadta a hangomat, de mikor rávertem a kilincsre, úgy penderült ki, hogy attól féltem, megüt. Bevágta maga mögött az ajtót, azt rikoltotta, ne zargassam munkaidő után... (Szabó 1987: 16)

Я крикнула: откройте, мол, спешу очень, хочу вам что-то поручить. Ответом было по-прежнему молчание. Но стоило сильнее подергать за дверную ручку, как Эмеренц выскочила – с таким видом, будто вот-вот меня ударит. Захлопнула за собой дверь да еще прикрикнула: что это я ее беспокою в нерабочее время...

’Bekiáltottam: nyissa ki kérem, nagyon sietek, valamivel meg akarom bízni. A válasz, a korábbiakhoz hasonlóan, hallgatás volt. De erősebben meg kellett rángatnom az ajtókilincset, amikor

Emerenc kiugrott – olyan arccal, mintha mindjárt meg akarna ütni. Bevágta maga mögött az ajtót és még (fenyegetően rám) kiáltott: hogy zavarom őt munkaidő után...’

A fizikai és nyelvi viselkedés mindkét szövegváltozatban összhangban van egymással. Az antitézis alakzata is megjelenik a forrás- és célnyelvi szövegvariánsban is: a fizikai és nyelvi „mozdulatlanságot” a hirtelen gyors mozgás váltja fel. Gondoljunk itt a korábban említett rezzenéstelen, „tőtü-kör” arcra, és a nagyon intenzív negatív indulatot kifejezőre, valamint a mozdulatlanságra (amihez a beszéd hiánya mellett a fizikai csend is társul) és a hirtelen indulatos testmozgásra. De az azonosság mellett módosulás is van a célnyelvi változatban: a *молчание* szó nem teljes szemantikai megfelelője a magyar *csend* szónak, csak annak szinonimája, ugyanis a fizikai csendet (pl. a tárgyak mozgatása, természeti jelenségek által okozott mozgás) az oroszban a *мушина* szó fejezné ki pontosan, míg a fizikai mozgás és az emberi hang hiányából eredő csendet a *безмолвие*, ahogyan erre korábban is utaltunk. A két szövegrész a referenciális, a fogalmi kifejezés szintjén adekvát ugyan, de a pragmatikai jelentés módosul az orosz szövegben.

Testtartás, testmozgás

Emerenc testbeszéd jelei a főszereplő állandó, többnyire szótlan tevékenységét kísérik:

...járt-kelt a helyiségekben többnyire némán. (Szabó 1987: 14)

...снужа по квартире, ... и по большей части молча.

’...járkálva a lakásban, ... és többnyire némán’

Emerenc talán soha nincs is otthon, csak az utcán, és le se fekszik, mint más halandó. ... Emerenc sose feküdt le... (Szabó 1987: 24)

В снежные зимы она, казалось, вообще дняет и ночует на улице, совсем не ложась, как прочие смертные.

’Havas teleken, úgy tűnt, általában éjjel nappal az utcán van, egyáltalán le sem fekszik, mint más halandó.’

...a szerelmesek székének hívott pici kanapén, a laversziten szundikált, azt állította, mihelyt ledől, rájön valami gyengeség, ő csak ülve kap megfelelő támaszt fájó gerincének, ha lefekszik, szédül... (Szabó 1987: 24)

...присядет просто на крохотное канapé, прозываемое «гнездышком влюбленных». Так и дремлет: мол, только в сидячем положении отдыхает – и спина ныть перестает. А лежа сразу нападает слабость и начинает кружиться голова.

’...egyszerűen a pici kanapéra, a „szerelmesek kis fészkének nevezetre ül le egy kicsit. Így is szundikál: azt mondja, hogy csak ülő helyzetben pihen – a háta megszűnik sajogni. De fekve azonnal rátör a gyengeség és szédülni kezd.’

Hogyan fért el egyetlen életében ennyi élet [...], de Emerenc szinte sohasem ült, mikor nem volt seprű a kezében, bizonyos, hogy a komatállal iparkodott valahova ... (Szabó 1987: 25)

Не знаю, как уж она успевала все, но только без дела не сидела никогда. Не подметает, так с миской своей к кому-то поспешает.

’Nem tudom, hogy ért rá mindenre, de munka nélkül nem ült soha. (Ha) Nem söpör, akkor a táljával siet valakihez.’

A mozgás hiánya: a kényszerpihenő

Emerenc saját maga által felállított viselkedési normájának megszegéséhez tartozik állandó tevékenységének felfüggesztése is. Ennek is funkciója van a szövegben: a másakra való figyelés, a törődés, a segítség egyik formája (a másik forma a folytonos mozgás, a „komatál” hordása). A passzív hallgatást, a csendet azonban most sem annak ellentéte, a beszéd váltja fel, hanem a segítő szándékú aktív hallgatás.

Emerenc életében először mellém ereszkedett a kanapéra, [...] aztán csak ült, mint aki arra vár, szólalj meg, és beszéljem ki magamból azt az általa nem ismert 6 órát, meg ami rá következett. (Szabó 1987: 27)

Первый раз за все время подседа Эмеренц ко мне на кушетку и, [...] осталась сидеть, словно приглашая меня выговориться, рассказать о пережитом, пережитом за шесть часов отсутствия.

’Életében először ült oda hozzám Emerenc a díványra, [...] és ülve maradt, mintegy arra kérve engem, hogy beszéljem ki magam, meséljek arról, amit a távollétem 6 órájában átéltem, átéreztem.’

Összegzés, a fordítás értékelése

A metakommunikáció és a testbeszédjelek értelmezésében terminológiai átfedések vannak a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Többen metakommunikációnak tartják a nonverbális kóddal történő kommunikációt. Metakommunikációnak azonban csak a verbális kódot kiegészítő, többnyire intencionálatlan nonverbális jelekkel közvetített információ nevezhetjük.

A nonverbális jelek közvetítése az írott szövegben verbális jelekkel történik. A nonverbális jel verbálissal történő kifejezése ugyanúgy fordítási

folyamat eredménye, mint az idegen nyelvre történő fordítás. A nonverbális jelek verbalizált változatainak fordítását így többszörös fordításnak tarthatjuk (Lőrincz 2016: 51–59.).

Oleg Roszszijanov fordításszövege a forrásnyelvi szöveg kiváló orosz változata. Az orosz célnyelvi szövegváltozat, mind a verbális kód, mind pedig a nonverbális kód elemeinek verbalizált változatait illetően – jelentésükben, funkciójukban – a kisebb, főleg pragmatikai jelentésekben megfigyelhető eltérések ellenére is adekvát a forrásnyelvivel.

Felhasznált irodalom

- Adamikné Jászó Anna (főszerk.) 2004. A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó. Budapest.
- Alabán Mária 2007. Kontrasztív jelenségek a magyar és a szlovák nyelvben. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 1. évfolyam, 1. szám. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 37–41.
- Albert Sándor 2003. Fordítás és filozófia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XVII. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Albert Sándor 2011. „A fővényre épített ház”. *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Áron Kiadó. Budapest.
- Alföldy Jenő 2012. Törvényen kívül és felül. www.terasz.hu online irodalmi folyóirat (Letöltve: 2012. március 28.)
- Bakti Mária 2016. Brit és egyesült államokbeli reáliák magyarul. Kulturális átváltási műveletek Bill Bryson Jegyzetek egy nagy országból című művének magyar fordításában. In: Vermes Albert (szerk.): *A fordítás arcai*. Ünnepi kötet *A fordítás arcai* című konferenciasorozat 10. évfordulója alkalmából. Eszterházy Károly Egyetem. Líceum Kiadó. Eger. 108–120.
- Balásné Szalai Edit 2013. Az uráli nyelvrokonságról (új elméletek). In: *Acta Academiae Agriensis Nova series tom XL. Sectio Linguistica Hungarica*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 175–182.
- Balázs Géza 2001. Magyar nyelvstratégia. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Balázs János 1972. Az egybevető (kontrasztív) módszer alkalmazásának lehetőségei a külföldi magyartanításban. In: *Magyartanítás külföldön*. Az 1971. szeptember 2–3-i lektori értekezlet anyagából készült kézirat III
- Balázs János 1989. Az egybevető (kontrasztív) módszer alkalmazásának lehetőségei. In: Balázs János (szerk.). *Nyelvi rendszer és nyelvhasználat*. Tankönyvkiadó. Budapest. 265–295.
- Bañcerowski Janusz 2000. A translatorika fogalmának meghatározásához. In: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet – Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest. pp. 389–391.

- Bárczi Géza 1980. A magyar nyelv múltja és jelene. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Barhudarov, L. Sz. – Бархударов, Л. С. 1973. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения (A mondat felszíni és mélyszerkezetéről). Вопросы Языкознания. 1973/3. 50–61.
- Barra, M. 2014. A beszédjellemzők és a testbeszéd-jellemzők összefüggései a közvetlen emberi kommunikációban. Doktori disszertáció. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program, Budapest. doktori.btk.elte.hu/lingv/barramaria/diss.pdf Letöltve: 2015. okt. 24.
- Bart István–Rákos Sándor (szerk.) 1981. A műfordítás ma. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Barta János 2003. Arany János és kortársai. I. Arany-tanulmányok. Bitskey István és Görömbei András (szerk.). Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 27. Szerkeszti: Bitskey István és Görömbei András. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen.
- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Báthori Csaba – Orbán Ottó 2005. József Attila. Egy fordító töprengései. In: Látó 2005. (16. évf.) 4. sz.
- Beke József 2017. Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete I–III. Inter – Anyanyelvápolók Szövetsége. Budapest. Beke József 2017. Archaikus elemek Arany János költői nyelvében. In: Forrás 49. évf. 3. sz. 39–80. http://epa.oszk.hu/02900/02931/00207/pdf/EPA02931_forras_2017-03_039-080.pdf (Letöltve: 2017. okt. 12.)
- Benjamin, Walter 1980. Angelus Novus (Értekezések, kísérletek, bírálatok). Magyar Helikon sorozat. Európa Kiadó. Budapest.
- Benő Attila 2008. Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár.
- Benő Attila 2011. Fordítás és pragmatikai adaptáció. In: A dolgok másik neve. Komp-Press Kiadó. Kolozsvár. 137–181.
- Berkes Tamás 2015. Örkeny fülkeforradalma. In: Jeney Éva, Kálmán C. György (szerk.) „Inkább figyelj talán az irodalmat.” Írások Veres András 70. születésnapjára. Reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tartalomszolgáltató portálja. Budapest. 137–140. <http://www.reciti.hu> (Letöltve: 2017. 10. 20.)

- Birkenbihl, Vera 2001. Testbeszéd. Budapest, Trivium Kiadó, 44–45.
- Bogook, Kim 2008. Az egyperces novellák idegen nyelvre történő fordításával kapcsolatos problémák és egy alternatív fordítási módszerről. doktori.btk.elte.hu/lit/kimbogook/diss.pdf (Letöltve: 2017. 10. 22.)
- Bókay Antal 2005. A késő-modern én konstrukciója. Egy új költői stratégia megalapozása József Attilánál. Tiszatáj 2005/4. sz. 53–67.
- Buda Béla 1986. A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Budapest, Animula.
- Budai László 2006. Lehet-e új életet lehelni a kontrasztív elemzésbe? In: Szöllősy Éva (szerk.) Modern Nyelvoktatás 2006. 2. sz. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 4–15.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of translation* (Language and Language Learning). Oxford University Press. Oxford.
- Chesterman, Andrew 2005. *Problems with Strategies*. In: New Trends in Translation Studies. In honour of Kinga Klaudy. Eds. Krisztina Károly – Ágota Fóris. Akadémiai Kiadó. Budapest. 17–28.
- Chomsky, Noam 1957. *Syntactic Structures*. Mouton. Hague.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Curkan-Drozka, Elona – Цуркан-Дружка, Элона 2014. *Ведущие стратегии перевода диалектизмов на польский язык на примере стихотворений Сергея Есенина*. Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica Rossica 10., pp. 106–117. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_10122/c/10-105_114-Curkan-Drozka.pdf. (Letöltve: 2017. 06. 14.)
- Dalos György 1979. *A magyar irodalom a Szovjetúnióban*. In: A. Gerskovics: Az én Petőfim. Gondolat. Budapest. 152–67.
- Deme László 1972. *Funkcionális kiindulás a kontrasztív vizsgálatokban*. In: Horváth Miklós–Temesi Mihály (szerk.) Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Tankönyvkiadó. Budapest. 50–54.
- Dezső László 1978. *Elmélet és törvényszerűségek a tipológiában*. ÁNyT XII. 29: 59.
- Dezső László és Nemser, William 1972. *Tipológia és kontrasztív nyelvészet*. In: Horváth Miklós–Temesi Mihály: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Tankönyvkiadó. Budapest. 13–44.

- Domonkosi Ágnes 2005. *Belül ég, de kívül éget*”. *A kint-bent viszonylat megjelenítése József Attila költészetében*. In: József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. Kossuth Egyetemi Nyomda. Debrecen. 63–71.
- Dósa Attila 2008. *Beszélgetés Edwin Morgannel*. In: Nagyvilág <http://www.inaplo.hu/nv/200110/16.html> Letöltve: 2008. febr. 8.
- Dukkon Ágnes – Szőke Katalin [é. n.] *Az orosz irodalom története szlavintezet*. elte.hu/szlavtsz/slav_civil/orosz-irodalom.htm (Letöltve: 2017. 10. 23.)
- Even–Zohar, Itamar 2007. *„Fordítás és átvitel/átvétel”*. In Hajdu Péter – Jeney Éva – Józsan Ildikó (szerk.): *Kettős megvilágítás*. Balassi Kiadó. Budapest. 232–240.
- Fehér Eszter 2011. *Az idegenség megjelenési formái Szabó Magda regényeiben*. ujnautilus.info/az-idegenség-megjelenesi-formai-szabo-magda-regenyeiben (Letöltési idő: 2017. 1. 12.)
- M. Fehérvári Judit 2011. *Létösszegző költemények elemzése I. – Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség – A Csillagszemekre írva*. http://www.legendarium.eoldal.hu/cikkek/vers-es-kepelemzesek--egy-kis-grammatika/letosszegzo-koltemenyek-elemzése-1_---kosztolanyi-dezso_-hajnali-reszegseg---a-csillagszemekre-irva.html (Letöltve: 2016. okt. 5.)
- Fejes László 2012. *A nyelvek összehasonlíthatóságáról*. *Nyelv és Tudomány* 2012. január 31. <http://www.nyest.hu/renhirek/a-nyelvek-osszehasonlithatosagarol> (Letöltve: 2016. 05. 8.)
- Fejes László 2012. *Dunamenti nyelvtársaság*. *Nyelv és Tudomány* 2012. nov. 5. <http://www.nyest.hu/hirek/dunamenti-nyelvtarsasag>
- Fjodorov, Andrej 1953. *Введение в теорию перевода* (Bevezetés a fordításelméletbe).
- Fodor István 2001. *Mire jó a nyelvtudomány?* Második, átdolgozott, bővített kiadás. Balassi Kiadó. Budapest.
- Fodor István 2003. *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Fónagy Iván 1977. *Ismétlés*. In: Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 397–407.
- Fónagy Iván é. n. (1999). *A költői nyelvről*. Corvina. Egyetemi Könyvtár. Budapest.
- Fries, C. C. 1945. *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. University of Michigan Press. Ann Arbor.
- Füle Gabriella 2002. *Szarvas-ember, farkas-ember. József Attila: Bánat* <http://www.c3.hu/~iris/02-1/fule.htm> (Letöltve: 2012. április 18.)
- Füzfa Balázs 2009. *Nézőpontváltások és beleír(ód)ások a Kapcsos könyv első szövegében*. In: Füzfa Balázs (sorozatszerk.): *A 12 legszebb magyar vers 3*. Savaria University Press. Szombathely. 123–132.
- Füzfa Balázs 2014. *Kommunikáció, (homo)erotika és magatartás-szimbólumok Arany János néhány balladájában*. In: Arany János, a „nyelvrontó”. *Tanulmányok Arany János költészetéről*. Kézjegy. Savaria University Press. Szombathely. 23–34.
- Füzi László 2003. *Világ és mű. József Attila*. In: *A Semmi közelében – három magatartás. József Attila, Németh László és Márai Sándor gondolkodói alkatáról*. Kalligram. Pozsony. 7–71.
- Gáldi László 1947. *A Dunatáj nyelvi alkata. A Dunatáj irodalmi fejlődése*. Gergely R. Budapest.
- Gáspári László 1996. *Tervezet az alakzatok lehetséges vizsgálatához*. Kézirat.
- Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázлата*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. Piliscsaba.
- Golubeva, Irina 2012. *A csend és a hallgatás a kultúráközi kommunikációban, avagy hallgatni arany?* In: Navracsics Judit–Szabó Dániel (szerk.): *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Mental Procedures in Language Processing. Pszicholingvisztikai tanulmányok III. Studies in Psycholinguistics 3. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 140*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 139–144.
- Gömöri György 1990. *A magyar vers fordításának lehetőségei más nyelvekre*. In: *Nyugatról nézve*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 246–255.
- Gömöri György 2003. *Kinek irunk, illetve fordítunk?* *Jelenkor* 2003/9. sz.

- www.jelenkor.hu (Letöltve: 2008. 09. 29.)
- Griffin, Em 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat. Budapest. 92–103.
- Hangy Zoltán 2004. *Jelentéstan*. In: A. Jászó Anna (szerk.) *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó. Budapest. 477–520.
- Hankiss Elemér 1966. *József Attila komplex képei*. In: *A népdaltól az abszurd drámáig*. Tanulmányok. Magvető Kiadó. Budapest.
- Hatvani Andrea, Budaházy-Mester Dolli, Héjja-Nagy Katalin: *Tanári személyiségfejlesztés és attitűdformálás*. www.ektf.hu/hefoppalyazat/tanzemfejl/index.html (Letöltve: 2017. okt. 25.)
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Heltai Pál 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog c. regényben. In: *Fordítástudomány X. évf., 2. szám*. pp. 61–75.
- Hetényi Zsuzsa 2012. *Harmsz és Örkeny optikai csalódásai. Egyperces esszék arról, hogy mi lehet az abszurd*. Holmi. 24. évf. 4. 458–470. <http://www.holmi.org/2012/04/hetenyi-zsuzsa-harmsz-es-orkeny-optikai-csalodasai> (Letöltve: 2017. 10. 18.)
- Honti Enikő 2010. *A reáliák fordítása*. TDK-dolgozat. Miskolci Egyetem. http://www.tdk.uni-miskolc.hu/files/20101101_211138672.pdf (Letöltve: 2017. 10. 10.)
- Horváth Mihály és Temesi Mihály (szerk.) 1972.. *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvtanítás*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Jakobson, Roman 1972. *Hang–Jel–Vers*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Cs. Jónás Erzsébet 2001. *Kontrasztív szövegsemantikai vizsgálatok*. Besenyei Könyvkiadó. Nyíregyháza.
- Cs. Jónás Erzsébet 2007. *Alakzatok és trópusok a műfordításban*. In: Szathmári István (szerk): *Az alakzatok világa 18*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Joó Etelka 2005. *Fordítás vagy kulturális transzfer?* In: „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvben. Könyv professzor dr. Klaudy Kinga tiszteletére. Szerk. Dobos Csilla et al. SzAK Kiadó Kft. Bicske. 47–52.
- Józan Ildikó 2009. *A fordítás lehetetlensége*. In: *Mű, fordítás, történet*. Ballasi Kiadó. Budapest. 160–169.

- Józan Ildikó–Szegedy–Maszák Mihály (szerk.) 2005. *A „boldog” Babel. Tanulmányok az irodalmi fordításról.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- Józan Ildikó 2009. *A hős fordító. Parabola és fordítás.* In: Menczel Gabriella, Végh Dániel (szerk.): *A szőnyeg visszája. A spanyol nyelvű irodalmak és a fordítás. Lazarillo – fiatal hispanisták tanulmányai.* Palimpzeszt Kulturális Alapítvány, Budapest. 17–28.
- Kabdebó Lóránt, Menyhért Anna et al. (szerk.) 1998. *A fordítás és intertextualitás alakzatai.* Anonymus. Budapest.
- Kappanyos András 2014. Bajuszbögre, lefordíthatatlan. Akadémiai doktori értekezés. Budapest. real-d.mtak.hu/655/7/dc_566_12_doktori_mu.pdf (Letöltés: 2017. nov. 8.)
- Kardos László 1966. *A műfordítás kérdései.* In: Közel és távol. Magvető Kiadó. Budapest. 295–343.
- Karmacs Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Rákóczi-füzetek XXV. PoliPrint. Ungvár.
- Károly Krisztina 2007. *Szövegtan és fordítás.* Szöveg(re)produkció. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kazakova, T. A. – Казакова, Т. А. 2006. *Художественный перевод: В поисках истины (A műfordítás: az igazság keresése).* Изд. Санкт-Петербургского Университета. Санкт-Петербург.
- Kemény Gábor 2004. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XIV. Tinta Kiadó. Budapest.
- Kenesei István (szerk.) 2011. *A nyelv és a nyelvek.* Hatodik, javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiczenkó Judit 2009. Útban a *Szondi két apródja* felé. In: Füzfa Balázs (sorozatszerk.): *A 12 legszebb magyar vers 3.* Savaria University Press. Szombathel.:
- Kiss Jenő 2002. *Tájszótárírás és tájszótárak.* Nyr 2002. 4. sz. 391–415.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1999. *Új magyar nyelvtan.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga – Simigné Fenyő Sarolta 1996. *A fordítás lexikája és grammatikája. Angol–magyar fordítástechnika.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Második, bővített kiadás. Scholastica Kiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. In: Balaskó M., Kohn J., (szerk.) *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. BDTF. Szombathely. 149–155.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica. Budapest.
- Klaudy Kinga 1999. *Az explicitációs hipotézisről*. In: *Fordítástudomány*. I. évf. 2. sz. 5–22.
- Klaudy Kinga 2002. *Opponensi vélemény Pápai Vilma „Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol-magyar és magyar-angol párhuzamos korpuszok egybevetésével” című doktori értekezéséről*. In: *Fordítástudomány* IV. évf. 1. szám. 107–112.
- Klaudy Kinga 2003. *Dinamikus kontrasztok*. In: Dróth Júlia (szerk.). *Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból és kutatási témáiról*. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. Gödöllő. 106–120.
- Klaudy Kinga 2004. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica. Budapest.
- Klaudy Kinga 2007. *Az aszimmetria hipotézis*. In: *Nyelv és fordítás*. Válogatott fordítástudományi tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 68. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 177–184.
- Klaudy Kinga 2007. *Az explicitáció hipotéziséről*. In: *Nyelv és fordítás*. Tinta könyvkiadó. Budapest. 155–169.
- Klaudy Kinga 2013. *Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában*. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig*. Értelmezések és fordítási kérdések. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 86–91.
- Klaudy Kinga 2015. *A nyelvi és a kulturális aszimmetria hatása a fordításra*. In: Gaál Zs. (szerk.). *Nyelvészet, művészet, hatalom*. Írások Tóth Szergej tiszteletére. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged.

- https://www.academia.edu/32412017/Nyelvi_és_kulturális_aszimmetria_a_reáliák_fordításában.doc (Letöltés: 2017. 06. 24.)
- Klaudy Kinga 2017. *Egyirányú interdiszciplinaritás: a fordítástudomány kapcsolata a terminológiával és a pragmatikával*. In: *Fordítástudomány* 2017/1. 5–20.
- Komisszarov, V. N. 1990. *Теория перевода* (A fordítás elmélete). – Высшая школа. Москва.
- Kosztolányi Dezső 1988. *Idegen költők*. II. köt. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 531.
- Kosztolányi Dezső 1990 (1928). *Ábécé a fordításról és fordításról*. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi–Fórum. Budapest–Újvidék. 574–579.
- Kovács Árpád 2006. *Költészet és nyelvéség József Attilánál*. mta.hu/fileadmin/nytud/drea2k6/kovacsarpad_drea.doc (Letöltve: 2013. aug. 5.)
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó. Budapest. 36., 60–65.
- Kukorelli Katalin 2011. *A hallgatás szerepe és funkciói. Az aktív hallgatás mint kommunikációs stratégia*. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2011/1. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 133–184.
- Kukorelli Katalin 2012. *A hallgatás szerepe és funkciói a kommunikációban*. In: Navracscics Judit–Szabó Dániel (szerk.): *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Mental Procedures in Language Processing. Pszicholingvisztikai tanulmányok III. Studies in Psycholinguistics 3. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 140. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 127–138.
- Kulcsár Szabó Ernő 1998. *A saját idegensége*. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.). *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus Kiadó. Budapest. 93–111.
- Lado, R. 1957. *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. University of Michigan Press. Ann Arbor.
- Lanstyák István 2005. *A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőkörösségben*. In: Lanstyák István és Vančonné Kremmer Ildikó (szerk.): *Nyelvészetről változatosan*. Gramma Nyelvi Iroda. Dunaszerdahely. 77–120.

- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról. Mercurius könyvek. Kalligram. Pozsony.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram. Pozsony.
- László Melinda – H. Varga Gyula 2005. *Nem verbális jelek verbalizálása magyar írók elbeszéléseiben* In: Balázs Géza, H. Varga Gyula, Veszelszki Ágnes (szerk.): *A magyar szemiotika negyedfél évtized után*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok, 7–8. Budapest–Eger, EKF Líceum Kiadó, 2005. 70–86.
- Lefevere, A. 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge. London and New York.
- Lendvai Endre 2005. *Reáliafelfogások napjaink magyar fordításméltében*. In: Dobos Csilla – Kis Ádám – Lengyel Zsolt – Székely Gábor – Tóth Szergej (szerk.): „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben. SZAK Kiadó. Veszprém. 67–71.
- Lotz János 1976. *A kontrasztív nyelvészetről*. In: Szonettkoszorú a nyelvről. Gondolat. Budapest. 320–325.
- Lőrincz Gábor 2013. *Weöres Sándor Tao Te King-fordításának hagyománytörténeti és retorikai kérdéseiről*. In: *Irodalomismeret: Irodalmi művészeti és muzeológiai folyóirat* 2013/3. 68–72.
- Lőrincz Gábor 2017. *Az írói szótárak hasznáról és alkalmazhatóságáról az anyanyelvoktatásban, különös tekintettel az Arany-szótárra*. In: *Lőrincz Julianna–Lőrincz Gábor–Simon Szabolcs: Aranyul – magyarul*. Selye János Egyetem. Komárom. 72–94.
- Lőrincz Julianna (társszerző: Jászay László) 2001. *Variancia az orosz ige paradigmájában*. EKF Líceum Kiadó.
- Lőrincz Julianna 2005. *A műfordításról való gondolkodás közben felmerülő terminológiai kérdések*. In: Dobos Csilla et al. (szerk.) „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvben. Könyvprofesszor dr. Klaudy Kinga tiszteletére. SZAK Kiadó Kft. Bicske. 73–77.
- Lőrincz Julianna 2006. *A forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai szintjének módosulásai a műfordítási folyamatban*. In: Alabán Ferenc,

- Zimányi Árpád (szerk.). Kontextus – Filológia – Kultúra. Univerzita Mateja Bela Filologická fakulta, katedra hungaristiky – Eszterházy Károly Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. EKF Líceum Kiadó. Banská Bystrica–Eger. 259–266.
- Lőrincz Julianna 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Pandora Könyvek 10. EKF Líceum Kiadó. Eger.
- Lőrincz Julianna 2008. *Általános ismeretek a nyelvről*. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Beszédművelés, nyelvi norma*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 52–68.
- Lőrincz Julianna 2011. *Kommunikáció–Stílus–variativitás és anyanyelvoktatás*. Pandora Könyvek 24. EKF Líceum Kiadó. Eger.
- Lőrincz Julianna 2012. *József Attila kognitív metaforáinak fordításáról*. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. VII. évfolyam, 1. szám. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 109–116.
- Lőrincz Julianna (társszerző: Kiss Tímea) 2014. *Alakzatok a magyar modern és későmodern költészetben és műfordításaikban. Ady Endre és József Attila-versei*. Pandora Könyvek 32. EKF Líceum Kiadó. Eger.
- Lőrincz Julianna 2015. *József Attila-versek képi elemeinek fordítása* 2015. In: Gecső Tamás és Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv és kép. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 176. Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó. Székesfehérvár–Budapest. pp. 148–152.
- Lőrincz Julianna 2016. *A nonverbális jelek verbalizált változatai a műfordításokban*. In: H. Nagy Péter (szerk.): *Eruditio–Educatio*, 2016/1. Selye János Egyetem JE TKK. Komárom. 51–59.
- Lőrincz Julianna 2017. *Szimmetrikus és aszimmetrikus jelenségek a műfordításban*. In: „Érték, minőség és versenyképesség – a 21. század kihívásai“ / „Hodnota, kvalita a konkurencie schopnosť – výzvy 21. storočia“. A Selye János Egyetem 2017-es Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete / Zborník medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho 2017. Selye János Egyetem. Komárom. 70–83.
- Man, Paul de 2007. *Walter Benjamin A műfordító feladata című írásáról*. In: Józsan Ildikó, Jeney Éva, Hajdu Péter (szerk.). *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Balassi Kiadó. Budapest. 240–267.

- Marszałek, Marek 1999. *Проблемы перевода донских диалектизмов на польский язык*. Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego. 22.
- Martinkó András 1954. *A nyelvi archaizálás kérdései*. *Nyr.* 1954. 1. sz. 369–74.
- Martinkó András 1965. *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Irodalomtörténeti Könyvtár 17.
- Martinkó András 1973. *A világirodalom Petőfije*. In: *Nagyvilág* 1973/2. 261–271.
- Minya Károly 2011. *A neologizmusok és archaizmusok skaláris jellemzése*. In: *Változó szókincsünk. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 118. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 107–109.
- Minya Károly 2014. *A neologizmusok és az archaizmusok korrelatív viszonya*. In: *Vasi Szemle* 2014/4. sz. <http://www.vasiszemle.hu/2014/04/minya.htm>
- Misad Katalin 2005. *Interferenciajelenségek és egyéb nyelvi sajátosságok a szlovák anyanyelvű hungarisztika szakosok igehasználatában* http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/Tanulmányok_a_ketnyelvuse_grol/pages/005_misad.htm (Letöltve: 2015. december 5.)
- Misad Katalin 2010. *A szlovák anyanyelvűek magyaroktatásában nehézséget okozó grammatikai részrendszerekről* In: Beke Zsolt, Lanstyák István, Misad Katalin (szerk.) *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Stimul. Pozsony–Bratislava. 165–170.
- R. Molnár Emma 1999. *Vokális jelek verbalizálása szépirodalmi szövegben*: In: V. Raisz Rózsa, H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. XIII. Anyanyelv-oktatási napok Eger, Július 7–10. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. szám. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1999. 498–505.
- R. Molnár Emma 2002. *Alakzattársulások egy szépprózai műalkotásban* (Szomoró Dezső: *A párizsi regény*). In: Szathmári István (szerk.): *Az alakzatok világa* 8. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Mujzer-Varga Krisztina 2009. *Tézisek Honosítás és idegenítés Örkény egyperces novelláinak fordításaiban című doktori értekezéséhez* doktori. btk.elte.hu/lingv/mujzervargakrisztina/tezis.pdf (Letöltve: 2017. 10. 22.)

- Mujzer-Varga Krisztina 2010. *Honosítás és idegenítés Örkény István Egypéres novelláinak fordításaiban*. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. MANYE – Eszterházy Károly Főiskola. Székesfehérvár–Eger. 500–507.
- Nagy István Attila 1996. *A szóra bírt mindenség* (Műelemzések, tanulmányok). Nyíregyháza <http://mek.oszk.hu/01300/01377/01377.htm#2> (Letöltve: 2013. július 30.)
- Nemes Nagy Ágnes 1988. *Szőke bikkfák. Verselemzések*. Diákkönyvtár. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest.
- Németh G. Béla 1982. *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Newmark, Peter 1988. *A Textbook of translation*. Prentice Hall International. London.
- Nida, Eugene 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden. Brill.
- Nyilasi Balázs 2009. *A Szondi két apródja és a történelmi ballada megújítása*. In: Füzfa Balázs (sorozatszerk.): *A 12 legszebb magyar vers 3*. Savaria University Press. Szombathely. 85–94.
- Orcsik Roland 2006. *A műfordítás teatralitása – Domonkos István munkásságának tükrében*. http://erte.freeblog.hu/archives/2006/11/20/Orcsik_Roland_A_mufoorditas_teatralitasa_br-Domonkos_Istvan_munkassaganak_tukreben/ (Letöltve: 2015. június 30.)
- Pálfy Ágnes 2001. *Hová vezetnek a „vadnyomok”?* In: Kabdebó et al. (szerk.) *Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról*. Anonymus Kiadó. Budapest. 186–208.
- Pap Kinga 2009. *A nyelvi agresszivitás poétikája Arany János a Szondi két apródja című balladájában*. In: Füzfa Balázs (sorozatszerk.): *A 12 legszebb magyar vers 3*. Savaria University Press. Szombathely. 133–145.
- Pápay Vilma 2004. *Explicitation: A universal of translated text?* In: Maaranen, A., Kujamaki, P. (eds) 2004. *Translation Universals. Do they exist?* Benjamins. Amsterdam. 143–164.
- Pásztor Emil 1986. *Toldi-szótár*. Tankönyvkiadó Vállalat. Budapest.
- Pease, Alan 2012. *Testbeszéd*. Park Kiadó. Budapest.

- Péter Mihály 2005. *Nyelv, stílus, költői beszéd*. Válogatott tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLIX. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Polgár Anikó 2003. *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben* Kalligram. Pozsony.
- Polgár Anikó 2011. *Ráfogások Ovidiusra. Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatástörténetéből*. Kalligram. Pozsony
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete*. Madách. Bratislava. Ford. Zsilka Tibor.
- Procsanova, E. A. – Прочанова, Е. А. 2012. *Проблемы перевода культурно-специфической лексики с русского языка на немецкий в художественном тексте* (на примере романа М. А. Шолохова «Тихий Дон») In: *Язык, коммуникация и социальная среда*. №10. Халле. 193.
- Rába György 1969. *A szép hűtlenek*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Rozgonyiné Molnár Emma 2008. Antitézis. In: Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest 108–112.
- Reiss, Katharina 1983. *Texttyp und Übersetzungsmethode*. Der operative text. Julius Groos. Heidelberg. (Ismerteti: Hrubí Ágnes 2004. In: *Fordítástudomány* 2004/1. 102–105).
- Reiss, Katharina 2000. *Translation criticism—The Potentials and Limitation Categories and Criterie for translation Quality Assesment*. Translated from German by Errol F. Rhodes. St Jerome Publishing. Manchester.
- Saussure, Ferdinand de. 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat. Budapest.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Stúdium. Miskolc.
- Simigné Fenyő Sarolta 2010. *A hallgatás, a csend szerepe a különböző kultúrákban és a kommunikációban*. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények V. évfolyam, 1. szám*. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 209–220.
- Simigné Fenyő Sarolta–Dadvandipour Zsuzsanna 2011. *Nevetés és nevettezés a bohócdoctorok szereplése során*. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 6/1. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 199–214.

- Steiner, George 1975, 2006. *Bábel után I.* Ford. Bart István. Corvina Kiadó. Budapest.
- Steiner, George 1975, 2009. *Bábel után II.* Ford. Bart István. Corvina Kiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1986. *Kis magyar stílustörténet.* Második kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 2001. *Kontrasztív szemantika és összehasonlító stilisztika. Gondolatok az összehasonlító stilisztikáról.* In: Magyar Nyelvőr. 2001. 1. sz. 30–46. epa.oszk.hu/00100/00188/00021/125102.htm (Letöltve: 2016. április 20.)
- Szabó Zoltán 2003. *A stilisztikai invarianciáról.* In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk. Hajdú Mihály és Keszler Borbála. ELTE. Corvina. Budapest. 213–15.
- Szabolcsi Miklós 1998. *Antinómiák a magyar műfordítás történetében.* In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.). *A fordítás és intertextualitás alakzatai.* Anonymus Kiadó. Budapest. 11–16.
- Szalay Károly 1983. *Komikum, satíra, humor.* Esztétikai kiskönyvtár. Kossuth. Budapest.
- Szathmári István 1983. *Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról?* In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó. Budapest. 320–55.
- Szathmári István 1998. *Petőfi nyelvi hatása.* In: Nyr. 122. évf. 3. szám. 292–304.
- Szathmári István 2004. *A funkcionális stilisztika történetéhez.* Nyr. 128. évf. 4. szám. 435–440.
- Szathmári István 2005. *A szűkebb és a tágabb haza nyelve.* In: Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Népnyelvi és irodalmi nyelvi tanulmányok.* Eötvös Lóránt Tudományegyetem. Budapest.
- Szathmári István 2011. *Hogyan elemezzünk verset? Az ékesszólás kiskönyvtára 17.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szauer József 1947. *A „Hajnali részegség” motívumának története.* In: Újhold, 1947. 2.
- Szegedy-Maszák Mihály 1976. *Kis-Kunság.* In: Pándi Pál (szerk.): *Petőfi állomásai.* Magvető Könyvkiadó. Budapest.

- Szegedy-Maszák Mihály 1998. *Fordítás és kánon*. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.). *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus Kiadó. Budapest. 66–92.
- Szele Bálint 2006. *Shakespeare-rituálék: színház és fordítás*. Interjú Géher Istvánnal (2005. június 8.). In: *Fordítástudomány*. VIII. évf. 1. sz. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 5–12.
- Szigeti Lajos Sándor 1983. *Hiánytudat és teljességigény József Attila költészetében*. In: B. Csáky Edit (szerk.) „A mindenséggel mérd magad!” Tanulmányok József Attiláról. Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Akadémiai Kiadó. Budapest. 87–96.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Szikszaíné Nagy Irma 2008. *Szubjekció*. In: Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 575–581.
- <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-11-osztaly/kosztolanyi-dezso/kosztolanyi-dezso-szamadasi-cimu-kotete-hajnali-reszegseg> (Letöltve: 2016. 10. 03.)
- Szimbólumtár http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#csodaszarvas, (Letöltve:2012. 04. 16.)
- Szörényi László–Szabó G. Zoltán 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szűcs Tibor 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szűcs Tibor 2007. *Kontrasztok a nyelvten és a szókincs együttesében*. Hungarológiai Évkönyv 8. 154–164.
- Szűcs Tibor 2009. *A magyar mint idegen nyelv sajátos szemléleti vonásai (Giay Béla emlékének.)* Hungarológiai Évkönyv 10. 68–78. epa.oszk.hu/02200/02287/00010/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_10_068-078.pdf (Letöltve: 2015. 01. 10.)
- Tellinger, Dusán 2005. *Az etnokulturémák szerepe a műfordításban*. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. Miskolci Egyetemi Kiadó. Miskolc. 123–129.

- Temesi Mihály 1972. *A nyelvi rendszerek összevetésének területei és eljárásai*. In: Horváth Miklós–Temesi Mihály (szerk.) *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Tankönyvkiadó. Budapest. 417–435.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. „*Leng a lelkem*” *Egy metafora világa József Attila költészetében*. In: József Attila, a stílus művésze. Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. Kossuth Egyetemi Nyomda. Debrecen. 56–62.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus*. Szövegtypológiai tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 63. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Toldi Éva 2016. *Műfordítás, újraírás, recepció*. In: Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad, Volume XLI-1 (2016). 467–480.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Torop, Peter 1995. *Тотальный перевод* (A totális fordítás). Tartu University Press. Tartu.
- Toury, Gideon 1980. *In Search of a Theory of Translation. The Porter Institute for Poetics and Semiotics*. Tel Aviv University. Tel Aviv.
- Török Gábor 1968. *A líra: logika*. (József Attila költői nyelve). Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Török Gábor 1976. *József Attila-kommentárok*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Vajda József 1972. *A kontrasztív elemzés szerepe a nyelvészeti kutatásokban*. adattar.vmmi.org/cikkek/1369/08_vajda_a_kontrasztiv1972.pdf (Letöltve: 2014. 01. 10.)
- Vándor Judit 2010. *Adaptáció és újrafordítás*. PhD dolgozat. ELTE Nyelv- tudományi Doktori Iskola. Fordítástudományi Program. Kézirat.
- Végh Dániel 2009. *Apokrif magyar Don Quijoték a XIX. században*. A spanyol nyelvű irodalmak és a fordítás. Lazarillo – Fiala hispanisták tanulmányai. Palimpszeszt. Budapest. 79–88.
- Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Routledge. London and New York.

- Víghné Szabó Melinda 2011. *Magyar-észt kontrasztivitás és hibaelemzés.* (Egy észt gyakorlókönyv koncepciója). Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. Pécs. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Vighne_Szabo_Melinda_dissertation.pdf (Letöltve: 2014. január. 28.)
- Vikár Béla és Vera, Lenkei Henrik, Kont Ignác, Baróti Lajos, Körösi Albin. *Petőfi a világirodalomban.* Bp. 1911. Kunossy, Szilágyi és Társa Könyvkiadó-vállalat. Budapest. 172–97.
- Weinreich, U. 1953 *Languages in Contact. Findings and Problems.* Publications of the Linguistic Circle of New York.
- Zalabai Zsigmond 1986. *Tűnődés a trópusokon.* Madách. Bratislava.
- Zeman László 1993. *Stílus és fordítás.* Madách. Bratislava.

Szépirodalmi források

- A magyar költészet antológiája – Антология венгерской поэзии 1952.* Составление и редакция переводов Анны Красновой. Москва: «Государственное издательство художественной литературы».
- A semmi ágán – На ветке пустоты.* Под ред. Середы Вячеслава. Москва: Три квадрата.
- Arany János összes versei. Szépirodalmi kiadó. Budapest.
- Attila József: *Poems 1966.* Edited by Thomas Kabdebo. Translated by Michael Beevor, Michael Hamburger, Thomas Kabdebo. John Szekely, Vernon Watkins. London: The Danubia Book Co.
- József, Attila: *Sixty poems.* Translated by Edwin Morgan. 2001. Mariscat Press. Glasgow.
- József Attila összes versei 1984. 1–2. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kabdebó, Thomas. 1976. *Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség.* In: *Hundred Hungarian Poems.* Albion Editions. Manchester.
- http://www.magyarulbabelben.net/works/hu/Kosztol%C3%A9nyi_Dezs%C5%91-1885/Hajnali_r%C3%A9szeg%C3%A9g/en/1832-Daybreak_drunkeness (Letöltve: 2016. 10. 16.)
- Kosztolányi Dezső 1974. *Aranysárhány.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.

- Kosztolányi, Dezső: Sylark. Translated by Richard Aczel. New York: CEU Press. 164–169.
- Д. Костолани: Жаворонок. Перевод Олега Россиянова. Москва: Художественная литература.
- Köpeczi Béla 1974. *Rebel or Revolutionary? Sándor Petőfi (1823–1849)*. A Petőfi-verseket Edwin Morgan fordította. Corvina Press. Budapest.
- Nyerges, A. N. 2000. *The Magyar fallow*. In: (Adam Makkai főszerk.): In Quest of the Miracle Stag. Budapest: TERTIA. 482.
- Kosztolányi Dezső 1961. Pacsirta. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest. 364–367.
- http://www.babelmatrix.org/index.php?page=work&tran_id=3175 (Letöltve: 2015. 10. 25.)
- Örkény István 1984. Egyperces novellák. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Radnóti Zsuzsa. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- (Örkény István Művei) Örkény István: Válogatott Egyperces novellák. A kötetet összeállította Fráter Zoltán <http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm#1> (Letöltve: 2017. 10. 28.)
- Petőfi Sándor 2007. Összes versei. Osiris Kiadó. Budapest.
- Sixty poems by ALEXANDER PETŐFI (1823–1849). 1948.* Translated into English verse by Eugenie Bayard Pierce and Emil Delmár. Published under the auspices of the Petőfi Society of Budapest. 1948.
- Szabó Magda 1987. *Az ajtó*. Szépirodalmi. Budapest.
- Арань, Янош 1962. *Баллады*. Под редакцией Агнессы КУН. Корвина. Будапешт.
- Иштван Эркень 2008. *Рассказы-минутки*. Перев. Татьяны Воронкиной. Москва: Вагриус. <https://knigogid.ru/books/358616-rasskazy-minutki/toread> (Letöltve: 2017. 10. 10.)
- Иштван Эркень: *Рассказы-минутки*. Перев. Татьяны Й. Воронкиной Иностранная литература, 2012 № 04 36. <https://coollib.com/b/185565/read> (Letöltve: 2017. 10. 10.)

Иштван Эркень 2005. *Народ лагерей*. Пер. Татьяны Й. Воронкиной. Изд. «Венгерская книга» при поддержке Министерства Национального культурного наследия ВР, Москва. фондов http://www.libros.am/book/read/id/339019/slug/narod-lagerejj#ТОС_idp1574544 (Letöltve: 2017. 10. 10.)

Магда Сабо 2000. Дверь. Изд. «МИГ». Москва. Перевод Олега Россиянова.

www.rulit.me/author/sabo-magda (Letöltve: 2017. 08. 10.)

Tárgymutató

- abszurd 6, 174–176, 178–180, 182, 203
adaptáció 6, 7, 66, 92, 93, 217,
    ~ pragmatikai 6, 7, 75, 76, 130, 131, 134, 140, 148, 152, 153, 161, 166,
    200
adequacy 58
adjekció 63, 84, 98, 115, 124, 177
adjekciós alakzat 85, 87, 94, 123, 139, 141, 143, 145, 148, 149, 157, 181
agglutináló 10, 19, 31, 39, 44
akusztikai szint 6, 81
alakzategyüttes 117
alakzatrendszer 95, 151, 167
alakzattársulás 84, 95, 130, 149, 151, 209
alapnyelv 12, 27, 34
allegória 87, 89, 90
allegorikus 87, 95, 113, 125
anafora 97, 141
anaforikus ismétlés 88, 97
analitikus 11, 21, 40, 80
antitézis 88, 95, 97, 146, 149, 156, 167, 194, 211
antonim fordítás 63
appropriacy 58
archaizálás 100, 101, 115, 120, 122, 124, 209
    ~ művészi 100, 214
archaizmus 6, 100–102, 111, 120, 127, 128
    ~ fogalmi 101, 106
    ~ formai 101
    ~ jelentésbeli 101
areális nyelvészet 5, 16
aszimmetria 114, 128, 181,
    ~ hipotézis 128, 181, 207
    ~ kulturális 205

~ nyelvi 205
aszimmetrikus 118, 181
áthallás 128
áthelyezés 63
  ~ kulturális 76
átváltási művelet 5, 7, 52, 61, 62, 63, 75
  ~ automatikus 5, 62
  ~ fakultatív 5, 62
  ~ grammatikai 63
  ~ kötelező 5, 61, 62, 99
  ~ kulturális 198
  ~ lexikai 62
  ~ nem automatikus 62
  ~ nem kötelező 5, 62
bázisnyelv 27, 34
beszéd 30, 102, 104, 105, 156, 165, 186, 191–194, 196, 210
betoldás 63, 87, 90, 98, 108, 113, 114, 115, 121–124, 130, 134, 141, 142,
  145, 147, 148, 160, 161, 163, 172, 177, 180, 181
cél nyelv 25, 26, 28, 34, 36, 50, 51, 52, 53, 56, 62, 68, 70
cél nyelvi 25
  ~ befogadó 50, 55, 59, 75, 76, 77, 92, 113, 127, 144, 151, 152, 173, 176
  ~ kultúra 50, 72, 75, 93, 127, 130, 144, 152, 173, 174, 177
  ~ olvasó 58, 70, 127, 177
  ~ szöveg 54, 55, 56, 58–60, 62, 66–70, 72, 75–78, 80, 86, 87, 89, 90–93,
    97, 103, 108, 112, 118, 121, 126–128, 130, 137, 139, 147, 148, 152,
    159, 160, 161, 163, 164, 166, 174, 177, 181, 182, 189, 192
  ~ szövegalkotás 72,
  ~ szövegvariáns 52, 53, 57, 61, 62, 72, 79, 84, 87, 92, 97, 107, 118, 123,
    124, 125, 131, 137, 139, 151, 152, 162, 164, 169, 173, 180, 189, 194
cél tartomány 130, 139, 143, 144, 170
csatorna 184, 185
  ~ nem verbális 184
  ~ verbális 184
  ~ vokális 185, 190

csend 121, 147, 185, 190–194, 196, 202, 211
csere 63, 90, 150, 165, 167, 173
detrakció 63, 84, 134
detrakciós alakzat 135
dialektus 104, 127
differenciálás 25, 63,
domestication 181
egybefoglalás 167
egyenértékűségi viszony 54, 56, 58, 59, 72, 73, 74, 152, 173
ekvivalencia 5, 7, 36, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 68, 71, 72, 76
~ dinamikus 55, 56
~ formális 55, 56
~ funkcionális 58
~ kommunikatív 5, 53, 58, 72–74, 88, 129, 173
~ referenciális 58
~ szöveg- 56, 62
elhallgatás 191
elemi kép 83, 157
ellentét 41, 88, 90, 94–98, 108, 115, 117–125, 128, 133, 137, 139, 141,
146–148, 150, 156–158, 160, 162, 165, 167–172, 178, 196
ellentételezés 94, 167, 170–171
ellentétes alakzat 120, 147, 164, 173
elliptikus szerkesztésmód 111, 117, 118, 170
embléma 185
enallagé 89, 122, 156, 159, 163
explicitáció 98, 160, 163, 205
explicitációs eljárás 67, 124
explicitációs hipotézis 67, 205
extralingvisztikus elemek 6, 84
értelmi kiterjesztés 63
felcserélés 63
felsorolás 149
figura etymologica 97
fiktív dialógus 167

flektáló 10, 44
fokozás 86, 113, 117, 125, 128, 141, 146, 149, 169
fokozásos alakzat 11
fordítás 5, 7, 50–57, 59, 63, 64, 65–67, 69, 70–75, 77, 78, 85, 90, 94, 99,
102–104, 107, 110 115, 126, 130, 134, 163, 173, 176, 181, 196, 198,
204–208, 2011, 213–215
~ antonim 63
~ domesztikáló 50, 57, 58, 72
~ extratextuális 51
~ intertextuális 50
~ intratextuális 50
~ irodalmi 5, 68, 70, 71, 73, 75
~ körülbelüli 127
~ körülíró 127
~ meghonosító 71, 72
~ metatextuális 50
~ naturalizáló 58
~ textuális 50
~ totális 216
~ tükör- 127
fordításelmélet 5, 7, 25, 32, 54, 61, 64, 65, 67, 68, 71, 129
fordítási 5, 7, 52, 54, 57, 70, 78, 93, 200, 201, 207
~ ekvivalencia 7, 5
~ folyamat 51, 52, 57, 64, 66–68, 70, 75, 94, 95, 197
~ művelet 61
~ variáns 129, 173
fordításkritika 66
fordítástudomány 68, 205, 207, 208
fordíthatatlanság 53, 59, 74
fordíthatóság 6, 53, 74, 78, 92, 127
fordító 50–57, 59, 61–63, 67–69, 71, 73, 75, 77, 78, 87–90, 96, 99, 103,
106–108, 112–113, 115, 118–119, 121, 123–128, 131, 134–137, 139,
141–145, 147–150, 152, 159–160, 162–165, 170, 174, 176–177, 179–
182, 189, 199, 206

fordítói 99, 123, 127, 130, 151, 174, 177, 182
~ eljárás 123, 127
~ kánon 130
~ módszer 99
foreignization 181
forrásnyelv 51
forrásnyelvi
~ befogadó 50, 176
~ kultúra 77, 152
~ olvasó 58
~ szöveg 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 66, 68, 69, 71, 72,
75, 76, 78, 81, 85, 87, 89, 91, 93, 84, 97, 99, 103, 104, 112, 113, 122,
124, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 140, 143, 148, 152, 160,
165, 166, 168, 173, 174, 176, 177, 178, 181, 197, 209
~ szövegvariáns 80, 148, 173, 182
forrástartomány 139
funkcionális 6, 7, 32–33, 36, 58, 66, 68, 78, 95, 202
~ alakzatelmélet 204
~ ekvivalencia 59
~ ekvivalens 73
~ stilisztika 80, 215
~ stilisztikai 80, 156
~ stílus 80
gemináció 85, 88, 141–142
geminációs alakzat 86, 90, 142
genealógiai 12, 24
generalizálás 63
gesztus 183–185, 190
gradáció 146
gradációs alakzat 114
grammatikai szint 55, 81, 82
groteszk 6, 168, 174–177, 178–180, 182
hallgatás 120, 185, 186–187, 190, 191–193, 204, 208, 214
~ aktív 191, 196, 208

~ passzív 191, 196
hangszimbolika 81, 112, 138, 156
hapax legomenon 144
hasonlat 91, 92, 94–97, 108, 112, 114, 142, 145, 148, 156–157, 163, 165
honosító eljárás 182
idegenítés 212
idegenítő eljárás 182
immutáció 63, 84, 150
immutációs alakzat 88–90, 134, 143, 151, 167
immutációs eljárás 165
információ 63, 143, 166, 177, 185–187, 196
inkongruencia 185
inkongruens 183
inkorporáló 10
interferencia 5, 24, 25, 30
interkulturális 30, 50, 51, 90, 93, 153, 182
~ kommunikáció 30, 50, 93
~ tevékenység 153
interperszonális megtévesztés 185
intertextualitás 78, 206, 208, 214
invariáns 19, 52, 57, 71, 73, 93, 127, 152, 173
inverzió 122
irodalmi fordítás 5, 7, 50, 52, 54, 68, 70–73, 75, 152, 206
irodalmifordítás-elmélet 52, 76
ismétlés 147
~ fokozásos 87, 96
~ változatlan 94, 142
~ variációs 87, 141, 146
~ szinonimikus 89, 146
izoláló 10
izotópia 181
izotópiatörés 181
jelentés 10, 11, 15, 30, 35, 36, 38, 46, 47, 57, 59, 63, 64, 68, 69, 82, 86, 92,
100, 102–108, 114, 127, 134, 136–139, 143, 144, 157–160, 167, 175,

178, 183, 185, 188, 189, 191, 192, 211
~ denotatív 94
~ fogalmi 82, 102, 114
~ grammatikai 10, 61
~ konnotatív 180,
~ kontextuális 106, 137
~ konvencionális 180
~ lexikai 10
~ pragmatikai 37, 57, 61, 92, 134–136, 139, 160, 163, 194, 197
~ referenciális 56
~ szemantikai 30, 47, 57, 61, 83, 92, 150, 155, 157, 170

jelentésátvitel 94
jelentésbővülés 112, 160
jelentésértelmezés 185
jelentéshálózat 99, 134
jelentésképzés 141
jelentésmódosulás 86, 88, 90, 95, 114
jelentéssík 83, 140
jelentésszűkítés 189
jelentésszűkülés 107
jelentéstartomány 59, 109, 150, 158, 159
jelentésváltozás 38, 83
jelentésviszony 11, 81
kánon 66, 71, 74, 75, 77, 129, 130, 139, 152, 163, 166, 213
~ célnyelvi 71
~ fordítói 130
~ irodalmi 74, 77, 140
~ képalkotó 78
~ metaforaalkotó 139
~ szövegalkotási 75, 127, 130, 173, 174, 182

képhiány 85
képi szint 6, 61, 83, 94, 137
képrendszer 83, 92, 95, 129, 131
képtöbblet 85, 114, 134, 160

kétnyelvűség 5, 7, 24, 26, 27, 31, 199, 201, 206, 209
~ egyéni 26
~ közösségi 26
kiabálás 193
kicserélés 63, 137, 143
kihagyás 63, 85, 115, 117, 127, 130, 139, 173
kinezika 184
kódváltás 5, 26, 27, 208
komikum 175, 214
kommunikáció 26, 27, 30, 32, 44, 50, 51, 70, 93, 167, 183–185, 190, 196,
198–200, 206, 208, 211
~ emberi 167, 183, 199, 200, 202
~ irodalmi 186
~ interkulturális 30, 50, 93
~ közvetlen 187, 199, 200, 202
~ kultúraközi 70
~ nyelvi 198, 200
~ személyközi 186
~ taktilis 190
~ teljes kódú 186
~ verbális 185
kommunikációs gesztus 185
~ intencionálatlan 185
komparatiztika 10
komparatív módszer 33
kompenzáció 103, 110
~ globális 103
~ lokális 103
~ stilisztikai 104
kompenzálás 63, 103, 104, 122, 124
kompetencia 44, 67–68, 114, 130–131, 176, 182
komplex alakzat 87, 156, 165
komplex kép 83, 95, 96, 107, 108, 112, 114, 130, 142, 146, 157, 160, 163,
165, 205

konfrontatív nyelvészet 34
kongruencia 185
konkretizálás 63, 135, 189
konnotáció 61, 82, 90, 92, 95, 113, 137, 138, 148, 151, 164
kontaktus 5, 24, 190
    ~ nyelvi 5, 23, 24
kontaktushatás 7, 23, 25
kontaktusjelenség 23, 24
kontaktusváltozó 25
kontraszt 29, 96, 98, 167, 207, 216
kontrasztív 1, 3, 5–7, 9, 29, 33–34, 36, 44, 45, 49, 64, 68, 129, 131, 198,
    200, 203, 205, 214
    ~ módszer 7, 28, 29, 32–34, 87, 198, 202
    ~ nyelvészet 1, 3, 5, 7, 9, 28, 31–34, 36, 44, 45, 200
    ~ nyelvtan 37
    ~ stilisztika 1, 3, 5, 7, 80, 84
    ~ szemantika 212
kontrasztivitás 5, 7, 38, 44, 215
kölcsonzés 23–25, 209
kronémika 185
kulturális 24, 26, 30, 50, 53, 76, 77, 82, 103, 114, 132, 152, 177, 182, 191
    ~ aszimmetria 205
    ~ áthelyezés 76
    ~ átültetés 76
    ~ hagyomány 132, 133, 152
    ~ hatás 24
    ~ háttér 60, 64, 113, 176
    ~ kánon 125, 163
    ~ kifejezés 174, 177
    ~ közvetítő 152
    ~ reália 121, 122
    ~ tevékenység 152
    ~ transzfer 66, 203
    ~ utalás 77, 92, 128, 131

kulturéma 174
leány nyelv 12
magyarítás 76
megszemélyesítés 88, 107, 121, 160, 163
metaegyperces 176, 177
metafora 78, 83, 86, 89, 90, 95, 96, 108, 122, 130–133, 137–139, 142–148,
155–158, 160, 163, 199, 206, 216
~ csonka 86
~ fogalmi 131, 132, 137, 139, 144, 155, 156, 163
~ gondolati 142
~ kognitív 83, 117, 130, 131, 133, 137, 139, 140, 143, 144, 146, 148,
168–170, 208
~ konceptuális 144
~ metonimikus 156
~ szinesztézikus 157
~ teljes 86, 114
metakommunikáció 196
metonímia 83, 89, 156, 160, 189
~ metaforikus 95
mimika 183–187
mimikai jelzések 187
mosolygás 137, 185
műfordítás 5, 6, 7, 50, 52, 64, 66, 68, 70–73, 75, 77, 78, 80, 85, 91–93, 127,
129, 152, 166, 174, 199, 200, 203, 204, 207, 208, 210–214
műfordítási 70, 72, 91, 129
~ ekvivalencia 72
~ folyamat 70, 91, 209
~ szövegvariáns 166
műfordító 62, 71–73, 76, 77, 80, 85, 87, 90, 99, 111, 120, 127, 128, 130,
137, 143, 144, 148, 150–152, 160, 163, 173, 208
műfordítói 71
~ eljárás 152
~ hagyomány 152
narráció 108, 117, 124, 125

narratíva 118
nevetés 185, 190, 211
nem verbális 51, 186, 207
nonverbális 6, 167
    ~ csatorna 184
    ~ elem 190
    ~ jel 183–186, 196, 197, 208
    ~ kód 167, 183, 196, 197
    ~ közlés 185
    ~ viselkedés 186
norma 45, 55, 71, 191, 196, 208
normatív 54, 55, 57
nyelvszövetség 16–18, 20–22
    ~ balkáni 16, 20, 21
    ~ Duna menti 17
nyelvtipológia 5, 7, 9, 10, 35
oximoron 146
összehasonlító 9, 14, 129
    ~ nyelvtudomány 14, 15
    ~ stilisztika 214
    ~ vizsgálat 9
    ~ módszer 33
paralingvisztikai elemek 185
parallelizmus 133
párhuzam 111, 115, 117, 128, 139, 141, 151, 159, 163, 167, 169–171, 177,
    181, 182
párhuzamos alakzat 145, 146, 165
paronomasia 141
poliszintetikus 10
posztmodern 11, 76, 78
    ~ irodalom 78
    ~ kor 7, 52, 56, 76, 101
proxemika 185
reália 67, 111, 113, 121–123, 127, 128, 174, 181, 182, 189, 198, 205, 206

repció 75, 214
repcióesztétika 177
részletezés 128
stílusérték 81, 107, 109
szimbólum 97, 120, 132, 213
szinekdoché 83
szinesztézia 145, 156
szintetikus 11
szöveg 6, 7, 30, 36, 37, 42, 47, 50–59, 62, 64, 68, 70–73, 75, 78, 79, 82–84,
86, 87, 90, 91, 93, 94, 97, 99, 100–105, 108–115, 118–120, 124, 127–
132, 136–159, 162–168, 171
~ célnyelvi 52–56, 58–59, 61, 62, 66–69, 71–73, 75–78, 84–87, 89–93,
97, 103, 107–109, 112, 113, 118, 121–123, 126, 127, 130, 131, 137,
139, 147, 148, 152, 159–161, 163, 164, 174, 177, 181, 182, 187, 189,
192
~ forrásnyelvi 52–59, 61, 62, 66–69, 71–73, 75–80, 84, 87, 89, 93,
94, 97, 99, 103, 104, 112, 122, 124, 128, 130–135, 143, 148, 152,
160, 165, 166, 168, 173, 174, 178, 181, 197
~ irodalmi 54, 60, 70–72, 75, 76, 78, 80, 93, 114, 167, 186, 187,
~ költői 6, 76, 78, 80, 81, 85, 103, 110, 129, 130, 139, 143, 144, 152,
155, 173
~ szépirodalmi 56, 61, 64, 72, 73, 80, 84, 104, 127, 152, 173, 209
szövegalkotás 30, 54, 69, 72, 75, 78, 80, 144
szövegalkotási kánon 127, 130, 173, 174, 182
szövegegész 53, 56, 57, 73, 82, 103, 140, 173
szövegekvalencia 54, 56, 62, 93
szövegértelmezés 68, 144, 177
szöveginvariancia 61
szövegkohéziós 88, 141, 146, 169
szövegkohezív 88, 99, 115, 130, 167
szövegnyelvészet 66
szövegprodukción 32
szövegprodukción 32, 75
szövegtípus 56–58, 62, 68, 129, 130, 175

szövegváltozat 7, 80, 84, 85, 88, 94, 105, 113–115, 118, 123, 126, 127, 131,
133–139, 141, 145, 147, 148, 150–152, 160, 161, 164, 165, 170, 180,
181, 194, 197
szövegvariáns 50, 52, 61, 69–72, 80, 87, 89, 92, 97, 105–109, 112, 114,
115, 118, 120, 122–125, 128–131, 133, 135, 136, 138, 139, 144, 146,
148–153, 158,
szubjekció 168, 169, 213
szubjekciós alakzat 141, 167
tájszó 102, 104
    ~ alaki 102–104, 108–110
    ~ jelentésbeli 102, 104, 105
    ~ valódi 102–104
távolságtartás 185, 186, 187, 190
teljes átalakítás 63
testbeszéd 185–187, 194, 199, 210
testmozgás 194
testtartás 194
továbbszótt 83, 95
többértelműség 51, 176, 181
traduktológia 5, 68
transzfer 7, 25,
    ~ kulturális 66, 205
    ~ negatív 30
    ~ pozitív 30
transzlatorika 5, 67, 68, 198, 200
transzliteráció 104, 122, 127
transzmutáció 63, 84,
tükörfordítás 22, 100, 127,
újraírás 6, 7, 52, 75–77, 128, 151, 153, 165, 214
verbális
    ~ agresszió 124, 125
    ~ elem 186
    ~ jel 183, 185, 186, 196
    ~ kód 167, 183, 186, 196, 197,

~ kommunikáció 186
~ közlés 186
~ szöveg 51
~ üzenet 51
verbalizált 197
verbalizáció 186
zónatávolság 185

Névmutató

A. Jászó Anna 12, 198, 203
Alabán Mária 44, 45, 52, 198
Albert Sándor 51, 53, 66, 68, 198
Alföldy Jenő 198
Arany János 6, 100, 102, 104, 105, 109, 111, 117, 132, 199, 202, 210, 215
Babits Mihály 71
Balázs Géza 38, 198, 207
Balázs János 28, 198
Bańcerowski Janusz 67, 68, 198
Bárcki Géza 101, 198
Barhudarov, L. Sz. 55–57, 199
Baróti Lajos 215
Bart István 65, 70, 73, 199
Barta János 103, 105, 199
Bartha Csilla 26, 27, 199
Báthori Csaba 199
Beke József 103, 199
Bell, Roger T. 66
Benjamin, Walter 199, 208
Benő Attila 23, 24, 27, 52, 76, 199
Berkes Tamás 175, 199
Birkehnbil, Vera 185, 187, 199
Bitskey István 199
Bogook, Kim 176, 177, 200
Bókay Antal 200
Bowring, John 91
Buda Béla 184, 200
Budaházy-Mester Dolla 203
Budai László 28–30, 200
Budenz József 14
Catford, John 54–56, 58, 65, 200
Chesterman, Andrew 59, 200

Chomsky, Noam 201
Crystal, David 12, 200
Curkan-Drozka, Elona 103, 104, 200
Csukovszkij, Kornyej 134, 140
Dadvandipour Zsuzsanna 185, 211
Dalos György 99, 200
Deme László 84, 200
Dezső László 33, 35, 200
Delmar, Emil 85, 90, 216
Dobos Csilla 203, 207
Domonkosi Ágnes 148, 168, 200
Dósa Attila 78, 201
Dukkon Ágnes 201
Even-Zohar, Itamar 74, 201
Fehér Eszter 186, 201
M. Fehérvári Judit 201
Fejes László 17, 201
Ferguson, Charles A. 30
Figal, Günter 74
Fjodorov, Andrej 65, 201
Fónagy Iván 203
Fodor István 16, 201
Fries, C. C. 29, 30, 202
Fűzfa Balázs 117, 123, 202, 204
Füzi László 202
Gáldi László 17–19, 202
Gleason, Henry Allan 35
Gömöri György 78, 92, 93, 139, 202
Görömbei András 199
Griffin, Em 185, 203
Guszev, Jurij 143, 144, 163, 165
Gyarmati Sámuel 14
Hangay Zoltán 203
Hankiss Elemér 83, 157, 203

Harmsz, Danyiil Ivanovics 177, 182, 203
Hatvani Andrea 203
Hegedűs Rita 32, 203
Héjja-Nagy Katalin 203
Heltai Pál 127, 203
Hetényi Zsuzsa 176, 177, 182, 203
Honti Enikő 203
Horváth Mihály 31, 203
Hunfalvy Pál 14
Jakobson, Roman 127, 203
Jászay László 207
Jeney Éva 66, 199, 201, 208
Joó Etelka 203
Józan Ildikó 66, 70, 74, 201, 203, 204, 208
József Attila 6, 78, 129, 131–133, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 148,
150, 151, 154–158, 160, 164, 166, 199–203, 206, 208, 210, 213–215
Kabdebó Lóránt 66, 74, 78, 204, 206, 210, 212, 213
Kabdebo, Thomas 141, 149, 215
Kabdebó Tamás 170
Kayser, Wolfgang 175
Kappanyos András 75, 76, 204
Kardos László 70, 73, 204
Karmacsi Zoltán 26, 27, 204
Károly Krisztina 66, 204
Kazakova, T. A. 70, 71, 204
Kemény Gábor 83, 204
Kiczenkó Judit 118, 125, 204
Kiefer Ferenc 41, 204
Kiss Jenő 102, 204
É. Kiss Katalin 204
Kiss Tímea 33, 208
Klaudy Kinga 49, 52, 54, 55, 58, 61, 63, 64, 66, 67, 76, 99, 103, 104, 127,
174, 181, 182, 200, 203–207,
Komisszarov, V. N. 55, 57, 206

Kosztolányi Dezső 6, 76, 127, 167, 168, 170, 171–173, 201, 206, 213, 215,
216
Kovács Árpád 155, 156, 206
Kövecses Zoltán 83, 168, 206
Kukorelli Katalin 185, 206
Kulcsár-Szabó Ernő 70, 71, 74, 206
Kun Ágnes 125
Lado, Robert 29, 206
Lanstyák István 25, 26, 206, 207, 209
László Melinda 186, 207
Lefevere, A. 52, 77, 207
Lendvai Endre 174, 207
Lotz János 41, 207
Lőrincz Gábor 173, 207
Lőrincz Julianna 33, 36, 66, 80, 85, 127, 173, 181, 197, 207, 208
Makai Imre 104
Makkai Ádám 120, 123
Malihina, Jelena 118
Mandelstam, O. E. 129
Marszałek, Marek 103, 104, 209
Martinkó András 88, 92, 94, 100–102, 209
Martinov, Leonyid 95, 99
Minya Károly 101, 209
Misad Katalin 4, 25, 34, 44, 46, 47, 209
R. Molnár Emma 84, 167, 186, 209
Mounin, Georges 65
Mujzer-Varga Krisztina 174, 209
Nagy István Attila 210
Navracsics Judit 204, 206
Nemes Nagy Ágnes 210
Németh G. Béla 210
Newmark, Peter 56, 212
Nida, Eugene 55, 56, 64, 65, 210
Nord, Ch. 66

Nyilasi Balázs 118, 210
Orcsik Roland 210
Örkény István 6, 174–178, 180, 182, 199, 203, 209, 210, 216
Pálfi Ágnes 131, 132, 210
Pándi Pál 210
Pap Kinga 124, 210
Pápay Vilma 67, 210
Paszternak, Borisz 51
Pásztor Emil 103–106, 108, 109, 210
Pease, Alan 210
Péter Mihály 79, 85, 211
Petőfi Sándor 6, 50, 85, 88, 91–95, 99, 102, 177, 202, 212, 215, 216
Polgár Anikó 66, 74, 76, 211
Popovič, Anton 50, 53, 58, 61, 72, 73, 79, 80, 85, 127, 130, 173, 211
Procsanova, E. A. 127, 211
Rába György 70, 73, 76, 211
Rákos Sándor 70, 199
Reguly Antal 14
Reiss, Katharina 56, 66, 211
Revzin, I. I. 55, 65
Riedl Frigyes 103, 104
Rosszijanov, Oleg 189, 197
Rozenvejg, V. Ju. 55, 65
Ruzsiczky Éva 73
Sajnovics János 14
Saussure, Ferdinand de 29, 211
Skalička, Vladimír 31
Simigné Fenyő Sarolta 4, 67, 103, 104, 185, 204, 211
Smith, A. H. 65
Siptár Péter 204
Solohov, Mihail 103, 104
Steiner, George 65, 212
Sylvester János 28
Szabó Ede 73

Szabó G. Zoltán 213
Szabó István 187
Szabolcsi Miklós 70, 212
Szabó Magda 6, 183, 187–190, 192–196, 201, 216
Szabó Zoltán 80, 212
Szabómihály Gizella 26, 207
Szalay Károly 175, 212
Szamojlov, V. 112, 118, 124
Szathmári István 80, 83, 84, 94, 209, 211–213
Szegedy-Maszák Mihály 66, 70, 71, 74, 76, 78, 93, 94, 213
Szele Bálint 56, 76, 213
Szenczi-Molnár Albert 28
Szigeti Lajos Sándor 213
Szikszainé Nagy Irma 82, 83, 101, 168, 213
Szőke Katalin 203
Szörényi László 213
Szűcs Tibor 37, 38, 41, 213
Tellér Gyula 73
Tellinger, Dusán 174, 213
Temesi Mihály 31, 102, 205
Toldi Éva 52, 75–77, 214
Tolcsvai Nagy Gábor 157, 158, 215, 214
Tompa József 101–103, 214
Torop, Peter 50, 54, 66, 2164
Toury, Gideon 57, 58, 65, 74, 75, 130, 139, 214
Török Gábor 156, 214
Tyihonov, Nyikolaj 87
Vajda József 29, 37, 214
Vándor Judit 75, 214
Varannai Aurél 91
H. Varga Gyula 186, 207, 209
Végh Dániel 75, 206, 214
Venuti, Lawrence 55, 181, 214
Vermeer, H. J. 66

Verne Gyula 76
Verne, Jules 76
Víghné Szabó Melinda 22, 215
Vikár Béla 91, 215
Voronkina, Tatyjana 179, 181
Watkins, Vernon 134
Weinreich, Uriel 29, 215
Weöres Sándor 209
Zabolockij, Nyikolaj 105, 107–109
Zalabai Zsigmond 83, 215
Zeman László 73, 80, 215
Zimányi Árpád 208, 210
Zsilka Tibor 55, 58, 71, 72, 211

Summary

Contrastive linguistics – contrastive stylistics

The author of the book discusses the various theoretical issues of the contrastive linguistics, in addition the main questions of the translation as the one of the disciplines of the contrastive linguistics.

The main issues of the first part of the monograph are: the origins of languages, the language topology, the areal linguistics, language contacts, bilingualism, and the basic concepts of contrastive research method. There are some questions of the translation: the basic definition of translation, the types of equivalence, the transfer and interference, the phenomena of translation exchange operations. The first part ends with a brief historical overview of translation of theoretical science.

In the second part of the book the author deals with the issues of literary translation, explaining them in more detail, than they were explained in the first part describing the general characteristics of the linguistic theory of translation study.

The author would like to give pointers to issues raised by the post-modern literary translation theory. Literary translation is a pragmatic adaptation, rewriting the source-language texts according to the literary canon of the target-language culture.

The most valuable part of the book is the analysis of the English and Russian translations of the Hungarian poetry and prose texts. The author used the contrastive method of analysis of texts on the grammatical, semantic and pragmatic level of the texts.

The literature, the index and the list of names facilitates orientation of readers in the theme.

Zhrnutie

Autorkina kniha s názvom Kontrastívna jazykoveda – kontrastívna štylistika (Kontrasztív nyelvészet – kontrasztív stilisztika) sa zaoberá rôznymi teoretickými otázkami jazykovej kontrastivity. Prvá časť knihy je o pôvode jazykov, jazykovej typológii, areálnej jazykovede, jazykovom kontaktovom efekte, dvojjazyčnosti, hlavných otázkach kontrastivity, jej základných pojmoch a o kontrastívnej analytickej metóde.

Nasledovne sa autorka zaoberá najdôležitejšími teoretickými otázkami prekladu ako kontrastívnej jazykovednej a štylistickej oblasti. V monografii získalo miesto aj niekoľko takých základných pojmov prekladu ako pojem prekladu, jeho typy, ekvivalencia, javy transferu a interferencie a výmenných operácií v preklade. Prvá časť je ukončená krátkym prehľadom teórie prekladu a dejín vedy.

Druhá časť knihy sa zaoberá otázkami literárneho prekladu, pričom podrobnejšie vysvetlí aj také otázky, ktorých sa autorka pri predstavení všeobecných charakteristík prekladu iba dotkla, a porovnáva jazykovednú teóriu prekladu teóriami literárneho prekladu. Autorka ponúka čitateľom záchytný bod k otázkam položených tvorbou literárnych dejín postmoderného veku. Literárny preklad je pragmatická adaptácia, opätovná tvorba a ako taký je premiestneným textu v zdrojovom jazyku do literárneho kánona kultúry cieľového jazyka.

Knihá je kontrastívnou analýzou anglických a ruských verzií textov maďarských básní a prozaických textov na gramatickej, semantickej a pragmatickej úrovni, vyzdvihujúca rôzne štylistické otázky. Autorka ako základnú metódu aplikuje funkcionálnu analytickú metódu, ktorá umožňuje porovnanie literárnych textov v typologicky odlišných jazykoch. Na konci knihy čitateľom zaujatých danou témou pomáha pri orientácii v jednotlivých tematikách, resp. v pokračovaní výskumu jednotlivých tém register odbornej literatúry a index mien a pojmov.

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Lőrincz Julianna
Kontrasztív nyelvészet – kontrasztív stilisztika

Recenzenti / Szakmai lektorok:
Misad Katalin
Simigné Fenyő Sarolta

Redaktor / Szerkesztő:
Keserű József

Tlačová príprava / Nyomdai előkészítés:
Tlačiareň / Nyomda: Maps-Consulting Kft., Pécs
Počet výtlačkov / Példányszám: 100
Vydavateľ / Kiadó: Univerzita J. Selyeho, Selye János Egyetem

Rok vydania / Kiadás éve: 2018
Prvé vydanie / Első kiadás

ISBN 978-80-8122-249-8